

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE KADIN VE KADIN EĞİTİMİNİN YERİ: AHMET
MİTHAT EFENDİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özlem KIZILTAŞ

HAZİRAN-2021

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE KADIN VE KADIN EĞİTİMİNİN YERİ: AHMET
MİTHAT EFENDİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özlem KIZILTAŞ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hüseyin BAL

HAZİRAN-2021

TRABZON

ONAY

Özlem KIZILTAŞ tarafından hazırlanan “Osmanlı Modernleşmesinde Kadın ve Kadın Eğitiminin Yeri: Ahmet Mithat Efendi Örneği” adlı bu çalışma 24/11/2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı – Adı ve SOYADI	Görevi	Kabul	Ret	
Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN	Başkan	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	
Doç. Dr. Hüseyin BAL	Üye	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	
Prof. Dr. Hüseyin SADOĞLU	Üye	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRME
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ – Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

İmza

Özlem KIZILTAŞ

25.06.2021



ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde kadınların hak, özgürlük ve eşitlik gibi konularda erkeklerden geri kaldıkları çokça dile getirilen bir iddiadır. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme çalışmalarının başlaması ile birlikte kadınlar yeni haklara kavuşmuşlar ve bu sayede yavaş yavaş da olsa, toplumda yer edinmeye başlamışlardır.

Modernleşme süreci içinde kadınların elde ettikleri haklardan biri, eğitim hakkıdır. Bu hakla birlikte kadınların sosyal hayatta ve iş hayatında görünür olmaya çalıştıkları, özel alandan kamusal alana geçmeye ve mahremiyetten aleniyete doğru aşikar bir sosyalleşme tecrübe etmeye başladıkları belirtilmektedir.

Kadınların siyasal sosyalleşme çerçevesinde deneyimledikleri bu pozitif değişim, edebiyat alanında da karşılık bulmuştur. Türk edebiyatçılar eserlerinde kadın ve kadının eğitimi konusuna geniş bir şekilde yer vermişlerdir. Bu edebiyatçılardan biri ve bu Çalışma'nın da konusu olan Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde kadının eğitimi konusuna sıkça yer vermiş, romanlarının büyük bir kısmında kadının eğitimi konusunu ele alarak irdelemiştir. Ahmet Mithat Efendi, kadın eğitimi konusunda “doğru eğitim” ve “yanlış eğitim” ayrımına gitmiştir. Doğru eğitimden kast ettiğinin geleneksel yapıdan kopmadan, modern Batılı eğitim olduğunu, yanlış eğitimin ise Batılılaşma adına geleneksel kültürden uzaklaşma ve yaşadığı topluma yabancılaşma sonucunu doğuran eğitim olduğunu belirtmek gerekir.

Bu Çalışma'nın amacı, Osmanlı modernleşmesinde kadınların rolünü ve bu rolde kadının eğitiminin önemini Ahmet Mithat Efendi'nin seçili dokuz eseri üzerinden irdelemektir. Bu Çalışmanın başlangıç varsayımı olarak Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde Osmanlı kadınlarının Osmanlı modernleşmesine pozitif katkı sundukları kabul edilmekteydi. Çalışma boyunca bu varsayımın Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde desteklendiği görülmüştür.

Bu Çalışma'nın her aşamasında kıymetli bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışmanım Sayın Doç. Dr. Hüseyin BAL'a teşekkür ederim.

Haziran, 2021

Özlem KIZILTAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
ÖZET.....	IX
ABSTRACT	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MODERNLEŞME KAVRAMI VE OSMANLI MODERNLEŞMESİ	4
1.1. Modernlik, Modernleşme ve Modern Toplum.....	4
1.2. Osmanlı Modernleşmesi.....	8
1.2.1. III. Selim Dönemi.....	10
1.2.2. II. Mahmut Dönemi.....	12
1.2.3. Sultan Abdülmecit Dönemi	16
1.2.3.1. Tanzimat Fermanı	16
1.2.3.2. Islahat Fermanı.....	23
1.2.4. Sultan Abdülaziz Dönemi.....	24
1.2.5. V. Murat Dönemi	28
1.2.6. II. Abdülhamit Dönemi	28
1.2.6.1. II. Meşrutiyet Dönemi	33
1.2.7. Osmanlı Modernleşmesi Döneminde Düşünceler	36
1.2.7.1. Osmanlıcılık Düşüncesi	37
1.2.7.2. İslamcılık Düşüncesi	37
1.2.7.3. Batıcılık Düşüncesi	38
1.2.7.4. Türkçülük Düşüncesi	38

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI MODERLEŞMESİNDE KADIN	40
2.1. Tanzimat Döneminde Kadın	41
2.2. Meşrutiyet Döneminde Kadın	43
2.3. Osmanlı Kadın Dergileri	45
2.4. Osmanlı Kadın Dernekleri	50
2.5. Osmanlı Modernleşmesindeki Bazı Önemli Kadınlar	52
2.5.1. Fatma Aliye Topuz	52
2.5.2. Emine Semiye Önyasa	53
2.5.3. Halide Edip Adivar	54
2.5.4. Nakiye Elgün	56
2.5.5. Nezihe Muhiddin Tepedelengil	56
2.5.6. Müfide Ferit Tek	58
2.5.7. Nuriye Ulviye Mevlan Civelek	59
2.5.8. Sabiha Sertel	59
2.5.9. Şükufe Nihal Başar	60
2.5.10. Afife Jale	60
2.5.11. Selma Rıza Feraceli	61
2.5.12. Belkıs Şevket Hanım	61
2.5.13. Makbule Leman Hanım	62
2.5.14. Halide Nusret Zorlutuna	62
2.6. Osmanlı Modernleşmesinde Kadın Söylemleri	63
2.6.1. Türkçü Düşünce	63
2.6.2. İslamcı Düşünce	64
2.6.3. Batıcı Düşünce	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AHMET MİTHAT EFENDİ	66
3.1. Hayatı.....	66
3.2. Edebi Kişiliği	67
3.3. Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri.....	68
3.4. Eserlerinde Kadın ve Batılılaşma Konuları.....	71
3.4.1. Jön Türk.....	71
3.4.2. Çingene.....	81
3.4.3. Dürdane Hanım	84
3.4.4. Felatun Bey İle Rakım Efendi	85
3.4.5. Çengi	92
3.4.6. Müşahedat	94
3.4.7. Henüz 17 Yaşında	96
3.4.8. Paris'te Bir Türk.....	99
3.4.9. Felsefe-i Zenan	102
SONUÇ	105
KAYNAKÇA	108
ÖZGEÇMİŞ	113

ÖZET

Bu tez çalışmasının konusu Osmanlı Modernleşmesinde Kadın ve Kadın Eğitiminin Rolü: Ahmet Mithat Efendi Örneği'dir. Araştırmada Osmanlı modernleşmesinin ortaya çıkışı, modernleşmede kadınlara yönelik çalışmalar ve kadınların eğitimleri ile ilgili gelişmeler, Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri üzerinden incelenmektedir.

Çalışma giriş ve sonuç bölümleri dışında üç ana bölüm halinde düzenlenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde modernleşme konusu, Osmanlı modernleşmesinin ortaya çıkışı ve gelişimi, dönem dönem incelenmiştir. Burada bu dönemlerdeki yenileşme hareketleri ve eğitimde yapılan yenilikler incelenmiştir.

İkinci bölümde tez araştırmasının iskeletini oluşturan Osmanlı modernleşmesinde kadın konusu işlenmiştir. Burada Osmanlı modernleşmesine katkı sağlamış olan bazı kadınların hayatları, kadınların kurduğu cemiyetler ve kadınların yayımladıkları gazeteler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Osmanlı modernleşmesinde kadın ve kadın eğitimi konusu, Türk edebiyatının sahip olduğu en üretken yazarlardan biri olan Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri üzerinden incelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak Ahmet Mithat'ın hayatı ve edebi kişiliği incelenmiştir ve başlıca eserlerine değinilmiştir. Son olarak da Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde modernleşme ve kadın konularına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Osmanlı Modernleşmesi, Kadının Eğitimi, Ahmet Mithat Efendi

ABSTRACT

The subject of this thesis is Women and the Role of Women Education in Ottoman Modernization: The Example of Ahmet Mithat Efendi. The research examines the emergence of Ottoman modernization, studies for women in modernization and developments in women's education through the works of Ahmet Mithat Efendi.

The study is organized in three main sections apart from the introduction and conclusion sections.

In the first part of the study, the subject of modernization, the emergence and development of Ottoman modernization, and its development are examined from time to time. Here, the innovation movements in these periods and the innovations in education are examined.

In the second part, the subject of women in Ottoman modernization, which constitutes the skeleton of the thesis research, is discussed. Here, the lives of some women who contributed to Ottoman modernization, the societies founded by women and the newspapers published by women were examined.

In the third chapter, the subject of women and women's education in Ottoman modernization is examined through the works of Ahmet Mithat Efendi, one of the most productive writers in Turkish literature. In this section, first of all, Ahmet Mithat's life and literary personality were examined and her main works were mentioned. Finally, modernization and women are included in Ahmet Mithat's works.

Keywords: Modernization, Ottoman Modernization, Education of Women, Ahmet Mithat Efendi

GİRİŞ

Osmanlı Modernleşmesinde Kadın ve Kadın Eğitiminin Yeri: Ahmet Mithat Efendi Örneği” adlı bu tez çalışmasında, Osmanlı modernleşmesinde kadının rolü ve bu rolde kadın eğitiminin önemi Ahmet Mithat Efendi’nin eserleri üzerinden incelenmiştir. Tezin yazılma amacı, Osmanlı modernleşmesinde kadınların oynadığı rol ve kadın eğitiminin önemini Ahmet Mithat Efendi’nin eserleri üzerinden ortaya koymaktır. Bu çalışmada başlangıç varsayımı olarak, kadınların ve kadın eğitiminin Osmanlı Modernleşmesi üzerinde pozitif bir role sahip olduğu ve Ahmet Mihtat Efendi’nin de konuyu bu şekilde ele aldığı kabul edilmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde modernleşme ve Osmanlı Modernleşmesi konuları ele alınmıştır. Modernleşmeyi doğru bir şekilde anlayabilmek için önce kavramın tanımı yapılmış, sonra da kısaca tarihsel sürecine yer verilmiştir. Osmanlı modernleşmesine kısmında ise ilk olarak Osmanlı Devleti’ni Batılılaşma’ya iten faktörler ve Osmanlı’nın Batı karşısında geri kalması konularına yer verilmiştir. Osmanlı Devlet erkânı duraklama ve gerileme dönemlerinde, devletin gerilemesine sebep olan faktörlerin bulunması için, dönemin önemli devlet adamlarına risaleler hazırlatmıştır. Bu risalelerden çıkan sonuçlara göre devletin yetersiz görülen alanlarını yenileme yoluna gitmiştir. Avrupa’yı daha yakından takip edebilmek için Avrupa’ya geçici elçiler göndermiştir. Elçilerin raporları doğrultusunda Batı örnek alınarak yenilikler yapılmıştır.

İlk yenilikler, eski gücünden oldukça uzaklaşan ve girdiği savaşları kaybeden orduya eski gücünü kazandırmak amacı ile askeri alanda yapılmıştır. Bu yenilikler, yenilikçi yönü ile tanınan, şehzadelik zamanından itibaren Batı ile yakın ilişkide olan, Fransa Kralı XIV. Lois ile mektuplaşan III. Selim döneminde başlamıştır. III. Selim Avrupa’nın önemli şehirlerine daimi elçi göndererek Avrupa’da meydana gelen olayları ve gelişmeleri daha yakından takip etmek istemiştir.

Yenilik çalışmaları III. Selim’den sonra tahta çıkan II. Mahmut döneminde hız kazanmıştır. Bu dönemde askeri alanda birçok yenilik yapılmıştır. III. Selim döneminde kurulmuş olan askeri okullar Batı örnek alınarak yenilenmiş ve Redif Birlikleri oluşturulmuştur. Bu dönemde ayrıca askeri alandaki yeniliklerin dışında sosyal ve idari alandaki yeniliklere de yer verilmiştir.

Bu amaçla bürokrasinin güçlenebilmesi için nezaretler oluşturmuş, Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali, Dar-ı Şura-yı Askeri ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'yi kurmuş, köylere ve mahallelerde muhtarlıklar kurulmuştur. Avrupa'ya eğitim amacı ile öğrenci gönderilmesi II. Mahmut döneminde olmuştur. Son olarak halkın modernleşmesi için de kılık kıyafet konusunda yenilikler yapmıştır.

II. Mahmut'tan sonra tahta çıkan oğlu Sultan Abdülmecit'te babası gibi modernleşme konusunda çalışmalar yapmıştır. İlk olarak Tanzimat Fermanı ilân edilmiştir. Bu sayede Osmanlı topraklarında yaşayan herkes din ve millet ayrımı yapılmaksızın Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmiştir. Tanzimat Fermanı ile ayrıca eğitimde de modernleşme çalışmalarına yönelinmiş, bu çerçevede Maarif Nizamnamesi ile yeni bir eğitim sistemi oluşturulmuştur. Ayrıca tez çalışmasının konusu ile alakalı olarak kızlar mesleki eğitim almaya başlamıştır. Mesela kızlar Tıbbiye Mektebi'nde ebelik ve hemşirelik eğitimi almaya başlamışlardır. Ayrıca da Kız Sanayi Okulları da açılarak kızların el becerileri arttırılmaya çalışılmıştır. Son olarak Sultan Abdülmecit döneminde kızlar için ilk rüştiye ve kız öğretmen yetiştiren okullar açılmıştır.

Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımı tüm dünya gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemiştir. Osmanlı Devleti, milliyetçilik düşüncesinin azınlıkları fazla etkilememesi, azınlıkların devlete bağlılıklarının artması ve yabancı ülkelerin baskılarından kurtulmak için Islahat Fermanı'nı ilân etmiştir. Ferman Osmanlı topraklarında yaşayan herkesi Osmanlı vatandaşı olarak kabul ederken, "Osmanlılık" kavramı da ilk kez bu fermanla kullanılmıştır.

Sultan Abdülaziz dönemi de yenilik çalışmalarının yoğun olduğu bir dönemdir. Eğitimde Fransız eğitim sistemi göz önünde tutularak İstanbul Üniversitesi'nin eğitim sistemi düzenlenmiş ve bu amaçla Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamname uyarınca bütün çocuklar için sıbyan mektepleri zorunlu hale getirilmiştir. Nizamname sıbyan mekteplerini, Rüştiyeleri, İdadileri ile ilgili yenilikleri kapsamıştır. Bu dönemde sosyal düzenlenmesi amacı ile Mecelle kabul edilmiştir.

Son olarak II. Abdülhamit döneminde de yenilik çalışmaları devam etmiştir. Öncelikle Osmanlı'nın ilk ve tek anayasası olan Kanun-i Esasi ilan edilmiş ve Meclis-i Mebusan kurulmuştur. Osmanlı sınırları içinde bulunan okul sayısı II. Abdülhamit döneminde önceki dönemlere göre büyük artış göstermiştir. Sağır ve dilsizlere yönelik okulların açılması da II. Abdülhamit döneminde olmuştur. Bu tez çalışması için önemli bir konu olan kızların eğitimleri için rapor hazırlanmış ve bu raporlar doğrultusunda yenilikler yapılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde eğitim ile ilgili Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati hazırlanmıştır. Bu bölümde son olarak tez çalışmasının konusu ile ilgisi açısından dönemin baskın düşünceleri olan Türkçülük, Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık konularına da yer verilmiştir.

İkinci bölümde, bu tez çalışmasının ana iskeletini oluşturan konulardan birincisi olan Osmanlı modernleşmesinde kadın konusu çalışılmıştır. Kadınların kazandıkları sosyal, siyasal ve eğitsel haklarının işlendiği bu bölümde, kadın konusu dönemlere ayrılarak irdelenmiştir. Burada ilk olarak Tanzimat döneminde kadın konusu ele alınmıştır. Bu dönemde yapılan yeniliklerden biri, kadınların eğitimi açısından önemli olan Darül Muallimat Okulları'nın açılmasıdır. Ayrıca kadınların sosyal konularının güçlendirilmesi amacıyla da Arazi Kanunnamesi ve Sicil-i Nüfus Nizamnamesi hazırlanmıştır. Arazi Kanunnamesi ile kadınlar mirasta eşit hakka sahip olurken, Sicil-i Nüfus Nizamnamesi ile evlilik için resmi izin zorunlu hale getirilmiştir.

İkinci bölümde yer verilen konulardan biri de bu tez çalışması için önem arz eden Tanzimat edebiyatında kadın konusunun ele alınmasıdır. Bu minvalde Tanzimat edebiyatının kadınlarla ilgili olan başlıca konularından kadının eğitimi, görücü usulü evliliklere yönelik eleştiriler ve yanlış Batılılaşma meselelerine yer verilmiştir.

Bu bölümde ayrıca kadınların çıkardıkları yayınlara ve kurdukları cemiyetlere yer verilmiştir. Osmanlı modernleşmesindeki bazı önemli kadınların hayatlarının da yer aldığı bu bölümde son olarak Osmanlı modernleşmesinde yer alan kadın söylemlerine yer verilmiştir. Bu söylemler Türkçü, İslamcı ve Batıcı söylemlerdir.

Üçüncü bölümde bu tez çalışmasının iskelet yapısını oluşturan ikinci konu olan Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde kadın ve kadın eğitimi konusuna yer verilmiştir. Burada ilk olarak Ahmet Mithat'ın hayatı kısaca anlatılmıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin öncelikle romanlarında kadının eğitimi konusu büyük önem arz etmektedir. Çünkü Ahmet Mithat Efendi'ye göre her kadın çocuk yetiştiren bir birey olarak aynı zamanda bir eğitimcidir. Dolayısı ile yazara göre eğitimcilerin eğitimi önemli bir konudur. Ama bu eğitimin doğru temeller üzerinde inşa edilmesi gerekmektedir. Yazarın doğru temellerden kastettiği şey ise toplumun geleneksel, kültürel yapısına uygun olan eğitimidir. Modernleşme adına Batılılaşma ve yabancılaşma sonucunu doğuran eğitim çağdaş olsa da yanlış eğitimidir. Bu bölümde yazarın düşünceleri konu ile direkt alakalı olan sekiz eserinden yararlanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MODERNLEŞME KAVRAMI VE OSMANLI MODERNLEŞMESİ

“Osmanlı Modernleşmesinde Kadın ve Kadın Eğitiminin Yeri: Ahmet Mithat Örneği” başlığını taşıyan bu tez çalışmasında, Osmanlı modernleşmesinde kadının ve kadın eğitiminin rolü, Ahmet Mithat Efendi'nin bakış açısıyla ele alınmıştır. Dolayısıyla Osmanlı modernleşmesi, bu tez araştırmasının merkezi temalarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle, çalışmaya çok uzun ve yoğun bir süreç olan Osmanlı modernleşmesinin ele alındığı bir bölüm ile başlamak kaçınılmazdır.

Öte yandan “modernleşme” kavramı ile neyin anlatılmak istendiği meselesine de açıklık getirmek gerekmektedir. Yani modernleşmenin özünde ne anlama geldiğini bilmek önemlidir. Çünkü literatürde tek değil, farklı pek çok modernleşmelerden söz edilmektedir. Bir diğer ifade ile “modernleşme”den değil, “modernleşmeler”den bahsedilmektedir. Keza Osmanlı'nın bu konudaki konumuna, -söz edilebilirse eğer- özgünlüğüne ve istisnailiğine mutlaka değinilmelidir. Çünkü ilgili literatürde, modernleşme kavramının özünde Batı kökenli oluşundan dolayı, Osmanlı modernleşmesinin de zorunlu olarak “Batılılaşma” anlamına geldiği veya en azından Batılılaşma çerçevesinde gerçekleştiği, hayli güçlü argümanlarla dile getirilmektedir.

Bütün bu anlatılanlardan ötürü, bu bölüme modernleşme kavramının analiz edildiği bir kavram çözümlemesi ile başlamak gerekmektedir. Ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme serüveni ele alınacaktır.

1.1.Modernlik, Modernleşme ve Modern Toplum

Modernlik ve modernleşme, 18. yüzyıl Avrupa Aydınlanmasından 21. Yüzyılın son çeyreğine kadar süren ve sekülerleşme (dünyevileşme - laikleşme), rasyonelleşme, demokratikleşme, liberalleşme, bireyselleşme ve bilimsel – teknolojik ilerleme gibi durum ve süreçlerle karakterize edilen bir kavram çiftidir. Modernlik mezkûr olgunun “durum” tarafını, modernleşme ise “süreç” tarafını ifade etmektedir.

“Modern” kelimesinin kökeni, “hemen – şimdi” anlamındaki Latince “modo”dan türemiş olan “modernus”tur. Bu kelime Fransızcaya “moderne” şeklinde, oradan da İngilizceye, belirtilen haliyle (modern) geçmiştir. Bu kelimenin en eski İngilizce anlamları; şimdi, hemen şimdi var olan şey anlamında bugünkü “contemporary”ye (çağdaş, dönemdeş) daha yakındı. Ancient [kadim] ve

modern arasında geleneksel bir karşıtlık Rönesans'tan önce kurulmuştu. İkisinin ortasındaki dönemi ifade etmek için kullanılan Orta Çağ ise 15. yüzyıldan itibaren dolaşıma sokulmuştur. Bu karşılaştırmalı ve tarihsel anlamıyla modern kelimesi, 16 yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Ardından 17 ve 18. yüzyıllarda “modernism”, “modernist” ve “modernity” kelimeleri ortaya çıkmıştır. Modernizm kelimesinin 19. yüzyıldan önceki kullanımları, çoğunlukla olumsuz bir imaja sahipti. Çünkü son (ahir) zaman kötü ve bozuk zamandır. Ancak 18. yüzyıldan itibaren gündeme gelen “modernize” (modernleştirmek, yenilemek) kelimesi, binalara, yazım kurallarına ve giyim davranışlarındaki modalara çağrışım yapması nedeniyle, bu olumsuz imajı nispeten düzeltmiştir. 20. Yüzyılda ise “modern” sözcüğünün imajı net bir şekilde olumluya dönüşmüş ve neredeyse “improved” (gelişmiş, tatmin edici ya da etkili) kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Williams, 2005: 251-252).

Modernlik, bu yeni ve olumlu anlamıyla birlikte, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğine kadar (çünkü bu dönemden sonra post-modern kelimesi tedavüle girecektir) sosyal davranışların, ulaşımın, konutların, moda ve daha fazlasının modernleştirilmesi demek olan ilerici ve gerekli bir şey olarak görülmeye başlandı. Bununla birlikte sosyal teoride 'modernlik', aydınlanma döneminden 1980'li yıllara değin bütün bir tarihsel dönemi tanımlayan çok daha geniş anlamlara sahiptir. Aydınlanma düşünürleri geleneği, dinsel otoriteyi ve teslim olunmuş inançları eleştirerek, insanlığın ilerlemesinin ancak eşitlik ve özgürlük arayışlarıyla, rasyonel düşüncenin gelişmesiyle ve bilimsel yöntemlere bağlılıkla mümkün olabileceğini savunmuşlardır (Giddens ve Sutton, 2018: 28).

(Yukarıda modernliğin bir *durum*, modernleşmenin ise bir *süreç* olduğu belirtilmişti. Gerçekten de ilgili literatüre, kuramsal çerçeveye ve argümantasyona bakıldığında, “modernlik”in Batının durduğu/bulunduğu noktayı yani Batının status-quo’sunu, “modernleşme”nin ise Batı-dışı toplumların durumunu ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu argümantasyonda ima edilen şey çok açıktır: Batı artık daha ilerisi olmayan bu ideal/nihai toplumsal-siyasal formasyona, bazısını hatırlamak bile istemediği bir dizi olay ve gelişmeler sonucunda ulaşmıştır. Dolayısıyla, Batı-dışı toplumlar bu ideal duruma ulaşmak istiyorlarsa, Batının rotasını izlemek zorundadırlar. Yani Batının sadece status-quo’su değil aynı zamanda izlediği (yol haritası) de idealdir. Batının rotasını izlemeden, onun geçtiği süreçlerden geçmeden modern (insan ve toplum) olmak mümkün değildir. Öyleyse Batı-dışı toplumlara ideal örnek olarak sunulan “modern insan” nasıl bir insandır, “modernleşme” nasıl bir süreçtir ve “modern toplum” nasıl bir toplumdur? Şimdi bu üç mesele, ilgili modernleşme kuramlarındaki temel argümanlar ışığında, sırasıyla ele alınacaktır.

Modernleşme kuramlarında ideal tipini Batılının temsil ettiği modern insana özgü özellikler şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Yeni deneyimlere hazır, yenilik ve değişime açık olmak.

2. Yalnız kendi yakın çevresinde değil, onun dışında da birçok sorunlar ve konular hakkında kanaatler edinme ve taşıma eğilimindedir. Çevresindeki tutum ve kanaatlerin çeşitliliğinin farkındadır. Bu farkları korkusuzca kabullenebilir ve onlara otokratik ve hiyerarşik şekilde yaklaşma ihtiyacını duymaz. Ne iktidar hiyerarşisinde kendisinden üstte olanların kanaatlerini otomatik olarak kabul eder, ne de kendi altındakilerin kanaatlerini otomatik olarak reddeder.

3. Geçmişten çok bugüne ve geleceğe yöneliktir; geçmişe takılıp kalmaz, geleceğe bakar.

4. Planlamaya ve örgütlenmeye yöneliktir ve bunlara ilgi duyar; bu tür faaliyetleri, hayatı düzene sokmanın bir aracı olarak görür.

5. İnsanın, amaç ve hedeflerini gerçekleştirebilmesi için, çevrenin egemenliğine girecek yerde, o çevreye egemen olmayı öğrenebileceğine inanır.

6. Dünyanın tahmin edilebilir olduğu, çevresinde kurumların ve diğer kişilerin yükümlülük ve sorumluluklarını yerine getirecekleri konusunda daha çok güven besler. Ona göre davranışları kader veya kapris belirlemez. Tavrını tevekkül değil teşebbüs tanımlar.

7. Başkalarının haysiyetinin daha çok bilincindedir ve başkalarına saygı gösterme eğilimi daha güçlüdür.

8. Bilim ve teknolojiye daha çok inanç duyar.

9. Dağıtıcı adalete, yani ödüllerin kaprise ya da kişinin özel niteliklerine göre değil, yaptığı katkıya göre dağıtılması gerektiğine inanır (Köker, 1993: 40-41).

Modernleşme ise ancak bu evsafa sahip insan tipinin başarabileceği bir süreç olup, şu özellikleri taşımaktadır:

1. Geleneksel toplumdan modern topluma doğru evrilmek, aşamalı bir süreçtir. Bütün toplumların geçecekleri modernleşme evrelerini veya düzeylerini ayırıştırmak mümkündür. Bu süreç içindeki önderlik ve modernleşmenin daha ayrıntılı düzenekleri bir toplumdan diğerine farklı olsa da, bütün toplumlar özünde aynı aşamalardan geçeceklerdir.

2. Modernleşme süreci, farklı toplumların modernlik aşamasına doğru evrildikçe benzeşeceklerini ifade etmektedir.

3. Modernleşme geriye çevrilemeyen bir süreçtir. Şehirleşme, okur-yazarlık, sanayileşme açısından bir dönemde belli bir düzeye ulaşmış bir toplum, daha sonraki dönemde önemli ölçüde daha alt düzeylere inmeyecektir.

4. Modernleşme ilerlemeci bir süreçtir. Uzun vadede modernleşme, yalnızca kaçınılmaz değil, aynı zamanda arzulanan bir süreçtir (Köker, 1993: 49).

Modernleşme kuramlarına göre modernleşme sürecinin sonunda ulaşılmak istenen toplumsal formasyonun taşıdığı özellikleri, modern –öncesi geleneksel toplum tipiyle karşılaştırmalı olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *İdeolojik/zihinsel/düşünsel boyut.* Geleneksel toplum tipinden modern topluma geçişteki en önemli farklardan biri, *bu boyutta ortaya çıkmaktadır.* Laik Komünler, Büyük

Coğrafi Keşifler, Hümanizm, Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma gibi bir dizi tarihsel olay ve gelişmenin de içinde olduğu uzun bir tarihsel geçmiş ve deneyim sonucunda, geleneksel toplumda hüküm süren semavi/göksel/İlahi düşünüş, inanış ve yaşayış biçimi, modern toplumda yerini aklın rehberliğine terk etmiştir. Bireysel, toplumsal ve siyasal hayatın düzenlenmesi de yine aynı şekilde, insan aklının rehberliğinde olmuştur.

2. *Siyasal boyut.* Geleneksel sosyo-politik formasyonda iktidarın kaynağı ya tanrıya ya da karizmatik bir lidere dayandırılıyordu. Bu formasyonda siyasal kurumlar ve kurumsal düzenlemeler de bununla uygunluk arz etmekteydi. Bu durumda halk iktidarın oluşumunda herhangi bir şekilde söz sahibi olmadığı gibi tüm uygulamalara da boyun eğmek zorunda kalmaktaydı. Oysa modern toplumda devlet, ‘ulus’ kavramı çerçevesinde oluşmakta ve bu sosyal-siyasal örgütlenmede iktidarın kaynağı “milli egemenlik” ve “halk egemenliği” gibi teoriler ışığında, halka dayandırılmaktaydı.

3. *Ekonomik boyut.* Modern kapitalist toplumun başat toplumsal aktörü burjuva sınıftır. Burjuva sınıfının aşırı zenginleşmesi sonucunda geleneksel toplumdaki tarıma dayalı ekonomik yapı; modern toplumda sanayi ürünlerinin ticaretine dayalı bir kent ekonomisine dönüşmüştür. Başka bir ifadeyle, feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçilmiştir. Geleneksel toplumlardan farklı olarak, modern toplumun çalışan nüfusu çoğunlukla tarımda değil kentte, bedensel değil zihinsel işlerde çalışmaktadır. Modern toplumlarda mesleklerdeki uzmanlaşma belirli toplumsal hizmetlerin daha etkin ve verimli bir şekilde topluma sunulmasını sağlamıştır. Özellikle tıbbın ilerlemesi, sağlık hizmetlerini olumlu yönde etkilemiş, buna bağlı olarak da ölüm oranlarında hızlı bir düşüş yaşanmıştır.

4. *Toplumsal boyut.* Burada cemaatten yani hiyerarşik bir topluluktan, cemiyete yani esnek ilişki biçimine, eşitlikçi ve sözleşmeye dayalı ilişkilere ve bireyciliğe geçiş ve bununla ilgili süreçler söz konusudur. Mesela eğitim, geleneksel toplum yapılarında yalnızca belirli kesimlere tanınan bir ayrıcalıktı. Modern topluma geçişle birlikte eğitim, belirli kesimlere değil, halkın tümüne sunulmaktadır. Bu bağlamda eğitimin yaygınlaşması okur-yazar oranını arttırmış ve bu sayede bilgi, belirli kesimlerin tekelinde olmaktan çıkıp hızla yayılmaya başlamıştır. Ekonomik faaliyetlerin tarımdan sanayiye doğru kayması kentlere doğru nüfus göçünü arttırmış ve buna bağlı olarak geleneksel *geniş aile* tipi bozulmaya başlamıştır. Artık kentsel yaşamda anne-baba ve çocuklardan oluşan *çekirdek aile* tipi hüküm sürmeye başlamıştır. Ayrıca geleneksel toplumlarda kan bağı özelinde aile önemlidir ve sosyal ilişkiler aile ile sağlanır. Modern toplumlarda ise bu bağ, sivil toplum kuruluşları aracılığı ile sağlanır. Nihayet, yukarıda düşünsel boyutta da belirtildiği gibi, geleneksel toplumlarda öte-dünya merkezli bir insan-hayat ve kâinat perspektifi hâkim iken, modern toplumlar bu-dünya odaklı inanış-düşünüş ve davranış örüntüsünü benimsemişlerdir. Bu nedenle geleneksel toplum geleneğe bağlı, kapalı, düşük nüfuslu, dayanışmacı ve geleneksel düşünme biçiminin etkin rol

oynadığı toplum olarak bilinir. Buna karşılık modern toplum akla dayalı, açık toplum yapısını benimsemiş, gelişen teknoloji çağına ayak uydurmuş, yüksek nüfuslu, insan ilişkilerinin sözleşmeye dayalı olmasından kaynaklı daha çıkarıcı, rasyonel düşünme biçiminin etkin olduğu bir toplum niteliği taşımaktadır (Sosyologer (2021), ‘‘Geleneksel Toplum ve Modern Toplum Arasındaki Farklar’’, : <https://www.sosyologer.com/geleneksel-toplum-ve-modern-toplum-arasindaki-farklar/> 17.11.2021).

Yukarıda modern toplumun Batının status-quo’sunu, modernleşmenin ise Batı-dışı toplumların yol haritasını temsil ettiği belirtilmişti. Bu nokta, bu tez çalışmasının nirengi noktalarından birini oluşturan Osmanlı modernleşmesi için hayati önemdedir. Çünkü Osmanlı, tam da bu Batı-dışı toplumlardan biridir ve çoğunlukla ‘‘Batılılaşma’’ şeklinde adlandırılan kendine özgü bir modernleşme hikâyesine sahiptir.

1.2. Osmanlı Modernleşmesi

Batılılaşma, Batı dışındaki toplulukların Batı’nın birikimlerini almaya çalışma sürecidir. Osmanlı’nın Batılılaşma sebebi hayranlık değil, zorunluluktur. Batılılaşmanın Osmanlı’da görülmesi dış zorlamadan değil, içte alınan kararların sonucudur (Ortaylı, 1991: 20). Batı’nın gerisinde kalan Osmanlı, Batılılaşarak eski gücünü kazanmaya çalışmıştır. Bu hedefini gerçekleştirebilmek için de reformlar yapmıştır. Batılılaşma kavramını daha iyi anlayabilmek için Tekin’in Batılılaşma tanımına bakılabilir: Batılılaşma, modernleşmiş Batı’nın bilim, kültürel, siyasi alandaki birikimlerinin, Batı dışında kalan, henüz modernleşmemiş toplumlar tarafından alınmaya çalışılması ve bununla başlayan değişim sürecidir. Batı dışında kalan toplumların yönlerini Batı’ya çevirmesi ise batılılaşmadır (Tekin, 2012: 57).

Osmanlı İmparatorluğu kurulduğu günden beri Batı ile ilişki içinde olmuştur. Osmanlı yükselme döneminde kendi medeniyetini, Batı’nın medeniyetinden üstte görmüştür (Mardin, 1991a: 12). Batı’da ortaya çıkan gelişmelerden ve yeniliklerle ilgilenmemiştir. Osmanlı Devleti, duraklama ve gerileme dönemleri ile birlikte bu gerilemeye sebep olan faktörleri araştırmaya ve sorunu ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu gerileme ile ordunun eski gücünde olmadığı, ordunun reformlara ihtiyacı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ordunun zayıflaması ile savaş kayıpları, toprak kayıpları yaşanmaya başlamıştır. Savaş tazminatları, toprak sisteminin bozulması gibi faktörler Osmanlı hazinesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bunlarda merkezi otoritenin zayıflamasına yol açmıştır. Merkezi otoritenin güçlendirilmesi, ordunun eski gücüne dönebilmesi için Batı’nın tekniği ve bilgisine ihtiyaç duyulmuştur. Yaptıkları reform çalışmaları ile Batı’nın tekniği ve bilgisi alınmak istenmiştir. Bu süreç ile Osmanlı, Batı’yı model olarak izlemeye başlamıştır. Böylece Osmanlı hem eski gücüne kavuşacak, hem de Avrupalı devletlere karşı toprak bütünlüğünü koruyacaktı.

Osmanlı, Batı'nın bilgi ve teknoloji olarak kendisinde ileride olduğunu anladığı zaman, Batı'nın bilgi ve teknolojisine ulaşabilmek için aydınları köprü olarak kullanmıştır (Kurtdaş, 2019: 403). Bu kişiler Batı'dan öğrendikleri bilgi ve tekniği Osmanlı'da uygulamaya çalışmıştır. Bürokratik- aydın kesime göre mevcut toplum, Batılılaşma yönünde değişime uğraması gerekiyordu. Bu *ideal topluma* ulaşabilmek için kadınlar, taşıyıcı aktörler olarak seçilmiştir (Çaha, 2010: 114).

Osmanlı Modernleşmesi, Avrupa emperyalizmine karşı Osmanlı Devleti'nin, devletin bütünlüğünü korumaya yönelik yaptığı, savunmacı yenilik hareketidir. Hazırlanan fermanlarda sadece devletin işleyişine yönelik değil, halkın yaşayış ve düşünce yapısında da değişiklikler yapılmasını sağlamıştır (Avcı, 2007: 2).

Bozulmaların etkisini iyice göstermeye başlaması ile IV. Murat, bu bozulmaların nedenlerini öğrenebilmek için Koçibey'e risale hazırlatmıştır. Koçibey hazırlamış olduğu risalede bozulmalara sebep olarak, bu zamana kadar yapılan görevden alma ve atamalarda liyakat ilkesine uyulduğunu, vergilerin adaletli bir şekilde konulup toplandığını, halkın yararının gözetildiğini, Osmanlı'nın eski parlak günlerine dönebilmesi için bu yöntemlerin tekrar kullanılması gerektiğini yazmıştır (Tekin, 2012: 21).

Bu iç sebeplerin yanı sıra güçlü bir Rus devletinin ortaya çıkması, Batı'nın her alanda Osmanlı'dan üstün bir hale gelmeye başlaması ve Osmanlı'nın askeri gücünün her geçen gün azalması da kötü gidişin sebeplerinden olmuştur. Osmanlı modernleşmesinin başladığı 19. Yüzyıla kadar yapılan bütün yenilik çalışmalarında Osmanlı'nın eski parlak günlerine dönmek amaçlanmıştır. 18. Yüzyılın sonunda eski günlerine dönemeyeceğini anlayan Osmanlı, Batı'nın üstünlüğünü kabul etmiş, yaptığı yeniliklerle Batılılaşma'ya çalışmıştır (Tekin, 2012: 22).

III. Ahmet döneminde Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşma ile Osmanlı ve Avusturya arasında 25 yıllık bir barış ilan edilmiştir. Bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir dönem başlamış oldu. "*Lale Devri*" olarak adlandırılan bu dönemde barışçıl politikalar izlenmiştir. Savaştan uzak durulan bu dönemde edebiyat, kültür, sanat gibi konular önem kazanmıştır. İlk kez Doğu kültürüne ait klasik eserler bu dönemde Türkçe 'ye çevrilmiştir. Bu dönem Osmanlı için barış ve gelişme dönemi olmuştur. Batı'ya yüzünü dönen Osmanlı, Batı tarzında yenilikler yapabilmek, Batı ile ilişkiler kurabilmek amacı ile ilk defa Avrupa'nın önemli başkentlerine geçici elçiler göndermiştir. Paris'e gönderilen Yirmi Sekiz Çelebi, Fransız uygarlığı ile ilgili öğrendiği bilgileri, Fransa'da meydana gelen gelişmeleri "*Sefaretname*" adlı eserinde yazmıştır. III. Ahmet döneminde yapılan bir diğer yenilik ise matbaanın kurulmasıdır. Osmanlı sınırları içinde kurulan ilk matbaa, Türkçe ve Arapça kitap basmamak şartı ile Yahudiler tarafından kurulmuştur. Osmanlı'da yaşayan Türk tebaasının matbaa ile tanışması 1728 yılında Türkçe

eserlerin basılması ile olmuştur. Osmanlı'daki Türkler, Osmanlı'nın diğer azınlık gruplarından 250 yıl sonra matbaayı kullanmıştır (Altuntek, 1993: 191).

İbrahim Müteferrika yazdığı “Vesit-üt-tıbaa” adlı risalede kitap çoğaltmanın faydalarından ve gereklerinden bahsetmiştir. Bunlardan bazıları:

- Kitapların çoğaltılması aydınlar ve halk için faydalıdır,
- İslam devletlerinin kuruluşundan beri yazılan eserlerin çoğaltılması ile bu bilgilerin Müslümanlar arasında yaygınlaşması kolaylaşır,
- Basılan kitapların yazıları daha okunaklı olduğu için okuyana daha kolaylık olur,
- Kitap basımı arttıkça kitabın fiyatı azalır ve insanlar bundan faydalanır,
- Kütüphaneler arttıkça öğrenciler bilgiye daha kolay ulaşabilecektir (Altuntek, 1993: 194).

Matbaaya sadece hattatlardan tepki gelmiştir. Dini kitap yazma hakkının hattatlara verilmesi ile hattatların bu tepkisi sona ermiş oldu (Altuntek, 1993: 195).

Matbaa kurulabilmesi için bilgi ve tekniğin yanı sıra kâğıt üretiminin de sağlanması gerekiyordu. Bu ihtiyacı karşılayabilmek için Yalova'da bir kâğıt fabrikası kurulmuştur (Altuntek, 1993: 198). İstanbul'da meydana gelen yangınların daha hızlı söndürülebilmesi için yeniçeri ocağının içinden bir itfaiye örgütü oluşturulmuştur. 12 yıl süren Lale Devri'nin sonu ise Osmanlı'nın idareci sınıfının refah içinde yaşamaya başlaması üzerine, İstanbul'da yaşayan alt ve orta sınıf insanlar yeniçeriler ile birleşerek Patrona Halil İsyanını çıkarmıştır.

18. yüzyılda Batı'ya yüzünü dönen Osmanlı, yapmış olduğu yeniliklerde Batı'yı örnek almıştır. Bozulan ordunun düzeltilmesi için Fransa örnek alınarak askeri okullar açılmıştır. Bu okullarda ders vermesi için Batı'dan hocalar getirilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda ordunun içinde iki grup ortaya çıkmıştır. Bu gruplar yenilikçiler ve gelenekselcilerdir (Karpaz, 2010: 93-94).

1.2.1. III. Selim Dönemi

Yenilikçi bir padişah olan III. Selim, henüz tahta çıkmadan Fransa Kralı XIV. Lois ile mektuplaşmış, onu örnek almıştır. Şehzadelik zamanında Osmanlı'nın köklü reformlara ihtiyaç duyduğunu anlamıştır. Amcası I. Abdülhamit'in vefatı ile tahta geçen III. Selim'in saltanatı Osmanlı'nın Rus ve Avusturya ile savaşının ortasında başlamıştır. Bu savaşları kaybeden Osmanlı Ruslarla 1792 yılında Yaş Antlaşması'nı, aynı yıl Avusturya ile Zıstovi Antlaşması'nı imzalamıştır. Yaş Antlaşması ile Osmanlı Devleti toprak kaybı yaşamıştır. Ordunun güçsüzlüğünün iyice gün yüzüne çıkması sonucunda III. Selim orduyu modernleştirmek için yenilikler yapmaya karar vermiştir.

III. Selim yerli malı tüketimine önem vermiş ve yerli malı kullanması için tebaasını teşvik etmiştir. Yerli ticareti korumaya çalışmıştır. Bunu sağlayabilmek içinde Batılıların Osmanlı sınırları içinde ticaret yapmalarını yasaklamıştır. İsrafın önlenmesi için çalışan padişah, üst sınıfın da lüks tüketimden uzak durmasını, giyim kuşamda dönemde uygun ve yerli üretimi tercih etmeleri gerektiğini emretmiştir. Bu konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgileri Sakaoğlu şu şekilde anlatmıştır: Saraydaki çoğu gümüş ve altını toplatıp Darphane'ye gönderdi. III. Selim'in başlatmış olduğu "İmdad-ı seferiye" kampanyasına halk ve zengin sınıf katılırken, ulema ise kampanyaya katılmamıştır. Ulema bu kampanyaya: "*Bu padişah bizi kara çarıklı yapacak*" şeklinde tepki göstermiştir (Sakaoğlu, 2008: 387).

Osmanlı'da ilk ciddi reform girişimi III. Selim döneminde yapılmıştır. III. Selim zamanında yapılan reformları önceki reformlardan ayıran özellik, Avrupa ilham alınarak yapılmasıdır. 1792'de Ruslara yenilince III. Selim'in yenilik düşüncesi canlanmıştır. III. Selim'in ulema sınıfının nüfuzunu azaltmak, yeniçeri ocağını kaldırmak, Avrupa'daki ilerleme hareketine Osmanlı'yı dâhil etmek için yaptığı yeniliklerin tamamını kapsayan hareketin adı Nizam-ı Cedid hareketidir (Turan, 2019: 38).

Batı ile yakın ilişki kurmak isteyen III. Selim, Londra, Paris, Viyana ve Berlin gibi önemli Avrupa şehirlerine daimi elçiler göndermiştir. Elçilerin dil bilmemesinden dolayı elçiler gitmiş oldukları yerlerle ilgili bilgileri tercümanlar aracılığı ile almaktaydı.

Bu elçilerden biri olan Ebubekir Ratip, Avusturya'nın sivil ve askeri idaresi ile ilgili bilgiler vermiştir;

- Ordunun eğitilmiş ve disiplinli olması,
- Memurların namuslu ve dürüst olması,
- Maliyenin düzenli olması,
- Halkın refah ve ekonomik güvenliğinin sağlanmasıdır (Berkes, 2002: 99).

III. Selim yeniliklere başlamadan önce dönemin önemli kişilerinden görüşlerini bildiren bir yazı yazmalarını istemiştir. Bu görüşlerde iki konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konular askeri yenilikler ve Avrupa tarzı eğitimidir. Reformlarını bu görüşler üzerine yapmıştır. Ordunun yenilenmesi için yabancı ulemalar getirilmiştir. Bu çalışmaların sonucunda Osmanlı'da "*asker aydın*" ekolünün ortaya çıkmıştır. Avrupa tarzı eğitim konusunda ise Osmanlı gençleri eğitim almaları için yurtdışına gönderilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda ise Osmanlı'da "*sivil aydın*" ekolü ortaya çıkmıştır (Turan, 2019: 38).

III. Selim'in hazırlattığı bu yazılarda üç görüş ön plana çıkmıştır.

- Ordu Kanunu Sultan Süleyman'ın Kanunlarına göre düzenlenmelidir.

- Avrupa nizamlarının Kanuni Sultan Süleyman'ın Kanunlarına uyarlanması ile yeni bir ordunun ortaya çıkartılmasıdır.
- Yeniçeri ocağını kaldırmak, yerine Avrupa'ya uygun bir ordunun kurulmasıdır. III. Selim bu fikirlerden üçüncüsünü seçti (İnal, 2008: 378).

III. Selim, savaşlarda alınan yenilgilerden, yeniçeri ocağında yaşanan bozulmalardan sonra yeni bir ordu kurmaya karar verdi. Kurulacak ordunun parası halktan vergi yolu ile temin edilecekti. Halkta padişaha karşı bir tepki oluşmuştur. Yeni, Avrupa tarzında bir ordu kurulmuştur. Ordunun adı Nizam-ı Cedit olurken, bu ordunun ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak üzere Irad-ı Cedit hazinesi kurulmuştur. Bu hazine ile tımar sistemi canlandırılmak istenmiştir. Hazinesinin kurulması ile mültezim sınıfı gelişmiştir. Nizam-ı Cedit ordusunun kurulması Fransa tarafından kışkırtılan yeniçerileri, Irad-ı Cedit hazinesinin kurulması ayanları rahatsız etmiştir. İnal, Fransa'nın yeniçerileri şu sözlerle kışkırttığını ifade etmiştir: Fransa, el altından yeniçerilere *“maaşlarınız alınıp, devlet ileri gelenlerine dağıtılacaktır”* demiştir (İnal, 2008: 380). Berkes'e göre ayanlar mali özerkliklerinin zedelenmesine neden olacak Irad-ı Cedit hazinesini istemiyorlardı: Ayanlar, Irad-ı Cedidi merkezi hükümetin mali denetimine girmek için istemiyor ve karşı çıkıyorlardı (Berkes, 2002: 110).

Yeni bir ordu kurmakla kalmayan padişah, humbaracı ve topçu ocaklarının düzeltilmesi konusu ile de ilgilenmiştir. *“Mühendishane-i Sultani”*yi kurmuş, daha sonra *“Mühendishane-i Berr-i Hümayunu”* ile birleştirmiştir. Askeri okullarda Fransızca eğitim verilmesi, Fransız etkisinden hoşlanmayan ulema ile padişahın arasının iyice açılmasına neden olmuştur. Bu okul Batı örnek alınarak kurulmuştur. *“Mühendishane-i Berr-i Hümayun”* da öğrenciler ilk defa Batı'daki gibi sıralara oturmuştur. Bu kurum Türkiye'de Batı dili öğreten ilk kurumdur (Göktaş, 2009: 17).

Eğitime önem veren III. Selim, tıp eğitiminin verilmesi için bir tıp okulu açmıştır. Devlete ait ilk resmi matbaayı kurmuştur. *“Vüzerâ Kanunnamesi”*ni hazırlayarak taşra idaresindeki noksanlıkları gidermeyi amaçlamıştır (Turan, 2019: 39).

Nizam-ı Cedide karşı olan Kabakçı Mustafa'nın önderliğinde toplanan yeniçeriler isyan ettiler. İsyanın sonucunda III. Selim tahttan indirilmiştir.

1.2.2. II. Mahmut Dönemi

III. Selim'in tahttan indirilmesi ile tahta çıkan II. Mahmut, III. Selim döneminde hazırlanmış, yapılmaya çalışılan reformları hayata geçirmeye çalışmıştır. Kapatılan Nizam-ı Cedit ordusu değişiklikler yapılarak yeniden açılmıştır. Alemdar Mustafa Paşa, Nizam-ı Cedit ordusunu, Sekban-ı Cedit adıyla yeniden düzenlemiştir (Zürcher, 1993: 49).

Alemdar Mustafa Paşa, imparatorluk sınırları içindeki bütün ayanları İstanbul'a toplantıya davet etmiştir. Toplantının sonucunda da “*Sened-i İttifak*” kabul edilmiştir. II. Mahmut, devletin otoritesinin zayıflamasına neden olan ayanlarla anlaşarak bu otoriteyi düzeltmeyi amaçlamıştır. İki taraf içinde bağlayıcı olan bu anlaşma ile iki tarafta adaletli davranma konusunda anlaşmıştır. Anlaşmaya göre padişah vergi konusunda adaletli davranacak; ayanlar ise bu vergilerin toplanması konusunda adaletli davranacaktır (Zürcher, 1993: 49-50).

Sened-i İttifak anlaşmasını daha iyi anlayabilmek için Pamir'in ifadeleri önemlidir; Sened-i İttifak'ın bölümleri: “*Başlangıç*”, yedi tane “*Şart*” ve “*Zeyl*”dir. Başlangıç kısmında Sened-i İttifak'a neden ihtiyaç duyulduğu açıklanmıştır. Birinci maddede, devletin temelini padişahın otoritesinin oluşturduğu belirtilip, bunun ayanların güvencesi altında olduğu söylenmiştir. Padişaha gelecek her türlü ihanet veya itaatsizlik ayanlar tarafından cezalandırılacaktır. İkinci madde ayanların var olması devletin var olmasına ve güçlenmesine bağlıdır bu yüzden ayanların askerleri devletin askeri olarak kaydedilmeleri ile devlet iktidarı sağlanacaktı. Üçüncü maddede ayanlar, devlet gelirlerinin toplanmasında, padişahın emirlerinin yerine getirilmesine, karşı gelenleri cezalandırmak için söz verdiler. Dördüncü maddede padişahın emirleri ve yasakları sadrazam tarafından da çıkartılabilecekti. Sadrazam devleti zarara sokacak işler yapmayacaktı. Bunun önlenmesi için birlikte çalışılacaktı. Bu madde ile ayanlar padişahın mutlak egemenliğini tanımışlardı. Beşinci maddede karşılıklı güvenin öneminden bahsedilmiştir. Buna göre devlet adamları ayanlara, ayanlarda devlete güven duymalıdır. Bir ayan kendi toprağı dışında bir toprağı el atarsa devlet tarafından değil, diğer ayanlar tarafından cezalandırılacaktı. Bu maddede devletin otoritesinin ne kadar zayıfladığı görülmektedir. Altıncı maddede başkentte çıkacak bir askeri ayaklanmada ayanlar çağrı almadan gelip ocağı dağıtacaktır. Bu madde merkezi otoritenin ne kadar zayıfladığını göstermektedir. Yedinci maddede yoksulların ve reyanın korunmasından bahsedilmiştir. Ayanlar vergilerle halkı ezmemesi için uyarılmıştır. Zeyl bölümünde ise Şeyhülislam ve sadrazam olacak kişiler makama geldikleri zaman Sened-i İttifak'ı imzalayıp bu anlamaya bağlı kalacaklardı. Ayanlar bu hükümle birlikte elde etmiş oldukları hakları korumuş oluyordu. Ayanlar Avrupa'daki feodalite gibi yasal hale gelmeyi ve elde etmiş oldukları hakların babadan oğula geçmesini sağlamayı istiyorlardı (Pamir, 2004: 75-77).

Avrupa'daki derebeyleri ile Osmanlı'daki ayanlar birbirlerinden farklıydılar. Berkes bu farkı şu sözlerle açıklamıştır: Avrupa'daki derebeyleri ve Osmanlı'daki ayanlar arasındaki fark, ayanlar bağımsızlık değil, özerklik peşindedirler; derebeyleri ise bağımsız prenslikler kurmak istemişlerdi (Berkes, 2002: 110).

Osmanlı tarihinin “*ilk Anayasa benzeri metni*” olan Sened-i İttifak, imzalanmasının üstünden kısa bir süre sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi üzerine önemini yitirmiştir. Ayanlar arasında herhangi bir dayanışma olmaması üzerine ayanlarda çözülme meydana gelmiştir. Bu çözülmeden faydalanan II. Mahmut kendi otoritesini kurmuş ve ayanları etkisiz hale getirmiştir.

Otoritesini sağlayan II. Mahmut, devletini güçlendirmeye karar verdi. Güçlü bir devlet için güçlü bir orduya sahip olması gerektiğinin farkında olan padişah, modern bir ordu kurmaya karar verdi. Bu ordunun kurulması için yapılan çalışmaları Zürcher şu şekilde ifade etmiştir: II. Mahmut'un yaptığı bütün reformlardaki amaç modern ordu oluşturmaktır; ordunun oluşturulması için ihtiyacı olunan para vergilerle sağlanacaktı. Bunun için vergi sisteminin etkin olabilmesi de modern bir bürokrasi ile olacaktı (Zürcher, 1993: 64).

1826 yılında yeni bir ordu kuran II. Mahmut, bu orduya “*Asakir-i Mansure-i Muhammediye*” adını verdi. Bu durumdan memnun olmayan, yeni bir ordu istemeyen yeniçeriler isyan etti. Olacakları önceden tahmin eden padişah hazırlıklıydı. Bu konuda İnce'nin ifadelerine bakmamız gerekmektedir: II. Mahmut, 1828 yılında yeniçeriler isyan ettiklerinde, yeniçerilere karşı tebaasını Sancak-ı Şerif altında toplanması için çağrıda bulunmuştur: “*ehl-i İslam olanlar liva-i sa'adet tahtına müctemi ve envar-ı ita'at-ı imamu'l-müslimin ile mültemi olsunlar*” demiştir (İnce, 2017: 429). Yeni ordu yeniçerileri bozguna uğrattınca, yeniçeri ocağı kaldırıldı. Bu olay Osmanlı tarihine “*Vaka-i Hayriye*” olarak geçmiştir.

II. Mahmut'un reform çalışmaları çeşitli engellere takılmıştır. Bunlar, güvenilir ve iyi eğitim almış eleman eksikliği ve yapılan reformların tabandan yoksun olmasıydı, yani reformlar kurtuluşu Batılılaşmakta gören padişah ve birkaç kişi tarafından yapılıyordu. Bürokraside babadan kalma sistemin hala olması, ikiliklerin ortaya çıkması, örneğin geleneksel ve modern eğitimin yan yana yarışması. Reformlar için mali tabanın yetersiz olması idi (Zürcher, 1993: 72-73).

“*Redif*” isimli birlikler oluşturuldu. Bu birliklerin amacı kamu düzenini sağlamaktı (Tekin, 2012: 24). II. Mahmut askeri alanda sadece Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunu kurmamış, III. Selim döneminde kurulan Kara Harp Okulu'nu yeniden Batı'yı örnek alarak düzenlemiştir. Ordunun gereksinimlerinin karşılanması için daha sonra Maliye Nezareti'ne dönüşecek olan Mansure Hazinesi görevlendirilmiştir.

Devletini güçlendirmek isteyen II. Mahmut bunun sadece ordunun yenilenmesi ile olmayacağını, etkin bir bürokrasinin de olması gerektiğinin farkındaydı. Bunun için yönetsel alanda değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikleri Tekin şu şekilde açıklamıştır: Divan'ın yerine bugünkü adıyla bakanlık olan nezaretler kurulmuştur. Ayanların etkisinin azaltılması için köylerde ve mahallelerde muhtarlıklar oluşturulmuştur. Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali, Dar-ı Şura-yı Askeri ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur (Tekin, 2012: 24-25). Bu dönemde merkezi idare örgütü Osmanlı'nın klasik dönemdeki halini korumuş, sadece isimleri Batı taklit edilerek değiştirilmiştir. Artık azledilen veya ölen devlet memurunun mallarına devlet el koyamayacaktı. Sadrazamın adı başvekil olurken, sadrazamlık makamının adı başvekil olarak değiştirilmiştir. Sadece yönetimde değil, yöneticilerle ilgili değişiklikler de yapılmıştır. II. Mahmut döneminde yönetici tabakanın “*sosyal kökeni*”nde değişiklik yapılmıştır. Sadrazamlık gibi mevkilere sarayda yetişen devşirme

veya köleler değil; saray dışında halktan yetişmiş, yabancı dili olan, özgür bireyler atanmaya başlanmıştır (Turan, 2019: 40).

Modernleşme süreci ile birlikte artık kamuoyunu olan bitenden haberdar etmek için meydanlarda halka okunan fermanlar veya camilerde verilen vaazların yerine gazeteler kullanılmaya başlanmıştır. Haberleşmenin düzgün bir şekilde sürdürülebilmesi için Osmanlı'nın ilk resmi gazetesi olan Takvim-i Vakayi 1831 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Takvim-i Vekayi gazetesinin iki amacı vardı. Bu amaçlar ilk sayının önsözünde belirtilmiştir. Gazete de herkes tarafından anlaşılabilir dilde yazılar yazılacak, bu yolla vatandaşlar reform hareketlerine tanıdık hale gelecekti (Mardin, 2011: 15). II. Mahmut kılık kıyafet konusunda da kendisinden önceki Osmanlı padişahlarından oldukça farklı davranmış ve bu konuda birçok yenilik yapmıştır. Tekin bu konuyu şu şekilde açıklamıştır: Setre pantolon giymiş, sakalını kısaltmış, devlet dairelerine resmini astırılmıştır. Batı tarzı kıyafetleri askerlere ve devlet memurlarına giydirmiştir (Tekin, 2012: 24-25). II. Mahmut döneminden önce Müslüman ve gayrimüslim tebaanın giysilerinin renkleri ve biçimleri birbirinden farklıydı. II. Mahmut bu uygulamadan vazgeçerek bu konuda eşitlik sağlamıştır.

Güçlü devletin güçlü vergi sistemi ve mali kaynaklarla sağlanacağını anlayan padişah II. Mahmut bu konu ile de ilgilenmiştir. Avrupa'ya gönderilen elçiler Avrupa'daki sistemi Osmanlı'da uygulayabilmek adına "*kameralizm*" den etkilenerek Tanzimat Fermanı'nı hazırladılar. Kameralizm ile Osmanlı tebaasında "*Osmanlılık*" bilinci oluşturulması amaçlanmışsa da bu amaç gerçekleşmemiştir. Batı'nın siyasal düşüncesi Osmanlı'ya "*kameralizm*" ile girmiştir. Batıda "*aydın despotizmi*" denilen siyasi görüşün teorisini kameralizm oluşturuyordu. Aydın despotizmi, egemenliği parçalara ayıran kurumların yerine idaresi merkezde olan, birimleri birbirinin dengi olan devlet yapısı inşa etmeyi amaçlamıştır. Bu amaç, Fransız ihtilali ile gerçekleşmiştir. Kameralistlere göre, devlet tebaasını eğitmeli, ticareti kolaylaştırıp, tebaasını koruyarak onları üretici haline getirmeli, onlardan vergi almalı ve bu vergilerle ordusunu, bürokrasisini, kurumlarını güçlendirmelidir (Mardin, 1991a: 84).

II. Mahmut döneminde ilk defa Avrupa'ya eğitim amaçlı öğrenciler gönderilmiştir. Eğitimde yapılan düzenlemeler ve değişiklikler merkezî devlet, memurlarının yetiştirilmesi amacı ile yapılmıştır. İlk modern tıp okulunu ve ilk modern harp okulunu açmıştır. Osmanlı nüfusu ilk defa II. Mahmut döneminde sayılmıştır. Fakat bu sayım kadınları değil; Müslüman ve gayrimüslim erkek tebaa sayılmıştır. Bunun sebebi orduya alınacak asker sayısının belirlenmesidir.

Osmanlı devlet adamlarının yaşadığı dil sorunu yüzünden Tercüman Odası kurulana kadar tercümanlık görevinde Fener Rum aile bireyleri vardı. Bu kişiler Divan tercümanlığı yapıyordu. Yunan isyanının başlaması ile Rumlar güvenilir bulunmamış ve bu kişilerin tercümanlık görevine son verilmiştir (Zürcher, 1993: 71).

II. Mahmut döneminde yaşanan en önemli olaylardan biri de Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanıdır. Osmanlı Devleti'nin askeri gücünün yeterli olmamasından dolayı bu isyan Osmanlı'yı zor durumda bırakmıştır.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile mücadele devam ederken, devletini güçlendirmek için kendisinden önceki padişahların yapmadığı birçok yeniliği yapan, özellikle kılık kıyafet alanındaki yeniliklerinin sonucunda halkı tarafından “*Gâvur padişah*” olarak anılan Sultan II. Mahmut vefat etmiş ve yerine oğlu Sultan Abdülmecit geçmiştir.

1.2.3. Sultan Abdülmecit Dönemi

Babasının vefatı üzerine Kavalalı Mehmet Paşa ile savaşın ortasında olan Osmanlı tahtına çıkan Sultan Abdülmecit, Osmanlı tarihinde Batı tarzı eğitim almış olan ilk taht varisidir. Kavalalı karşısında alınan mağlubiyetin ardından Batılı devletlerin desteğini almak isteyen Osmanlı yaptığı yeniliklere ek olarak Mustafa Reşit Paşa'nın hazırladığı Tanzimat-ı Hayriye ya da bilinen adıyla Tanzimat Fermanı'nı ilan etti. Tanzimat Fermanı'nda yapı ve fikir olarak Fransız Devrimi'nin İnsan ve Vatandaşlık Hakları beyannamesinden ilham alınmıştır.

1.2.3.1. Tanzimat Fermanı

Batılılaşmanın ilk açık adımı olan, Tanzimat döneminden sonra da yapılacak olan yenilik hareketlerinin de temeli olan Tanzimat Fermanı'nın içeriğini incelemeye önce tanzim kelimesinin anlamına bakmak gerekmektedir. Turan, tanzim kelimesini açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır: “*Tanzim*” kelimesinin çoğulu olan “*Tanzimat*” kelimesi “*nizam verme*” anlamına gelmektedir. İber Ortaylı'ya göre “*Tanzimat*” kelimesi hukuki yapının düzeltilmesi, kanun ve düzen getirilmesidir (Turan, 2019: 41).

Osmanlı, Batılı devletlerin içişlerine karışmasını engellemek, Osmanlı için büyük tehlike oluşturmaya başlayan Rusların baskısını kırmak, Fransız İhtilali ile artan milliyetçilik düşüncesinin Osmanlı tebaasında oluşturacağı etkiyi azaltmak ve Osmanlıda yaşayan gayrimüslimleri devlete bağlamak, Mısır sorununun çözümü için imzalanacak Londra Antlaşmasında Batılı devletlerin desteğini kazanabilmek amacı ile Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir. Dönemin devlet adamları asker değil, sivil bürokrasiden yetişmiş insanlardır. Fermanın ilan edilmesi Osmanlı sınırları içinde yaşayan Müslümanları da gayrimüslimleri de memnun etmemiştir. Tanzimat Fermanı bir kanun mudur, yoksa bir anayasa mı? Bu soruyu Berkes şu şekilde açıklamıştır: Tanzimat Fermanı kanun veya anayasa değildir. Halkın hakları ile ilgili değişiklikler yapılacağına söz veren bir belgedir (Berkes, 2002: 214).

Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yenilikler aydın sınıfının yönlendirmesi ile yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı aydınları Avrupa'daki aydınlardan farklıydı. Bu farkı Kurtdaş şu şekilde açıklamıştır: Avrupa'da aydınlar, Osmanlıdaki gibi devletin denetiminde değildi. Avrupa'daki aydınlar devletle birbirlerine isteklerini kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Aralarında bir mücadele vardı (Kurtdaş, 2019: 403). Üst düzey devlet memurları Tanzimat ile padişahın kulu olmaktan çıkıp, devletin hizmetkârı olmuştur. Bu kişilerin kendilerini devletin sahibi olarak görmeye başlamaları da bu dönemde olmuştur.

Ferman ulema sınıfını da etkilemiştir. Ulema eski yüksek statüsünü kaybetmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile ordu, ilmiye ve kalemiye sınıfları arasında devam eden iktidar savaşının durumunu daha iyi anlayabilmek adına Mardin'in şu ifadeleri önemlidir: Osmanlı yönetim sisteminde, reform öncesi dönemde ordu, ilmiye ve kalemiye sınıfları arasında iktidar savaşı vardı. Tanzimat reformları ile kadıların iktidarı zayıflamıştır. Bu da iktidar savaşında kalem sınıfının zaferi olmuştur (Mardin, 2011: 45).

Milliyetçilik düşüncesinden tebaasını korumak isteyen Osmanlı, topraklarında yaşayan Müslüman ve gayrimüslim herkesi "*Osmanlı vatandaşı*" olarak kabul etmiştir. Tebaaya yönelik yapılan yeniliklerin daha iyi anlaşılabilmesi adına Aktel'in şu ifadelerine yer vermemiz gerekmektedir: Tebaanın mülk, namus ve yaşama gibi kişi haklarını koruma güvencesi vermekteydi. Bu haklardan Osmanlı vatandaşı olan Müslüman ve gayrimüslim bütün halk faydana bilecekti. Ferman da can, mal ve namus güvencesinin yanında vergi adaleti maddeleri de vardı. Ferman da yeni bir vergi sistemi oluşturmanın gerekli olduğundan bahsedilmiştir (Aktel, 1998: 181). Müslüman ve gayrimüslim eşitliği tanınarak, devlete bağlılıkları arttırılmak istenmiştir. Tanzimat ile Osmanlı reayası, tebaa olmuştur. Bu farkı daha iyi anlayabilmemiz için Mardin'in şu ifadelerine yer vermek gerekmektedir: Reaya, yöneticiye bağlılığı anlatan bir kavram iken, tebaa Osmanlı'nın bütün yurttaşlarını kapsar (Mardin, 1991a: 32).

Ferman hukuk alanında da yenilikleri getirmiştir. Fransız Ceza Yasası örnek alınarak Ceza Kanunnamesi, Fransız Ticaret Kanunu örnek alınarak Ticaret Kanunnamesi hazırlandı. Osmanlı'nın mevcut mahkeme sistemi de değiştirilmiştir. Tek hâkimli mahkemelerin yerini toplu hâkimli, tek dereceli mahkemelerin yerine çok dereceli bir adli teşkilat oluşturulmuştur. Osmanlı'da kuruluşundan yıkılışına kadar yürürlükte olan Şariat, artık sadece aile hukuku ile sınırlanmıştı. 1867 yılında Şura-yı Devlet kurulmuştur. Bu kurumunda devletin memurlarına karşı açılmış olan davalara bakılıyordu.

Mali alana getirisine bakılacak olursa, Tanzimat'ın ilan edildiği döneme kadar bir Maliye Nezareti mevcut olmayan Osmanlı'da Baş defterdar Maliye Nazırı unvanını taşımaktaydı. Verginin gelire göre alınması amaçlanmıştır. Resmi vergiler dışında devlet memurlarının halktan vergi toplaması yasaklanmıştır. Müslüman olmayan halktan alınan cizye vergisi kaldırılarak eşitlik

sağlanmak istenmiştir. Dönemin diğer mali yenilikleri ise; ilk bütçe 1841-1842 mali yılında hazırlandı. İlk modern bütçeye 1846-1847 mali yılında geçildi. İlk kâğıt para olan Kaime-i Nakdiye 1840 yılında dolaşıma sokuldu (İnal, 2008: 421).

Güçlü bir devlet için gerekli olan güçlü orduyu sağlayabilmek adına, fermanla askeri yeniliklerde yer almıştır. Askerlik zorunlu hale getirilmiş, askere alınma yaşı 20 olurken askerlik süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir. Fermanla önce askere sadece Müslümanlar alınırken, artık gayrimüslimlerden de askerlik görevini yapmaları beklenmekteydi. Zürcher'in şu ifadeleri konuyu daha iyi anlamamızı sağlayacaktır: Tanzimat ile Hristiyan tebaadan da askerlik hizmeti isteniyordu. Hristiyan halka iki seçenek sunuldu. İsteyen askere gitmeyecek "*bedel-i askeri*" adlı bir vergi ödeyecekti. İsteyen askere gidecekti. Bu seçenek Müslüman tebaaya da sunuldu (Zürcher, 1993: 88-89).

Bu kısımda, Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği döneme kadar Osmanlı da eğitimin durumuna, Tanzimat'ın eğitim konusunda getirmiş olduğu yeniliklere ve kız öğrencilerin eğitimlerine yönelik yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Eğitim, Osmanlı'da Tanzimat'a kadar dinsel otoritelerin tekelindeyken, artık devletin denetimine girmiştir. Cemaatler ise bu tekeli bırakmak istemedikleri için sorun çıkartmışlardır. Modernleşme dönemin amacı olarak görülürken, bu amaca ulaşmanın yolunun eğitim ve bilimle olacağına inanılmıştır. Modernleşme ile eğitim dinsel, geleneksel yapısından çıkıp merkezi ve laik bir hal almaya başlamıştır. Tanzimat'tan önce eğitimin durumunu öğrenmek adına Kurnaz'ın ifadelerine yer vermemiz gerekmektedir: Eğitim kurumları Tanzimat'tan önce medrese, sıbyan ve Enderun mekteplerinden oluşuyordu. Kızların eğitiminde ise ailelerinin desteklemesi ile evlerinde hocalardan özel ders alabiliyorlardı (Kurnaz, 1991: 4). Tanzimat sonrası eğitim Maarif Nizamnamesi yayımlanmıştır. 1849 yılında Maarif Nizamnamesi yayınlandı. Bu nizamname yeni bir eğitim sistemi oluşturuyordu. Bütün kasabalara ve büyük köylere rüştiyeler kurulacak, bütün kentlere sivil idadiler, bütün il merkezlerine "*sultaniye*" kurulacaktır. Açılacak bu okullar erkekler içindi (Zürcher, 1993: 96).

Bu modernleşmenin ilk ürünleri olarak 1869 yılında Galatasaray Sultanisi Fransız liseleri örnek alınarak açılmış, 1873 yılında ise Darüüşşafaka kurulmuştur. Osmanlı'da modernleşmenin etkisi ile çeşitli okullar mevcut hale gelmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı'da dört çeşit okul bulunuyordu;

- Müslümanların okulları mektepler ve İslam ilimlerinin öğretildiği medreseler,
- II. Abdülhamit döneminde yaygınlık kazanan laik devlet okulları,
- "Milletler" tarafından kurulan ve parası onlar tarafından temin edilen okullar,
- Yabancı Protestan ve Katolik misyonerlerin yönettiği okullar (Zürcher, 1993: 97).

İlköğretimler dinin alanında kalmaya devam ettiği için bu kurumlar modernleşmede başarı sağlayamamıştır. İlköğretim dinin alanında kalıyordu. İlköğretim, eğitim alanındaki modernleştirme ile rekabet eder haldedir. Bu yüzden Tanzimat'ın yenilikleri ilköğretimde yüzeysel olarak kalmıştır. Tanzimat döneminde medreselerin modernleştirilmesi ile ilgili bir adım atılmamıştır. Ancak, medreselerde eğitim gören öğrenciler modern okullara ilgi göstermeye başlamıştır (Berkes, 2002: 230-231).

Eğitim kurumlarının modernleşmesi arttıkça, medreseler toplumdaki eski egemen gücünü kaybetmeye başlamıştır. Sıbyan veya diğer adı ile mahalle mekteplerinde eğitim gören öğrencilere eğitim her dinin şeriatı öğretilip, orijinal dilde kutsal kitap ezberletiliyordu. 1869 yılında Genel Eğitim Tüzüğü hazırlanmıştır. Tüzüğün içeriğini inceleyecek olursak, Osmanlı ülkesindeki bütün sıbyan mektepleri, ilk düzey eğitim kurumları olarak kabul edilmiş ve cemaatlerin eline bırakılmıştır. Bu okulların tüm köy ve mahallelerde kurulması amaçlanmıştır. Fakat bu okullar dini açıdan karma olamayacaktır. Bu okullarla ilgili daha ayrıntılı bilgi almak adına Alkan'ın şu ifadelerine yer vermemiz gerekmektedir: Erkek öğrencilerde devam zorunluluğu 6-10 yaş, kız öğrencilerde ise 7-11 yaş olarak belirlenmiştir. Modern eğitim veren okulların adı sıbyan değil, "iptidai" olarak kullanılmaya başlanmıştır. Geleneksel eğitime devam eden okullara da sıbyan okulu denecektir (Alkan, 2008: 26).

Osmanlı'nın merkezdeki ilk rüştiyesi 1847 yılında Davutpaşa'da açılırken, taşrada ise ilk rüştiye 1855 yılında açılmıştır. Bu rüştiyelere öğretmen yetiştirilmesi adına 1848 yılında "Darülmualimin-i Rüşdi" adında Rüşdiye Erkek Öğretmen Okulu açılmıştır. Genel Eğitim Tüzüğü'nün rüştiyeler ile ilgili maddelerini Alkan şu şekilde açıklamıştır: Genel Eğitim Tüzüğüne göre 500 haneyi geçen yerlerde rüştiye kurulacaktır. Rüştiyenin kurulacak olduğu yerde dini olarak karma bir toplumsal yapıya sahipse, gayrimüslim cemaate mensup kişi sayısının 100 evi geçmesi halinde, her cemaat için ayrı bir rüştiye açılacaktır (Alkan, 2008: 26-27). Aynı tüzükte idadi ve sultanilerle ilgili yer alan maddeleri ise Alkan şu sözlerle açıklamıştır: İstanbul'da ilk idadi 1873 yılında açılırken, 1875 yılında taşrada açılmıştır. Genel Eğitim Tüzüğüne göre dini olarak karma nitelikte kurulabilecektir. Bir yerde idadi açılabilmesi için ev sayısının binden fazla olması gerekiyordu. Üç yıllık eğitim veren idadiler, kız öğrenci almıyordu. Dini olarak karma eğitim verme düşüncesinin altında tebaaları kaynaştırma düşüncesi yatmaktadır. Fakat idadiler bu amacı gerçekleştirilememiştir. Genel Eğitim Tüzüğüne göre Sultaniler sadece vilayet merkezi olan şehir veya kasabalarda kurulabilecektir. Burada da sadece erkek öğrenciler eğitim görebiliyordu. Bütün din ve mezheplerden erkek çocuklar sultanilere kayıt yaptırabilecektir. Bu yönü ile çok eleştirilmiştir (Alkan, 2008: 27).

Tanzimat modernleşmesi kızları da etkilemiştir. Mesleki eğitim almaya başlayan kızlar 1843 yılında Tıbbiye Mektebi'nde ebelik eğitimi almaya başladılar. Kızların yapacakları mesleki uygulamalarda yanlarında erkek bulunamayacaktı. Fakat bazı dersleri erkeklerden alacaklardı

böylelikle ilk defa genç Müslüman kızlar erkeklerden ders almış olacaklardı (Kurnaz, 1991: 18). Kadınların el becerisi kazanması ve bu yolla para kazanmalarını sağlamak adına Kız Sanayi Mektepleri açılmıştır. Osmanlı'nın ilk kız rüştiyesinin açılması ise Sultan Abdülmecid döneminde 1858 yılında İstanbul'da olmuştur. 1862 yılında ise ortaöğretim eğitimi almaya başlamışlardı. Kızlara yönelik sanat okulları açılmış, bu okullarda kızlara ev işleri öğretilmiştir. İlk defa kız öğretmen yetiştiren okullarda bu dönemde açılmıştır.

Sultan Abdülmecid eğitime çok önem vermiştir. 1845 yılında Şura-yı Devlet'in açılışında yapmış olduğu konuşmasında eğitim ile ilgili amaçlarının halk arasındaki cahilliği ortadan kaldırmak, din içinde dünya içinde gerekli olan din bilgilerini yaymak olarak açıklamıştır (Berkes, 2002: 230).

Müslüman tebaa ilk önce Tanzimat Fermanı'nı olumlu karşılamış olsa da gayrimüslimlerle eşit olma, onlar için "gâvur" gibi terimleri kullanamayacak olmaları, onlarında askerlik yapabilecek olmaları Müslüman tebaayı rahatsız etmiştir. Hatta bu fermanla Frenk düzeninin getirilip, şeriatın kaldırılacağını iddia edenler bile olmuştur. Gayrimüslim tebaa fermanı eşit haklara sahip olacakları, dinleri yüzünden onur kırıcı ifadelerle karşılaşmayacakları için olumlu karşıladılar (Dönmez, 2019: 52-53). İslamcılar da, Tanzimat'a Osmanlı'nın kendi kültürünü kaybettiğini ileri sürerek karşı çıkmıştır. Onlara göre kurtuluş "şeriat değerlerini" yeniden kazandırılması ile gerçekleşecektir. İmparatorluğun İslami değerlerden ayrılmadan önce güçlü olduğunu, İslami değerlerden kopuş ile birlikte imparatorlukta kötü gidişin başladığını savunmuşlardı. Batı'dan sadece tekniği alınmalı, Batı'nın kültürü Osmanlı'ya uygun değildi. Batıcılara göre imparatorluğun geri kalmışlığının sebebi aydınlardır. Onlara göre kurtuluş için Batılılaşma şarttır. Batılılaşma taklitçilik olmadan yapılmalıdır. Türkçüler ise imparatorluğun kurtuluşunun Türkçülük ile olacağını, Batılılaşmanın yolunun ise millileşmekten geçtiğini ileri sürüyorlardı (Kurtdaş, 2019: 405).

Tanzimat Fermanı ile Batı'nın kültürü de Osmanlı'ya gelmiştir. Bunu eleştiren bir grup ortaya çıkmıştır. Bu gruba "Yeni Osmanlılar" denilmiştir (Zürcher, 1993: 104). Batı taklitçiliğini eleştiren bu kişiler şeriatı savunmuştur. Yapılan reformlara laik bir nitelik taşıdıklarını ileri sürerek karşı çıkıyorlardı. Amaçlarını ise yönetimi mutlak monarşiden, meşruti monarşiye dönüştürmek olarak belirlemişlerdi. Seslerini basın yayın organları ile duyuran bu grup 1865 yılında beş arkadaş tarafından kurulmuştur. Liderleri Namık Kemal'dir. Bu grup, padişahı olmayan bir parlamenter sistem düşünmüyordu. Tanzimatçıları, parlamenter eğilimleri ve hürriyetçiliği anlamamakla suçlamışlardır. Namık Kemal'e göre padişah Müslümanlığın kurallarına uymadan imparatorluğu yönetmekteydi. Padişahı eleştirmek amacı ile "Hürriyet Kasidesi"ni yazdı. Yeni Osmanlıların gözünden Tanzimat'ı daha iyi kavrayabilmek adına Mardin'in şu ifadelerine yer vermemiz gerekmektedir: Yeni Osmanlılara göre, Tanzimat kültür taklitçiliğidir ve bu taklitçilik Müslüman topluluğunu sarsmıştır. Bu yüzden onlar, demokratik anlayışları, şeriat ilkeleri üzerine

temellendirmek istemişlerdi. Yeni Osmanlılar, Tanzimat'ın dayandığı değerler için bir zemin yoktu. Onlar bu boşluğu İslam felsefesinden faydalanarak doldurmak istiyorlardı (Mardin, 1991a: 89).

Namık Kemal Osmanlı'nın kötü gidişini durdurmak için "hak ve adalete dayanan devlet nasıl kurulmalıdır?" sorusuna cevap aramıştır. Bu sorunun cevabını Akyılmaz şu sözlerle açıklamıştır: Bu sorunun cevabını "hürriyet" olarak bulmuştur. Fakat hürriyetin kaynağını net bir şekilde söyleyememiştir. Yazdığı bir makale de "insan her şeyden önce hür bir varlıktır. Her insan Allah tarafından kendisine verilmiş ve hiçbir zaman ortadan kaldırılamayacak olan hürriyet hakkıyla dünyaya gelmiştir" diyerek hürriyetin Tanrı tarafından insana verildiğini belirtmiştir. Hürriyet makalesinde ise "insan hürdür ve daima da hür olmak ister. İnsanlığı hürriyetten mahrum etmek onu adeta gıdasından mahrum etmeye benzer" diyerek hürriyetin Tanrı'nın insana verdiği kutsal bağış olduğu düşüncesinden uzaklaşmış olduğu görülmektedir. Medeniyet makalesinde ise "insan hakkı ve amacı sadece yaşamak değil, hür bir şekilde yaşamaktır" diyerek yine farklı bir düşüncede olduğunu göstermiştir. Namık Kemal'e göre vatandaşların hepsi hürriyetten yararlanacaktır. Namık Kemal devletin oluşumunun iki temel aşamadan olduğunu kabul eder. İlk aşamada toplum oluşur. Devlet, insanlar birbirlerine zarar vermesinler diye genel bir anlaşma ile belirlenen prensipler sonucu oluşan insan birliğidir. İkinci aşama ise işbölümünün sonucunda devletin oluşturulmasıdır. Toplumdaki bazı üyelere verilen yetki ile bu üyeler kuvvet kullanırlar. Başvurulan bu kuvvet şeriatır (Akyılmaz, 1999: 237-239). İmparatorlukta yer alan farklı kültürlerin birleştirilmesi gerektiğini ileri süren Namık Kemal'e göre bu birleşimi sağlayacak olan unsur Türkçedir. Namık Kemal'in dil ile ilgili görüşlerini Karaosmanoğlu şu şekilde açıklamıştır: "Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir" adlı makalesinde edebiyatın temelini dil olduğunu, milletin ruhunun ise edebiyat olduğunu ifade etmiştir. Edebiyat sayesinde insanlar bilinçli bir millet haline gelir. Namık Kemal'e göre ilk önce Türkçe'nin dil kuralları düzenlenmelidir. Gazetelerde yayınlanacak metinler de Türkçe güzel bir şekilde kullanılmalıdır. (Karaosmanoğlu, 2018: 324-325).

Şinasi Tasvir-i Efkâr gazetesinin kurucusudur. Gazetenin amacı halkın anlayabileceği bir şekilde dili kullanmaktır. Dilde sadeleşmeyi savunan Şinasi, Şair Evlenmesi adlı eserinde dilde sadeleşmenin başlangıcını yapmıştır. Bu eser aynı zamanda görücü usulü evlilikle alay etmiştir. Şinasi'ye göre Batı medeniyetinin ilerleme sebebi akılcılığa önem vermiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu konuda daha iyi bilgilenmek için Aydın'ın şu ifadelerine yer vermek gerekmektedir: Şinasi, Batılılaşma ile "insan"ın üzerinde durur. Batı'da insan, Hümanizmle başlayarak ilerlemiş, skolastik düşüncenin oluşturduğu "köle insan"dan kurtulmuş ve yaşamın merkezine oturmuştur. Şinasi'ye göre yeni medeniyeti inşa edecek insan, bu insandır. Şinasi'ye göre Batı uygarlığının ilerlemiş olması akılcılığa verilen önemden kaynaklanmaktadır (Aydın, 2017: 21).

Dilde sadeleşmeyi savunan Ali Suavi, Muhbir gazetesini çıkarmıştır. Ali Suavi'nin Türk dili ile ilgili düşüncelerini Koç şu sözlerle ifade etmiştir: Ali Suavi'ye göre Osmanlıca adında bir dil yoktur. Dilimiz "*Türkçeleşmiş Türkçedir*". Muhbir gazetesinde dilin halkın anlayabileceği şekilde kullanılması gerektiğini ve dilin sadeleşmesi gerektiğini belirtmiştir (Koç, 2007: 14-15).

Ahmet Mithat Efendi halkın anlayabileceği bir dilde eserlerini yazmıştır. Okur-yazar nüfusu arttırmayı amaçlayan Ahmet Mithat Efendi, yazmış olduğu romanları ve kullandığı dil vasıtasıyla yurttaşlığı teşvik etmiştir. Ahmet Mithat'a göre bir kelimenin Türkçesi varsa Arapça ve Farsçası değil, Türkçesi kullanılmalıdır (Mardin, 2011: 23-24).

Türk dilinin sadeleştirilmesi konusunda Tanzimat dönemine kadar adım atılmaması Türkçe'nin eğitim dili olmasını olumsuz etkilemiştir. Osmanlı sınırları içinde yaşayan Türkler ve Müslümanlar arasında okuma yazma bilen sayısı çok azdır. Yeni Osmanlı gurubu üyeleri gazete aracılığı ile geniş halk kitlelerine ulaşmış, onların gelişmelerine katkı sağlayabileceklerine inanmaktaydılar.

Yeni Osmanlılara göre Osmanlı devleti İslam'a göre düzenlenmeydi. Grubun üyeleri arasında birçok konuda fikir ayrılığı yaşanırken bu konuda fikir birliği vardı. Yeni Osmanlı Cemiyeti'ne mensup kişiler arasında fikir ayrılıkları vardı. Fikir birliği yaptıkları konu ise İslam hukukuna bağlılıktır. Jön Türkler, İslami temeller üzerine oturtulmuş Batılılaşmayı savunuyorlardı. Yeni Osmanlılar ise imparatorluğun anayasasının İslam hukuku olması gerektiğini savunuyordu. Bu yüzden Tanzimat'ın getirdiği laik yasaları eleştirmişlerdi (Akyılmaz, 1999: 236).

Sultan Abdülmecit'in saltanat yıllarında başka gelişmelerde yaşanmıştır. Osmanlı ilk defa savaş masraflarını karşılayabilmek için yabancı bir devletten borç almıştır. Bu borcu 1854 yılında Kırım Savaşı'nda İngiltere'den almıştır. Para sıkıntısı çeken Osmanlı için 1856 yılında merkezi Paris'te olan Osmanlı Bankası kuruldu. Osmanlı, Ruslara karşı Kırım Savaşı'na Fransa ve İngiltere ile birlikte savaşa girmiş, bunun faydasını da 1856 yılında Paris Kongresi'ne çağrılması ile görmüştür. Bu kongrede Avrupalı devletler, Ruslara karşı Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü garanti altına almışlardı. Kırım Savaşı'nda bir ilk daha yaşanmıştır. Osmanlı'da ilk defa telgraf Kırım Savaşı sürerken kullanılmıştır. İletişim araçları ile ilgili Mardin'in şu ifadeleri oldukça önemlidir: Batıdaki iletişim araçları yani kitap, telgraf, gazete Osmanlı'da büyük ölçüde yönetici sınıfının hizmetindeydi. Zamanla diğer kesimlere de ulaştı. İletişim araçları geliştikçe, küçük ve büyük gelenek arasındaki sınır bir taraftan yumuşadı, bir taraftan katılaştı. Yumuşamasının sebebi, iletişimin artması ile sınıf duvarlarını korumanın zorlaşmasıydı. Katılaşmasının sebebi ise Batı kültürünü alan, kendini halktan ayırdı (Mardin, 1991a: 29).

1.2.3.2. Islahat Fermanı

Osmanlıcılık düşüncesinin etkisi ile hazırlanan Islahat Fermanı, Paris Kongresi devam ederken, Batılı devletlerle ilişkilerin güçlenmesi amacı ile hazırlanmıştır. 18 Şubat 1856 tarihinde de ilan edilmiştir. Osmanlı, Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik düşüncesinin etkisini azaltmak, azınlıkların devlete bağlılığını arttırmak ve Batılı devletlerin azınlık haklarını bahane ederek iç işlerine karışmasını önleyebilmek için Osmanlı bu fermanı ilan etmiştir. Islahat Fermanı ile Osmanlı vatandaşları ilk kez siyasi, hukuksal ve toplumsal olarak eşit kabul edilmiştir. Islahat Fermanı'nın ilan edilme sebebi Tanzimat ile benzerlik göstermektedir. Bu yüzden Tanzimat'ın devamı olarak görülmektedir.

Islahat Fermanı ile millet sistemi kaldırılıp, Osmanlı tebaası oluşturulmak istenmişse de Müslüman tebaadan destek görmemiştir. Mardin bu durumu şu sözlerle açıklamıştır: Devletin sürdürdüğü politika tepkilere neden oldu. Islahat Fermanı din farkı gözetmeden, Osmanlı toprağında yaşayan herkesi “*Osmanlı*” vatandaşı olarak görüyordu. Bu zamana kadar “*millet-i hâkime*” olan Müslümanlar bu avantajlarını kaybettiği için tepki göstermişlerdi. Islahat Fermanı ile amaçlanan, beraberliğin sağlanmasıydı. Fakat bu amaca ulaşamadı. Gayrimüslim halk, kendilerine sağlanan bütün imkânlarla, Müslüman haklı geride bırakmıştır (Mardin, 1991a: 16).

Islahat Fermanı'ı ile ilk kez “*Osmanlılık*” kavramı kullanılmış, Tanzimat ile reayadan tebaa olan halktan Islahat Fermanı'nda “*vatandaş*” olarak bahsedilmiştir. Liberal fikirlerinde Osmanlı'ya gelmesini sağlayan Islahat Fermanı'nı daha anlayabilmek adına maddelerini incelemek gerekmektedir. Fermanın maddelerinin içeriğini Bülbül şu ifadelerle açıklamıştır:

- Islahat Fermanı'nda, Tanzimat Fermanı'nda belirtilen; bütün tebaanın mezhep ve dini fark ayrımı olmadan namus, can ve mal güvenliğinin sağlanacağı bir kez daha belirtilmiştir,
- Bütün mezhepler serbest bir şekilde ayinlerini yapabileceklerdi,
- Osmanlı tebaasına mensup herkes devlet memuru olabilecek, sivil ve askeri bütün okullara alınabilecek, devletin oluşturacağı bir maarif meclisinin kontrolünde olmak şartı ile cemaatler okul açabilecekti,
- Devlet vergileri adalet esasına göre toplayacaktı,
- İşkence ve eziyet kaldırılmış, mahkemelerde açık usul yargılanma yapılacaktır. Keyfi olarak hiç kimse hapis cezasına çarptırılmayacak ve tutuklanamayacaktır. Gayrimüslimler arasında yapılacak olan davalara mensup oldukları dinin, din adamları bakacaktır,
- Askerlik bütün tebaa için bir yükümlülük haline getirilmiştir,
- İrtikâbın, rüşvetin ve ihtilâsın önüne geçebilmek için kanunlar çıkarılacaktır,
- Ticari ve zirai faaliyetleri geliştirmek, mali işleri düzenlemek amacıyla Batı'nın bilgi ve tekniğinden faydalanılacaktır (Bülbül, 1989: 176-177).

Islahat Fermanı da, Tanzimat Fermanı gibi Osmanlı sınırları içinde yaşayan gayrimüslim tebaanın Müslümanlar ile aynı haklara kavuşmasını sağlamaya yöneliktir.

Osmanlı vatandaşları arasında eşitliği sağlayan fermana halktan tepkiler gelmiştir. İlk tepki Kuleli Vakasıdır. Olayı gerçekleştiren subayların amacı Sultan Abdülmecit'i tahttan indirmektir. Bu olayın Türk siyasi tarihi için önemi planlanarak siyasete yapılan ilk askeri müdahale olmasıdır. Osmanlıdaki muhalifler, Batılı devletlerin vasi gibi davranmasını engelleyebilmek için Sultan Abdülmecid'i tahttan indirip yerine Sultan Abdülaziz' tahta geçirmek istediler. İsyan teşebbüsü başlamadan bastırılıp, failleri Kuleli Kışlasında sorgulandı. Reşit Paşa'da bu fermana tepki göstermiş ve kabul edenleri vatan haini olmakla suçlamıştır. Reşit Paşa Avrupa elçilerinin bütün taleplerinin kabul edilmesini eleştirmiştir. Bu fermanla gereksiz imtiyazlar verildiğini savunmuştur. Reşit Paşa'ya göre gayrimüslim tebaaya verilen bu haklar yüzünden isyanlar çıkabilirdi. Ferman ilan edildikten sonra Suriye, Lübnan ve Cidde'de Müslüman halk gayrimüslim halka karşı ayaklanmıştır. Bu ayaklanmalar sonucunda binlerce gayrimüslim vatandaş öldürülmüş, Fransa ve İngiltere ise bu olaylara müdahale ederek yine Osmanlı'nın içişlerine karışmışlardı (Dönmez, 2019: 56-57).

1.2.4. Sultan Abdülaziz Dönemi

Avrupa'ya gezi düzenleyen ilk ve son Osmanlı padişahı olan Sultan Abdülaziz, Napolyon'un daveti üzerine Paris'e gitmiştir. Bu ziyaret Osmanlı tarihi açısından önemlidir. Çünkü ilk defa bir padişah barışçıl bir gaye ile yabancı topraklara gitmiştir. Aynı zamanda Mısır halkının Hilafete olan bağlılığını arttırmak için Yavuz Sultan Selim'den sonra Mısır'a giden ilk Osmanlı padişahı olmuştur. Abdülaziz dönemini Sakaoğlu şu şekilde anlatmıştır: Giyim kuşamda "Aziziye" modası başlamış, halkta özgürlük istekleri ortaya çıkmıştır. Bu dönem ayrılıkçı ayaklanmaların ve Batı'ya bağımlılığın arttığı bir dönem olmuştur Sultan Abdülaziz'in gizemli ölümü Osmanlı tarihindeki son gizemli ve kanlı trajedi olmuştur (Sakaoğlu, 2008: 454).

Tahta çıktığı ilk andan beri halkının mutluluğu ve devletinin refahını sağlamaya çalışan padişah, 1 Temmuz 1861 yılında bir Hatt-ı Hümayun hazırlamıştır. Bu Hatt-ı Hümayunun içeriği ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Karaer'in şu ifadelerine yer vermek gerekmektedir: Bu hümayunda en büyük isteğinin tebaasının mutluluğunu ve devletinin refahını sağlamak olduğunu söylemiştir. Devlet memurlarından işlerini yaparken sadakat ve dürüstlük ile yapmalarını emretmiştir. Kötüye giden maliyenin düzeltilebilmesi için nazırlıklarla birlikte kendisinin de özen göstereceğini ifade etmiştir (Karaer, 2005: 317). Hatt-ı Hümayunda belirttiği gibi kötü bir halde olan maliyeyi düzeltilebilmesi adına kendisi de saraydaki değerli eşyaları toplatıp satmış, sarayın giderlerini kısmış, kendisine ayrılan ödeneği yarıya indirmiş, kaimeyi de piyasadan çekmiştir. Bütün vergilerden muaf olan Vakıflar adındaki dini mülkleri yeniden düzenleyince Şeyhülislam bu karara tepki gösterince

Abdülaziz onu azletmiştir. Sultan Abdülaziz döneminde devleti modernleştirme adına birçok yenilik yapılmıştır. Bu yeniliklerden bazılarını İnal şu şekilde sıralamıştır:

- Askerlerin giymesi için yeni üniformalar kabul edildi,
- Sanayi okulları ve liseler açıldı,
- Günümüz Danıştay ve Sayıştay düzeyinde kurumlar ortaya çıkarıldı,
- Tıp, madencilik ve orman okulları açıldı,
- Posta pulu ilk kez bu dönemde kullanıldı,
- Osmanlı Bankası kuruldu,
- İtfaiye teşkilatı oluşturuldu,
- Fransız eğitim sistemi model alınarak İstanbul Üniversitesi'nin eğitim sistemi yeniden düzenlendi (İnal, 2008: 434).

Dönemin diğer yenilikleri ise 1865 yılında çıkarılan basın yasası ile sansür getirilmesi, 1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Dünya hukuk tarihinin ikinci Medeni Kanunu olarak kabul edilen Mecelle hazırlanmıştır.

Bu kısımda tezin konusu ile ilgili olarak Sultan Abdülaziz döneminde eğitim ile ilgili yapılan çalışmalara, kızların eğitimi için yapılan çalışmalara, eğitimin modernleşmesi için yapılan yeniliklere yer verilmiştir:

Eğitime önem veren padişah eğitimde de yenilikler yapmıştır. 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamname Osmanlı sınırları içinde bulunan bütün vilayetlerde ve başkentte genel eğitimi düzenlemeyi amaçlayan ilk hukuki belgedir. Nizamname ile erkek ve kız çocukları için sıbyan mektepleri zorunlu hale olmuş, okullar arasında dil birliği oluşturulmuştur.

Nizamnamede sıbyan mekteplerinin eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir. Kız öğrenciler için okula devam mecburiyet yaşı 7-11, erkek öğrenciler için 6-10'dur. Her köy ve mahallede ihtiyaca göre en az bir tane sıbyan mektebi olacak, eğer iki tane sıbyan mektebi varsa bir tanesi erkek öğrencilere diğeri kız öğrencilere verilecekti. Eğer bir mektep varsa, yeni mektep açılıncaya kadar kız öğrenciler ve erkek öğrenciler aynı sıbyan mektebine gidecek, fakat ayrı sıralarda oturacaklardı. Nizamnamede sıbyan mektepleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Çağır ve Türk'ün şu ifadelerine bakılabilir: Öğrencilerin sınavları mahalle ve köydeki ihtiyar meclisinin önünde yapılacaktır. Bu mekteplerde hocalık yapacak kişiler Osmanlı tebaasına mensup kişilerden ve Darulmuallim'den mezun kişilerden olmak zorundadır. Hocalar mekteplerin nizamnamesine uymazsa cezalandırılacaktır. Hocaların alacakları maaş ve sıbyan mekteplerinin masraflarını köy ve mahalle halkı karşılayacaktır (Çağır ve Türk, 2017: 65).

Nizamnamenin rüştiyelerle ilgili hükümlerinde Hristiyanlara da rüştiye açma hakkı verilmiştir. Kurnaz bu konuyu şu ifadeleri ile açıklamıştır: 1869 Nizamnamesi ile halkın dini durumuna göre büyük şehirlerde sadece Müslüman veya Hristiyan rüştiyesi açılabilirdi. Karma şehirlerde ise durum farklıydı, ev sayısının 500'ü geçmesi şartı ile Müslüman veya Hristiyan rüştiyesi açılabilirdi (Kurnaz, 1991: 9). Diğer hükümleri ise Çağır ve Türk şu şekilde açıklamıştır:

- Sınırları içinde beş yüzden fazla ev olan bütün kasabalara birer rüştiye açılacak,
- Bütün rüştiyelere öğrenci sayılarına göre, öğretmen, gözetmen ve hademe tayin edilecek,
- Vilâyet Maarif İdaresi Sandığı, rüştiyelerin bütün masraflarını karşılayacak,
- Rüştiyelerdeki eğitim-öğretim süresi 4 yıl olarak belirlenmiştir,
- Rüştiyelerin tatile girecekleri tarih 1-23 ağustos olarak belirlenmişti,
- Rüştiyeyi bitiren öğrenci, idadiye sınavla girebilecekti (Çağır ve Türk, 2017: 66).

Nizamnamenin düzenlediği bir diğer konu ise idadilerdir. Nizamnamede yer alan idadilerle ilgili hükümler Çağır ve Türk şu ifadelerle açıklamıştır:

- Sınırları içinde 1000'den fazla ev bulunan kasabalara idadi açılacaktı,
- İdadilerde muavin ile birlikte altı öğretmen görev alacaktır,
- Rüştiyelerin ve idadilerin tatil zamanı aynı olacaktır,
- İdadilerdeki eğitim-öğretim süresi 13 yıl olarak belirlenmiştir. Okutulacak dersler; *Türkçe kitâbet ve inşâ, Fransızca, Kavânin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i servet-i milel, Coğrafya, Târih-i umûmî, İlm-i mevâlid, Cebir, Hesap ve defter tutma, Hendese ve ilm-i mesâha, Hikmet-i tabiyye, Kimya ve Resim.* (mad. 38)
- Vilâyet maarif idaresi sandığı idadilerin bütün masraflarını karşılayacaktır (Çağır ve Türk, 2017: 68).

Sınavla idadilerden mezun olan öğrenciler, sultanilere ücretle kabul edilecektir. Nizamname çocuğunu okula göndermeyen velilerle ilgili de hüküm vermiştir. Nizamnameye göre çocuğunu okula göndermeyen veliler 3 kere uyarılacak, yine çocuğunu okula göndermezse maddî gücüne göre 5 kuruştan 100 kuruşa kadar değişen para cezası verecekti.

Taşradaki eksiklikleri fark eden ve eksiklikleri gidermek isteyen padişah, 1864 ve 1871 vilayet nizamnamelerini hazırlatmıştır. Tanzimat döneminden sonra taşra yönetimi hedef alınarak yapılmış ilk sistemli düzenleme olan 1864 Vilayet Nizamnamesi ile vilayet teşkilatı, eyalet teşkilatının yerini almıştır. 1864 Nizamnamesinin taşrada yapmış olduğu yenilikler ilgili daha ayrıntılı bilgi için Kılıç'ın şu ifadelerine yer vermemiz gerekmektedir: Vilayetler livalara bölünmüş; livalar kazalara, kazalar ise nahiyelere bölünmüştür. Vilayet yönetimine vali atanırken,

sancak yönetimine mutasarrıf, kazalara ise kaymakam atanmıştır. Vidin, Niş ve Özü eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilayeti oluşturuldu, valiliğe ise Mithat Paşa getirilmiştir (Kılıç, 2005: 104).

Eski gücünden uzaklaşan, girdiği savaşları kaybeden, bunun sonucunda da toprak kayıpları yaşayan Osmanlı'da bir başka sorun ortaya çıkmaya başlamıştı. Kaybedilen topraklarda yaşayan Osmanlı halkı, Osmanlı'nın egemenliğinde bulunan topraklara göç etmeye başlamış ve tabiiyet sorunları ortaya çıkmıştır. Yunanistan'ın bağımsızlık kazanması ile ortaya çıkan Mora muhacirleri ve Osmanlı Rumlarının tabiiyet sorunları, Cezayir'in Fransa tarafından işgal edilmesi sonucunda Cezayirlielerin yaşamış olduğu sorunlar sonucunda, bu sorunları gidermek adına Osmanlı Tabiiyet Kanunu 28 Ocak 1869 tarihinde kabul edilmiştir. 1914 yılında kapitülasyonların kaldırıldığı ilan edilmiş, tabiiyet ile ilgili ilkelerin değiştirildiğini valilere bildirmiştir. İşlemlerin artık uluslararası hukuka göre inşa edileceği ilan edilmiştir. Tabiiyet Kanunu'nun içeriği ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Serbestoğlu'nun ifadeleri önemlidir: Bu kanuna göre babası veya ebeveyni Osmanlı tabiiyetinde ise kişi de Osmanlı tebaası sayılıyordu. Osmanlı topraklarında doğup, ebeveyni yabancı olanlar ise reşit olduktan sonra üç yıl içinde isterlerse Osmanlı tabiiyetini talep edebileceklerdi. Osmanlı topraklarında beş yıl ikamet eden reşit yabancı, kendisi veya vekâlet yolu ile Harici Nezareti'ne başvurup Osmanlı tabiiyetine geçebilecekti. Osmanlı hükümetinin izni olmadan tabiiyetini değiştirenlerin işlemleri geçersiz sayılırken, izin alarak tabiiyetini değiştirenler artık yabancı muamelesi görecektlerdi. Osmanlı kadını bir yabancı erkek ile evlenirse, eşinin vefatından sonra üç yıl içinde isterse Osmanlı tabiiyetine geçebilecekti. Osmanlı tabiiyetinde olan kişi yurtdışında, izin almadan tabiiyetten çıkarsa veya askerlik yaparsa Osmanlı Devleti bu kişileri tabiiyetten çıkartabilecekti. Bu kişiler Osmanlı topraklarına geri gelemeyeceklerdi. Osmanlı tabiiyetinden çıkarılmış olanlar veya kendi istekleri ile çıkanların çocukları reşit olmasalar bile Osmanlı tabiiyetinde kalmaya devam edeceklerdi. Osmanlı topraklarında yaşayan herkes Osmanlı tabası olarak kabul edilirken, kişi yabancılik iddiasında bulunuyorsa bu iddialarını ispat etmek zorundaydı (Serbestoğlu, 2011: 205).

Cevdet Paşa tarafından hazırlanan Osmanlı medeni kanunu olan "*Mecelle -i Ahkâm-ı Adliye*" de bu dönemde hazırlanmıştır. Aile ve miras hükümlerinin olmadığı, 16 kitap ve 1851 maddeden oluşan ve hazırlanmasında sadece Hanefi mezhebinden faydalanılan Mecellenin ortaya çıkmasına neden olan faktörleri Ellek şu ifadelerle açıklamıştır: Tanzimat ile birlikte yeni mahkemelerin kurulması ve hâkimlerin yetersizliği, Hanefi mezhebinin aynı olaylar karşısında farklı görüşlere sahip olması, Batı'nın baskısı, iktisadi ve sosyal gelişmeler Mecellenin ortaya çıkmasına neden olan faktörlerdir (Ellek, 2014: 136-139).

Kötü günler geçiren Osmanlı'da 1876 yılında sonucu Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesine kadar uzanan Bosna-Hersek isyanı çıktı. 31 Ocak 1876 tarihinde Avusturya Başbakanı Andrassy Osmanlı'ya nota hazırlamıştır. Bu notanın Osmanlı'ya sunmuş olduğu şartlar kabul edilmişse de, isyancılar kabul etmeyerek Osmanlı askerinin Bosna-Hersek'ten çekilmesini

istemmiştir. Bu olay sonucunda Dolmabahçe Sarayı'nı basarak Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmiş, yerine yeğeni V. Murat geçmiştir. Andrassy Notasının Osmanlı'ya sunduğu şartları İnal şu şekilde ifade etmiştir:

- Vergilerde düzenlemeler yapılacak,
- Hristiyanlara dinleri konusunda tam serbestlik hakkı tanınacak,
- Müslümanlardan ve Hristiyanlardan oluşan bir meclis oluşturulacak,
- Kadastroda yenilikler yapılacak,
- Vergi gelirleri yalnızca mahalli ihtiyaçlar için kullanılacak (İnal, 2008: 440).

1.2.5. V. Murat Dönemi

Amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sonucu tahta çıkan V. Murat 93 gün kaldığı tahttan sağlık sorunları nedeni ile indirilmiştir. Abdülhamit, Kanuni Esasi'yi ilan edeceğine dair Mithat Paşa ile anlaşarak tahta çıkarılmıştır.

1.2.6. II. Abdülhamit Dönemi

Abisi V. Murat'ın sağlık sorunları sebebiyle tahttan indirilmesi sonucu II. Abdülhamit, Kanuni Esasi'yi ilan edeceğine dair Mithat Paşa'ya taahhüt verince tahta çıkartılmıştır. Sultanın tahtta kaldığı dönem bazı çevreler tarafından "İstibdat Devri" olarak anılırken, döneminin resmi ideolojisi ise "*Türk-İslam Sentezi*" olarak nitelenebilir. Batıyı kendi anlayışına göre model almıştır. O'nun anlayışına göre Batıcılık, Batı'nın kültürünü veya giyim tarzını değil; Batı'nın sahip olduğu teknik, askeri teşkilatı, idari sistemi ve eğitim sistemini almaktır. Tahta çıktıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk ve son anayasası, kelime anlamı "*anayasa*" veya "*temel kanun*" olan Kanuni Esasi'yi 23 Aralık 1876 tarihinde ilan etmiştir. Kanuni Esasi'nin Belçika Anayasası örnek alınarak hazırlanmış olması İslami cephenin tepkisine yol açmıştır. İslam'a karşı gelindi iddiaları doğru değildir. Bu konuda Karpat'ın şu ifadeleri tezimizi doğrulamaktadır: Tepkilere rağmen 1876 Anayasası incelendiğinde, yapılan değişikliklerle Osmanlı'nın kültürü ve gerçekleri anayasada görülür. 1876 Anayasası'nda birçok hak ve özgürlük vaat edilmiştir. Fakat Sultan II. Abdülhamid tarafından kaldırılmıştır. Bunun sonucunda da İttihat ve Terakki Devrimi gerçekleşmiştir (Karpat, 2010: 44). Anayasanın ilanında sonra sıra seçimlerin yapılmasına ve meclisin oluşturulmasına gelmiştir. 1877 yılında seçim yapılarak "*Meclis-i Umumi*" açılmıştır.

Osmanlı'da anayasa ve meclis söylemlerini özellikle Genç Osmanlılar ve liderleri Namık Kemal dile getirmiştir. Yeni Osmanlı Cemiyet'i üyeleri Osmanlı'nın kurtuluşu için anayasa ve meclisin olması gerektiğine inanıyordu. Oluşturulacak bu meclis Müslüman ve gayrimüslim halktan temsilcilerden oluşmalıydı.

Kanuni Esasi'nin ilanı ile Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi'nden oluşan Meclis-i Umumi açılmıştır. Yasamanın ve yürütmenin hâkimi olan padişah, meclisi istediği zaman toplayıp, istediği zaman dağıtabilmesinin yanında; yürütme organının üyelerini atama ve görevden alma yetkilerine de sahipti. Meclisi Ayan'ın üyeleri padişah tarafından seçilmekteydi. Sayıları Mebusan Meclisi'nin sayısının üçte birinden fazla olmazdı. Seçilme şartları ise, 40 yaşını doldurmuş olmak, itibarlı kişiler olmak, Osmanlı'ya sadık bir şekilde hizmet vermiş olmaları gerekiyordu. Meclis-i Mebusan, Osmanlı'nın erkek vatandaşları tarafından, gizli oylama usulü ile seçilen kişilerden oluşmaktaydı. Osmanlı'nın her 50.000 erkek nüfusuna bir temsilci seçiliyordu. Mebus olabilmek için Türkçe konuşabilmek ve otuz yaşını doldurmuş olmak şartı aranıyordu. Seçimlerin her dört yılda bir yapılmasına karar verilmiştir.

Padişaha endekslenmiş olan yasamanın nasıl çalıştığı, kanun yapma veya kanun değişikliği nasıl yapıldığı ile ilgili bilgi almak için Tekin'in ifadelerine yer vermemiz gerekmektedir: Meclis bir kanun yapacağı veya var olan bir kanunda değişiklik yapma yetkisine sahip olmakla, bu yetkiyi kullanacağı zaman ilk olarak sadrazama iletir, sadrazam vasıtasıyla padişahın izni istenir, padişah onay verirse, metin Şura-yı Devlet'e gönderilir. Şura-yı Devlet'te görüşülür. Kabul edilirse, tasarı olarak meclis gündemine gelir. İlk olarak Heyet-i Mebusan, daha sonra Heyet-i Ayan'da görüşülüp kabul edilirse padişahın onayına sunulurdu. 54. maddeye göre bu sürecin herhangi bir yerinde reddedilmiş bir kanun önerisi o yıl yapılacak hiçbir toplantıda yeniden gündeme alınamazdı (Tekin, 2012: 30).

Anayasayı incelendiği zaman ilk yedi madde de devletin nitelikleri yer aldığı görülmektedir. Yamaç bu maddeleri şu şekilde sıralamıştır:

- Osmanlı Devleti üniter yapıdadır,
- Başkenti İstanbul'dur,
- Osmanlı Devleti'nde başkanlık soydan gelmektedir,
- Padişah ayrıca halifedir,
- İslam Osmanlı Devleti'nin dinidir,
- Temel hak ve özgürlüklerin olmasına karşın padişahın yetkisinin sınırı yoktur ve padişah sorumsuzdur,
- Padişahın görev ve yetkileri kanunla belirlenmiştir (Yamaç, 2014: 59-60).

8. madde ise Osmanlı uyruğunda yaşayan her insanın din ve mezhep ayrımı yapılmadan "*Osmanlı*" olduğu yazılmıştır.

Kanuni Esasi ile Osmanlılık fikri kabul edilmişse de bu fikir, Fransız İhtilali'nin yaymış olduğu milliyetçilik fikrine yenilmiştir. Osmanlı'da yaşayan azınlıklar milliyetçilik fikrinden etkilenmiş, Osmanlıdan bağımsızlık kazanarak kendi devletlerini oluşturmak istiyorlardı.

Osmanlı'nın çöküş döneminde tahta çıkan II. Abdülhamit'in saltanatı, Balkanlardaki isyanların ortasında başlamıştır. İsyanlara ek olarak Rusların Balkanlarda genişleme, söz sahibi olma isteği ve Panславизм politikası yüzünden tarihe 93 Harbi olarak geçen Osmanlı-Rus Savaşı meydana gelmiştir. Kanuni Esasi'nin 7. maddesinde parlamentonun toplanması ve dağıtılması gibi haklar padişaha verildiği için padişah, Rus Savaşı'nı bahane göstererek Kanun-i Esasi'yi askıya almış, Meclis-i Umumiye de süresiz tatil etmiştir. Bu tatil, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine kadar sürmüştür.

Bu kısımda tez ile ilgili olarak Sultan II. Abdülhamit'in eğitim ile ilgili düşünceleri, eğitim konusunda yapmış olduğu çalışmalar, yenilikler, kızların eğitimleri ile ilgili çalışmaları incelenecektir:

Eğitime önem veren padişah, eğitimin artması ve modernleşmesi için çalışmıştır. “Benim prensibim budur. Ben terakki taraftarıyım. Avrupa’da ne icat olunursa memleketimizde de yapılmalıdır” (Engin, 2017’den aktaran: Totonji, 2019: 65). Bu sözü II. Abdülhamit'in eğitime verdiği önemi gösterir. Saltanatı boyunca birçok okul açan padişah, tahta çıktığı zaman 250 olan rüştiye sayısını 900’e; 6 olan idadi sayısını 109’a; İstanbul’da 200 olan modern okul sayısını ise 9.000’e çıkartarak eğitime verdiği önemi göstermiştir. Osmanlıda ilk kız okullarının açılması da II. Abdülhamit'in saltanatında yaşanmıştır. Bu dönemde eğitimde yaşanan ilkleri Totonji şu şekilde açıklamıştır: İlk defa bu dönemde dilsizler ve sağırılar için okullar açılmıştır. Rüştiye ve idadilerin haricinde sanat ve meslek okulları da açılmıştır. Okullarda yeni dersler okutulmuş, dini derslerin saatleri arttırılmıştır (Totonji, 2019: 66). İmparatorluğu çöküşten kurtarma düşüncesi öğrencilere devamlı hatırlatılarak, öğrencileri imparatorluğun kurtulması için çalışmaya teşvik etmek amaçlanıyordu.

Kızların eğitimine önem veren padişah, İngiliz Sir Frey'in kızından kız okulları ile ilgili rapor hazırlaması istemiştir. Hazırlanan raporda bütün eksiklikler ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin yöntemi, araç-gereç, bina, sıraları yetersiz olduğu belirtilmiştir. Raporda bu eksikliklerin giderilmesi için önerilerde yer almıştır; Avrupalı öğretmenlerin 5 yıl boyunca Osmanlıda çalışması ve Türk kadın öğretmenlere örnek olması sağlanmalıydı. Düzenin sağlanmasına ilk olarak öğretmen okullarından başlamak gerekmektedir. Kızların eğitiminin sağlanmasında eksikliklerin giderilmesi, düzenin sağlanması için yapılacakları daha ayrıntılı bir şekilde incelemek için Kurnaz'ın şu ifadelerine yer vermek gerekmektedir: İlk olarak pedagojik eğitime öncelik tanınmalıydı. Çünkü var olan öğretmenler çok yetersizdi. Darümuallimat öğrencileri bir yandan eğitim alırken diğer yandan da iptidai mekteplerinde ders vermelidirler. Böylece pratik kazanmış olacaklardı. Darümuallimatların başında Avrupalı bir müdire olmalı, eğer bu kişi Türkçe bilmiyorsa, işlerine karışmamak şartı ile ikinci bir Türk müdire ona yardımcı olmalıdır (Kurnaz, 1991: 55).

Padişah aşiretlerin devletin siyasal yapısı ile bütünleşebilmesi için eğitimi kullanarak aşiret mektebini geliştirmiştir. Diğer okullardan farklı olarak, bu okullar herkese açık değildi. Bu okullara sadece devlet için önemi olan aşiret reislerinin çocukları gidebiliyordu. II. Abdülhamit'in bu okulları açmasındaki amaçları ve bu amaçların gerçekleşmemesinin sebeplerini Totoji şu şekilde açıklamıştır: Aşiret Mektepleri Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik akımını bertaraf etmek için Abdülhamit'in önlemlerinden biridir. Projenin amaçlarından biride bölgede yaşayan nüfuzlu kişilerin devlete bağlılığını arttırmaktır. Aşiretler arasındaki çekişmeler, ekonomik nedenler, mektep yöneticilerinin beceriksizliği yüzünden istenilen hedeflere ulaşılamamış, eğitim faaliyetlerine ara veren mektep daha sonra kapatılmıştır (Totonji, 2019: 68-69). Alkan'da bu okulların sebeplerini şu şekilde açıklamıştır: İlk olarak Arabistan çevresinde bulunan, Osmanlı Devleti'ne başkaldıran, sorun yaratan, vergi vermeyen aşiretlerin “*medenileştirilmesi*” ve “*yola getirilmesi*” için açılmıştır. Bu mekteplere ilk önce sadece Arap aşiretlerine mensup çocuklar alınırken, daha sonra Kürt aşiretlerinden ve Arnavutluk'tan çocuklarda alınmaya başlanmıştır. Bu mektepler, Müslümanlar arasında ulusçu eğilimlerin başlamış olduğu bir zamanda İslamiyet'i bir çimento kabul ederek toplumsal birlik sağlanmaya çalışılmıştır (Alkan, 2008: 49).

II. Abdülhamit'e göre liberalizm, milliyetçilik ve meşrutiyetçilik yıkıcı gücü. Bunların yıkıcı güçlerine karşı İslam'ı dayanışmayı arttırmak isteyen padişah, Halifelik unvanını kullanıyordu. Dinin bir ideoloji haline gelmesi ile II. Abdülhamid Panislamizm'i geliştirdi. Bu politikanın amaçlarını Mardin şu şekilde açıklamıştır: Osmanlı sınırları içinde yaşayan Müslüman tebaayı İslam bayrağı altında birleştirmek, Osmanlı sınırları dışında yaşayan Müslümanları ise Halifelik makamı kullanılarak birleştirmek (Mardin, 1991a: 94). İslamcılık politikası ile Hicaz demiryolunu yaptırmıştır. Şam'la Mekke- Medine'yi birleştiren bu yolun yapılmasındaki halka açıklanan amacı, Müslümanların hac yolculuklarını kolaylaştırmaktır. Sultan Abdülhamit, İslam birliğini sağlamak amacını taşıyordu. Bu yolla Müslümanlar da daha kolay kaynaşabileceklerdi. Diğer bir amacı da Arabistan'a asker sevkini kolaylaştırmaktır. II. Abdülhamit'in İslami birliği sağlama adına yaptığı bir başka girişim ise Bağdat Demiryolu Projesidir.

Mali açıdan kötü günler geçiren Osmanlı Devleti, dış borçlarını ödeme konusunda zorlanıyordu. Bu borçlarını ödeyebilmesi için 1881 yılında Duyun-ı Umumiye İdaresi kuruldu. Bu olayın sonucunda Avrupalı devletler Osmanlı ekonomisine direkt olarak karışabiliyordu. Padişah, bu kötü olayların karşısında İslamcı düşünceleri destekleyerek Müslüman halkın desteğini kazanmaya çalışmıştır.

II. Abdülhamit'in saltanatı boyunca iki önemli sınıf ortaya çıkmıştır. Karpat bu sınıfları şu şekilde açıklamıştır: İlk grup, 18. Yüzyılda gelişmeye başlayan, gücünü topraktan alan, ekonomisi tarıma bağlı olan Müslüman orta sınıftır. Diğer grup ise, aydınlardır. 1908 Devrimi ile iktidara gelen İttihat ve Terakki, 1913 yılı itibariyle elit denilen insanların egemenliğine girmiştir (Karpat, 2006: 6).

18. yüzyılda Osmanlıda, başında Ali Rıza Bey'in yer aldığı “Yenilikçilik” ve Mizancı Murat'ın başında yer aldığı “Muhafazakârlık” olan iki akım ortaya çıkmıştır. Ali Rıza Bey, Müslümanlığa bağlı kalmakla birlikte, İslam'a uymayan fikirler sunuyordu. Mizancı Murat'a göre padişah İslam dünyasının başına geçmeli ve “İslam İmparatorluğu” kurulmalıydı. Mizancı Murat Avrupa'da, Türk siyasal hayatı için önemli bir yeri olan Jön Türk derneği kurdu. Mizancı Murat muhaliflikten vazgeçerek Osmanlı'ya dönerken, Ali Rıza Bey padişaha muhalif olmaya devam etti. Yenilikçiler, Prens Sabahattin Âdem-i Merkeziyetçiliği ve ferdi teşebbüsün teşvikini savunması sonucunda ortaya çıkan fikir ayrılıkları sebebi ile Batıcılar ve Türkçüler olarak ikiye ayrılmıştır.

Jön Türk Hareketi bir grup askeri öğrenci tarafından gizlice oluşturmuş bir İttihad-ı Osmani örgütüdür. Jön Türkler tarafında kurulan birden çok örgüt vardır. Bunlar Ahmet Rıza'nın liderliğinde Meşveret Grubu, Tunalı Hilmi Bey'in önderliğinde Osmanlı Grubu, Mizancı Murad Bey'in önderliğinde Mizan Grubu, Prens Sabahattin'in oluşturduğu “Teşebbüs-ü Şahs-i ve Âdem-i Merkeziyet” örgütüdür. Bu örgütleri tek bir çatı altında toplayıp, ortak hareket etmek amacı ile 1902 yılında Paris'te bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi almak amacı ile Karpat'ın şu ifadelerine yer vermemiz gerekmektedir: Yurtdışında farklı yerlere dağılmış haldeki bütün Jön Türkler bir merkezde toplanıp, ortak hareket etmek amacıyla 1902 yılında Paris'te toplandı. Toplantının sonucunu Tunaya şöyle açıklamıştır: Jön Türkler 1902 yılında Paris'te kongre yapmıştır. Kongrenin amacı, Jön Türkleri birleştirmektir. Fakat kongre sonucu birleşme değil, bölünme olmuş, iki cemiyet ortaya çıkmıştır (Tunaya, 1988: 21). Bunlardan ilki Prens Sabahattin'in başında olduğu “Mücadeleciler”di. Bunlar ihtilale dış yardımlarında destek vermesini savunuyorlardı. Daha sonra “Teşebbüs-i Şahsi” ve “Âdemi-i Merkeziyet Cemiyeti”ni kurdular. Diğer grubun başında ise Ali Rıza Bey vardı. Cemiyetin adı “Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti” olarak değiştirildi. Prens Sabahattin ve Ali Rıza Bey Jön Türk gruplarını geçici olarak birleştirdi. Amaç, II. Abdülhamid'in istibdadını sona erdirmek suretiyle Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe getirmektir. 23 Temmuz 1908'de amaçlarına ulaştılar. Böylece II. Meşrutîye dönemi başlamış oldu. Asker, siyasetin yenileşmesinde de başrolü oynamış oldu (Karpat, 2010: 100-101).

1905 yılında Japonya Rusya'yı yenmesi Jön Türkleri etkilemiş ve “Batı'dan sadece teknoloji alınsın” tezi ortaya çıkmıştır. Çünkü Japonlar, Batı'dan teknoloji almış ve kullanmış olmalarına rağmen, kendi kültürlerini, geleneklerini korumayı başarabilmişlerdi.

Jön Türkler 1908 yılına kadar Türk milliyetçiliği fikrini açıkça savunamamıştır. Çünkü güç kazanabilmeleri için azınlıkların desteğine ihtiyaç duyuyorlardı. 1908'den sonra ise Osmanlı Devleti'ni Türklerin tek hâkimi olduğu, merkezîyetçi bir devlet haline getirmeyi amaçlamışlardı. Uyguladıkları baskıların sonucunda Balkan Savaşı'na neden oldular. Zaman içinde halktan uzaklaşan Jön Türkler, Yeni Osmanlılardan etkilenmiştir. Güven bu durumu şu ifadelerle açıklamıştır: Yeni Osmanlılardan esinlenen Jön Türkler askeri temelli bir gruptu. Tamamına

yakınının biyolojik materyalizmden, pozitivismden etkilendiği Jön Türklerin başlattıkları Jön Türk hareketi Fransız etkisinde şekillenmiştir (Güven, 2016: 11).

İttihat ve Terakki 1889 yılında İttihat-ı Osmani adı ile kurulmuş, 1894 yılında adını İttihat ve Terakki olarak değiştirmiştir. Kuruluşunda siyasi parti olarak kurulmamış olmasına rağmen 1908 yılında gerçekleşen devrimden sonra hayatına siyasi parti olarak devam etmiştir. Daha sonra Jön Türklerle birleşmiş ve adını değiştirerek Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti yapmıştır. Bu cemiyet II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde öncülük etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi için Selanik'te ve Manastır'da ayaklanmalar çıkartmışlardır. Bu ayaklanmaları bastıramayan Osmanlıda, oluşan baskı sonucunda II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet'i ilan etmek durumunda kalmıştır.

1.2.6.1. II. Meşrutiyet Dönemi

Baskılardan kurtulmak, Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışmasını önleme amacı ile Meşrutiyet ilan edilmiştir. II. Abdülhamit'in II. Meşrutiyet'i ilan etmesi ile istibdat dönemi sona ermiştir. Kanuni Esasi'de yenilikler yapılmış, özgürlükler arttırılmıştır. Osmanlılık siyaseti sürdüren İttihat ve Terakki'yi, meşruti idare kurulursa ulusal bağımsızlıklarını kazanabilecekleri düşüncesi ile azınlıklarda desteklemiştir. Rumeli topraklarının kaybı ile İttihat ve Terakki Osmanlılıktan vazgeçip, Türk milliyetçiliğini savunmaya başlamıştır. Alkan bu durumu şöyle açıklamaktadır: II. Meşrutiyet ile birlikte “İslam-Türk Sentezi”nden “Türk-İslam Sentezi”ne geçilmiştir (Alkan, 2008: 64).

Meşrutiyet'in ilanı ile Genç Osmanlılar da iktidara gelmiştir. Ahmad, Genç Osmanlılar ve Jön Türkler'in üyeleri ve örgütleri arasındaki farkı şu şekilde açıklamıştır: Genç Osmanlılar yönetici gruba sahipti. Genç Osmanlılar devlet kurumunun ürünleriydi. Jön Türkler ise çoğu öğrenimlerini tamamlamamış, öğrenimlerini tamamlayanlar ise devlet yönetimi konusunda tecrübeye sahip değildi. Jön Türkler, ülke genelinde örgütlenmeye sahip değildiler. Bu onların iktidara gelmelerini engelleyen nedenlerden biridir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile gizli olan bütün cemiyetlerin hepsi açığa çıkmıştır. Fakat hepsi farklı siyaset sürdürüyorlardı ve farklı liderlere sahiptiler. Bundan dolayı Cemiyet'in iktidarda olması doğru bulunmuyordu (Ahmad, 1999: 33-36).

İttihat ve Terakki iktidar olabilmek için normal siyasi partilerden farklı olarak antidemokratik yolları kullanmıştır. Başkanlık makamına 1913 yılında sahip olurken, hiçbir zaman tek kişinin kontrolünde olmamıştır. İttihat ve Terakki'yi daha iyi tanıyabilmemiz adına Tekin'in şu ifadelerine yer vermek gerekmektedir: İttihat ve Terakki'nin temel ilkeleri komitacılık, dışa kapalılık ve gizlilik. Bir siyasi partiden ayrılan en önemli özelliği şiddete ve teröre başvurusudur. İttihat ve Terakki yöneticilerine göre memleketin kurtulması, II. Abdülhamit'ten kurtulmakla olacaktır. Onlara göre II. Abdülhamit otoriter ve hürriyet tanımayan bir padişahı. İttihat ve Terakki'nin yöneticileri ise hürriyete önem veriyorlardı. Sloganları da bunun üzerinedir “Yaşasın Hürriyet,

Adalet, Musavat, Uhuvvet”, “*Ya hürriyet, ya ölüm*”. Hürriyete bu kadar önem veren İttihat ve Terakki, iktidara geldikten sonra ise çok otoriter davranmıştır. Şerif Mardin’e göre Jön Türkler halkçı değildiler, “*halka rağmen halk için*” anlayışı ile hareket etmişlerdi. Aynı zamanda halkı da güvenilir bulmazlardı (Tekin, 2012: 43-44).

Meclisin ilk toplantı günü için 1 Kasım seçilmiştir. Fakat ortaya çıkan sorunlar yüzünden toplantı 17 Aralık’ta yapılmış ve meclis açılmıştır. İlk olarak padişahın nutku okunmuştur. Nutukta padişah, 1878 yılında meclisin kapatılma olayını, halkın anayasanın yürürlüğe girmesine hazır olmaması şeklinde açıklamıştır. Halkı hazır hale getirebilmek için eğitim politikalarına önem verilmiş, imparatorluğun her yerine okullar açılmıştır. Halktan talep gelmesi üzerine Meşrutiyet ilan edilmiştir.

Başkentte 12 Nisan 1909 yılında silahlı ayaklanma çıktı. İsyan eden askerler ülkenin şeriat ile yönetilmesini istiyorlardı. Tarihe 31 Mart Vakası olarak geçen olay sadece İttihat ve Terakki’ye yaramış olmakla birlikte ayaklanmayı kimin organize ettiği bulunamamıştır. Ayaklanan askerler bazı taleplerde bulunmuştur. Bu talepleri Zürcher şu şekilde sıralamıştır:

- Harbiye ve Bahriye Nazırları, sadrazam görevlerinden alınacak,
- İttihatçı olan bazı subaylar başka bir yerlere gönderilecek,
- İsyanı çıkaran askerlere genel af çıkacak,
- Şeriat geri gelecek,
- İttihatçı bazı mebuslar İstanbul’dan gönderilecek,
- Meclis-i Mebusan’ın İttihatçı başkanı Ahmet Rıza değiştirilecek (Zürcher, 1993: 144).

İsyan bastırılmayınca, isyanın bastırılmasında Hareket Ordusu görevlendirildi. İsyan bastırıldıktan sonra destekçileri tarafından Ulu Hakan, muhalifleri tarafından Kızıl Sultan olarak anılan II. Abdülhamit tahttan indirilip, yerine kardeşi V. Mehmet geçmiştir.

1876 Anayasasının bazı maddeleri değiştirilmiştir. Bu maddelerden biri de üçüncü maddedir. Bu değişiklikleri yapmadaki amaç, yasama organını güçlendirmek; yürütme organını zayıflatmaktır. Padişaha tanınmış olan geniş haklar kısıtlanmıştır. Padişah artık nazır adayı gösteremeyeceği gibi onları görevlerinden el çektiremeyecekti. Meclisten onay almadıkça, devletin adına tek başına anlaşma yapma hakkı kaldırıldı. Padişahın sürgüne gönderme yetkisi de kaldırıldı. Padişah şeyhülislamı ve sadrazamı seçebiliyorken, nazırları seçme hakkı da sadrazama verilmiştir. Çıkabilecek isyanları kolay bastırabilmek adına bazı yasalar hazırlanmıştır. Bu yasaları Ahmad şu şekilde açıklamıştır: “*Serseriler ve Zanlı Kişilerle İlgili Kanun*” bireysel eylemleri önlemek adına çıkartılırken, “*Kamu Toplantıları Kanunu*” kamu eylemlerini imkânsız hale getirmiştir. “*Basın ve Yayın Kuruluşlarıyla İlgili Kanunlar*” ise basın özgürlüğünü kısıtlamıştır. “*Grevler Kanunu*” işçilerin hükümet karşıtı eylemlerini engellemeyi amaçlamıştır. “*Müsüman Olmayan*

Vatandaşların Askere Alınmaları İle İlgili Kanun”, “*Cemiyetler Kanunu*”, “*Eşkiyalık ve Fesatçılığın Önlenmesi İle İlgili Kanun*” imparatorlukta ırksal grupların farklılıklarını sona erdirmeyi amaçlar. Bu kanunlarla, bir millet ya da ırk adı taşıyan derneklerin kurulması yasaklanmıştır. Çeteler silahlardan arındırılırken, isyanların bastırılması için özel birlikler kurulacaktı (Ahmad, 1999: 84-85).

1911 yılında İttihat ve Terakki’ye muhalif olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruldu. Fırkanın kuruluşundan 20 gün sonra İstanbul’da araseçim yapılmıştır. Seçimin kazananı Hürriyet ve İtilaf Fırkasının desteklediği aday oldu. 1912 yılında yapılan seçim ise Türk siyasal tarihine “*sopali seçim*” olarak geçmiştir. Rıza Tevfik propaganda konuşması yaparken dövülmüştür. İttihat ve Terakki’yi iktidardan düşürmek amacı ile kendilerine “*kurtarıcı subaylar*” anlamına gelen “*Halaskar Zabitan Grubu*” adını veren bazı subaylar grup kurmuşlardı. 1912 yılının temmuz ayında İttihat ve Terakki iktidardan düşmüştür. İttihat ve Terakki’nin iktidardan düşmesinden sonra olan olayları Tekin ve Okutan şöyle açıklamıştır: 22 Temmuz 1912’de “*Büyük Kabine*” hazırlandı. Hükümet el değiştirmiş, fakat sıkıntılar bitmemişti. Hükümet 23 Ocak 1913’de yapılan Bab-ı Ali Baskını ile sona ermişti. Türk siyasal hayatı için Bab-ı Ali Baskını, iktidarın silah zoru ile görevinden alındığı ilk olaydır (Tekin, 2012: 40-41). İttihat ve Terakki 1918 yılına kadar iktidarda kalmış, devletin dağılmasını engelleyememişlerdir.

Tezin konusu ile ilgili olarak bu kısımda II. Meşrutiyet’in eğitim konusunda getirmiş olduğu yenilikleri, eğitimde yapılan değişiklikler ve çalışmalar incelenecektir:

II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında gelişmeler yaşanmıştır. 31 Mart Vakasının yaşanmasına kadar eğitimde bir gelişme yaşanmamışken, 31 Mart Olayından sonra eğitimde denge politikasının uygulandığı bir dönem yaşanmıştır. Eğitimde İslami söyleme ek olarak Türkçülükte eğitimde verilmeye başlanmıştır. Bu politika Balkan Savaşları’nın başlamasına kadar devam etmiştir. Balkan Savaşları’nın başlaması sonucu oluşan dönemde eğitimde yapılan çalışmalara halk ilgi göstermiştir. Fakat bu dönem eğitim için başarılı bir dönem olmamıştır. Türk Milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte ders kitaplarında önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Dönemin Maarif Nazırının düşüncelerini Şahin ve Tokdemir şu sözlerle açıklamıştır: 1909 yılında Maarif Nazırı olan Emrullah Efendi’ye göre yeniliklere tepeden başlanılmalıdır. O’na göre Darülfünunlara önem verilmeli, aydınlar yetiştirilmelidir. Eğitimin gelişmesi de yukarıdan aşağıya doğru olduğunu savunur. Yani öğretmenden öğrenciye, üniversiteden lise doğru olur (Şahin ve Tokdemir, 2011: 856). Emrullah Efendi’nin açıklamış olduğu düşünce “*Tuba Ağacı Kuramı*”dır. Bu düşüncede eğitimin dalları aşağıda kökleri ise yukarıdadır.

1913 yılında “*Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-u Muvakkati*” çıkartılmıştır. Getirdiği yenilikleri Şahin ve Tokdemir şu şekilde açıklamıştır: İlköğretimin zorunlu olduğu bu kanunda da vurgulanmıştır. Devlet okullarında ilköğretim parasız olmuştur. Dersler öğleden önce okuyanlar ve

öğleden sonra okuyanlar olarak ikiye ayrılırken, ders saatlerinin süresi de 40 dakika olarak belirlenmiştir. Rüştîyeler ve iptidai okullar birleştirilerek “*Mekatib-i İptidiye-i Umumiye*” adını almıştır (Şahin ve Tokdemir, 2011: 860).

İptidai öğrenimin süresi 6 yıl olarak belirlenirken, İdadilerde bu süresi 7 yıl olarak belirlenmiştir. İptidai okulları ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için Alkan’ın şu ifadelerine yer vermemiz gerekmektedir: Bu 6 yıllık süre taşrada yaşayıp karma okullarda okuyan kız öğrenciler için 4 yıla, sadece kız öğrencilerin eğitim aldığı okullarda ise 5 yıla inebiliyordu. İptidailer iki yıldan oluşan üç dönem halinde kademelendirilmiştir. Bunların ilki “*devre-i ibtidaîyye*” yani ilk devreydi. Buraya 7-8 yaşındaki çocuklar, ikinci kademe “*devre-i vasatiyye*” yani orta devreydi. Buraya 9-10 yaşındaki çocuklar, üçüncü kademe “*devre-i âliye*” yani yüksek devreydi. Buraya 11-12 yaşındaki çocuklar devam edebilmekteydi (Alkan, 2008: 70). İdadilere devam eden öğrenciler 10-15 yaşlarında olan iptidai mezunları ile 13-18 yaşlarında olan rüştîye mezunlarıdır. Sultanilerde ise 7-20 arasında değişen öğrencilere eğitim almaktaydı. Alkan sultaniler için şu ifadeleri kullanmıştır: Sultaniler üçe ayrılmaktaydı. İlki 12 yıldan ve 2 devreden oluşan tam devreli sultanilerdi. İkincisi 7 yıllık olan, ilk dört yılı rüştîye ve son üç yılı ise âli olarak adlandırılan sultanilerdi. Üçüncüsü ise inas sultanileridir. İnas sultanilerde ikiye ayrılmaktaydı. Birinci tek devre olarak 10 yıllık eğitim veren ve yükseköğrenime açık olan inaslar, ikincisi ise 6 yıllık eğitim veren meslek sultanileridir (Alkan, 2008: 71).

1915 yılında Ana Mektepler Nizamnamesinin hazırlanması ile okul öncesi eğitim kurumları açılmış, öksüz ve yetim öğrencileri korumak amacıyla darüleytamlar açılmış, İnas Darülfünun kurulmuştur.

Eğitim kurumları aracılığı ile rejim, ihtiyaç duyduğu “*vatandaş tipi*” oluşturmaya çalışılmıştır. Bu konu ile ilgili Çelebi ve Asan şu ifadeyi kullanmıştır: Eğitim, II. Abdülhamit’in kendisine sadık bir tebaa oluşturmak için dinselleştirilirken, II. Meşrutiyet döneminde ise “*militer-ulusçu*” bir hal almıştır (Çelebi ve Asan, 2014: 266).

1.2.7. Osmanlı Modernleşmesi Döneminde Düşünceler

İmparatorlukların parçalandığı yüzyıl olan 19. Yüzyılda Osmanlı en az kayıpla bu dönemi atlattırmaya çalışmış, “*Bu devlet nasıl kurtulur?*” sorusuna cevap aramıştır. Bu soruya dönemin önemli fikir insanları farklı cevaplar vermiştir. Yusuf Akçura “*Üç Tarz-ı Siyaset*” adlı eserinde Osmanlı’yı kurtaracak olan akımların Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük olduğunu yazmıştır. Ziya Gökalp’a göre kurtuluşu sağlayacak olan akımların; Garplaşmak, Türkleşmek ve İslamlaşmak olduğunu savunurken; Yusuf Akçura ise Osmanlılık, Türkçülük ve İslamcılığı önermiştir.

1.2.7.1. Osmanlılık Düşüncesi

Osmanlı Devleti'ni kurtaracak düşüncelerden biri olduğuna inanılan Osmanlılık düşüncesinin ortaya çıkışını ve dayanaklarını Tekin şöyle açıklamıştır: Osmanlılık düşüncesinin dayanağı, II. Mahmut'un: "Ben tebaamın Müslüman'ını camide, Hristiyan'ını kilisede, Musevi'sini havrada fark ederim. Aralarında başka bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır" sözleri kabul edilir (Tekin, 2012: 48). II. Mahmut'un bu sözleri, millet-i hâkime ve millet-i mahkume düşüncesinin sona erdiğini, bunun yerine siyasal olarak birbirine eşit Osmanlı vatandaşı oluşturulmaya çalışıldığını açıklar. Bu eşitliği sağlamak için ilk adım Gülhane Hatt-ı Hümayun'da atılmıştır:

Teb'a-i saltanat-ı seniyyemizden olan ehl-i islam ve millet-i saire bu müsaade-i şahanemize bila istisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinde hükm-i şer'i iktizasınca kâffe-i Memalik-i Mahrusemiz ahalisine taraf-ı şahanemizden emniyet-i kâmile verilmiş..."tir (Tekin, 2012: 48).

II. Abdülhamit uyruğu önemsenmeden bütün Osmanlı vatandaşlarına eşit yaklaşan Osmanlı milleti oluşturmaya çalışmıştır. Osmanlılık düşüncesi ile Hicaz demiryolunu yaptırmış, bölgede yaşayan Arap halkının kendilerini Osmanlı hissetmelerini sağlamaya çalışmıştır. Osmanlılık düşüncesi Balkan Savaşları'nın kaybedilmesi ile sona ermiştir.

1.2.7.2. İslamcılık Düşüncesi

İslamcılık görüşünü savunanlara göre kötü gidişin sebebi İslam dininden uzaklaşmış olmaktır. Çözümü İslam'a dönmeyi görürler. 1860'lı yıllarla Osmanlı aydınları, Tanzimatçıları Batılı davrandıkları için eleştirmiştir. 1870 itibariye İslami modeli, Batılılığa karşı savunan düşünürler bir araya toplandı. Sultan II. Abdülhamid ise İslamcılık anlayışı ile ülkesinde yaşayanları bir arada tutmak, yurtdışındaki Müslümanları ise emperyalizme karşı korumayı düşünüyordu (Mardin, 1991b: 16). İslamcılar dinin korunabilmesi için devletin var olması gerektiğini düşünüyorlardı. Laik bürokrasinin güçlenmesi sonucunda ulemanın saygınlığı azaldı. Tanzimat idarecileri ise geri kalmışlığın nedenini dine bağlıyordu. İslamcılara göre imparatorluğun kurtuluşu için İslamiyet'e sıkı sıkı sarılmak gerekmektedir. İslamcılık düşüncesini savunanlar İttihad-ı Muhammedi Fırkasını kurdular. Ziya Gökalp'in şeriat ile ilgili düşüncelerini Mardin şu sözlerle açıklamıştır: Ziya Gökalp, şeriatın iki ayrı çizgiye sahip olduğunu söyler. Biri "nas" diğeri "örf"tür. Örf, topluluğa bağlı olarak zamanla değişebilirken, nas değişmezdir. Gökalp, 1914-1917 yılları arasında yayınlanan "İslam Mecmuası"nın kurucusudur (Mardin, 1991b: 23). Arap halkının Osmanlı'dan ayrılmak istemesi ile bu düşüncede önemini kaybetmiştir.

1.2.7.3. Batıcılık Düşüncesi

Batıcılık görüşünü savunanlar ise Batı'nın sadece tekniğini değil, kültürel birikiminin de alınmasını savunuyordu. En şiddetli Batıcılık savunucularından bir olan Ahmet Cevdet'in kurtuluşu Garplaşmakta görmekteydi. Ahmet Cevdet'in Batıcılık hakkındaki düşünceleri ise şu şekildedir: “Bir ikinci medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle dikeniyile ictinas etmeye mecburuz” (Kaygı, 1992'den aktaran; Tekin, 2012: 58). Devletin kurtuluşu önündeki en büyük engel olarak dini gören Batıcılar, toplumu eğitim sayesinde değiştirerek Batılı olabileceklerini savunmuşlardı. Batıcılara göre Batı örnek alınarak bir medeni kanun oluşturulmalı, şeriat mahkemesi kaldırılarak laik bir mahkeme kurulmalı, aile tek kadınlı olmalı, tekkeler kapatılmalıydı (Karpat, 2010, s. 109).

Dönemin milliyetçi bir ideolojisi olan Türkçülük, II. Abdülhamit döneminde şekillenmeye başlamıştır. Batı'da ortaya çıkan her milletin, kendi milletine sahip olması gerektiği düşüncesi ile Türkçülük ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkışı ilk önce tarih ve edebiyatta olmuştur. Tanzimat döneminde dili sadeleştirme çalışmaları ile halkın Türkçeyi anlayabilmeleri için çaba gösterilmiştir. Osmanlıcılığın öneminin azalıp, Türkçülüğün önem kazanmasını Tekin şöyle açıklamıştır: Osmanlılık fikri “ittihat-ı anasır”ı sağlamayınca Türkçülüğün önemi arttı. Türkçüler, Osmanlı'nın kurtuluşunu, “ittihat-ı anasır”dan değil; din, dil, tarih birliği olan Türklerin bir araya gelerek “Türk milleti”ni oluşturması ile olacaktı (Tekin, 2012: 54). Türk unsurlarında birlik bilinci oluşturulmaya çalışıldı.

1.2.7.4. Türkçülük Düşüncesi

Türkçülük bilincinin oluşması için ilk olarak 24 Aralık 1908 'de Türk Derneği kuruldu. Derneğin amacı Türk dilinin sadeleştirilmesi ve bir bilim dili haline getirilmesi, Türk olarak anılan bütün kavimlerin geçmiş ve mevcut durumlarını öğrenmektir. 1911 yılında Selanik'te Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi dönemin önemli fikir insanlarının önderliğinde “Genç Kalemler” adında bir dergi çıkarılmaya başlandı. Derginin amacı Türk dilinin sadeleştirilmesidir. Türk dilinin sadeleşmesi için yapmış oldukları çalışmaları Tekin şöyle açıklamıştır: Bunun için aruz vezni yerine hece vezni kullanmak, Arapça ve Farsça kelimeler yerine Türkçelerini kullanmak gibi çalışmalar yapmışlardı (Tekin, 2012: 55). 1911 yılında Türk Yurdu Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin kuruluşundaki amaç Türk çocuklarına özel bir pansiyon açmaktı. Cemiyet aynı yılın sonunda Türk Yurdu dergisini yayımlamıştır. Derginin amacı Türklere gelir sağlama ve zekâlarını yükseltme olarak belirlenmiştir. 12 Mart 1912 tarihinde Türk Ocakları kuruldu. Türk Ocaklarının kuruluş amacını Tekin şöyle açıklamıştır: “İslam kavimlerinin başlıca mühimi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, sosyal, iktisadi seviyelerinin ilerleme ve yükselmeyle Türk ırk ve dilinin olgunlaşması için çalışmaktır” (Tekin, 2012: 56).

Tezin bu bölümünde Osmanlı modernleşmesinin ortaya çıkmasını sağlayan faktörleri, Osmanlı modernleşmesinde yaşayan yenilik çalışmalarını, eğitim konusunda yapılan yenilik çalışmalarını, kız öğrencilerin eğitimleri ile ilgili ortaya çıkan gelişmeleri, çalışmaları incelenmiştir. Sonraki bölümde ise Osmanlı modernleşmesinde kadınların rolü, kadınların çıkardıkları dergiler, gazeteler, kurdukları dernekler, bazı önemli kadınların hayatları, modernleşme ile kadın haklarının gelişimi incelenecektir.



İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI MODERLEŞMESİNDE KADIN

Büyük bir imparatorluk olan Osmanlı'da kadınlar da türdeş değildi. Anadolu'da yaşayan kadınların sahip oldukları geleneklerle, Rumeli'de yaşayan kadınların sahip oldukları gelenekler birbirlerinden farklıydı. Merkezde yaşayan azınlık kadınların kılık kıyafetine karışılmıyordu. Buna karşılık Müslüman kadınları ise ulemanın yorumlarının da etkisi ile sosyal hayattan iyice dışlanmışlardı. Merkezde yaşayan Müslüman kadınların, azınlık kadınlardan etkilenip modayı takip etmeye başlaması ile kadınlara yönelik fermanlar hazırlanmıştır. Bu fermanların içeriklerini Çaha şu şekilde açıklamıştır: Bu fermanlar kadınların kılık kıyafetini, erkeklerle ilişkilerini, sokakta görünmeleri ile ilgilidir. Kurallara uymayan kadınlar İstanbul'dan taşraya sürgün edilmiştir (Çaha, 2010: 100). Batılı yaşam arttıkça kadınlara yönelik hazırlanan ferman sayısı da artmıştır. Merkezin hazırlamış olduğu bu fermanların ortak amacı kadınların tesettüre uygun giyinmelerini sağlamaktır.

Osmanlı'nın aile hukukunda İslam Hukuku hükümleri geçerliydi. Osmanlıdaki evlilikleri daha iyi anlayabilmek adına Yürüt'ün şu ifadeleri önemlidir: 1544 yılına kadar kadın erkek fark etmeden ayırt etme gücüne sahip, ergenlik çağına gelmiş her birey velisinin iznine ihtiyaç duymadan evlenebilmekteydi. 1544 yılı ile ergenlik çağına gelmiş kadınların evlenebilmesi için kendi rızalarına ek olarak velilerinin de rızası gerekmektedir. Evlilikle ilgili hükümler incelendiği zaman erkeğe kadın karşısında üstünlük tanındığı görülmektedir. Kadından kocasına itaat etmesi, onun makul olan isteklerini kabul etmesi beklenmekteydi. Koca eşi ile yaşayacakları ikametgâhı belirleme, eve ziyaretçi kabulünü yasaklama, eşinin evden çıkmasını yasaklama hakkına sahipti. İslam hukuku bir erkeğe eşler arasında eşitliği sağlamak şartı ile dört kadınla evli olma hakkı veriyordu (Yürüt, 2017: 374). Boşanmalarda ise erkek tek taraflı iradesi ile eşini boşayabiliyordu. Kadının boşanma hakkını Kavuncu şu ifadeleri ile açıklamıştır: Kadın isterse nikâh sözleşmesinde boşanma hakkının kendisine verilmesini isteyebilir. Kadın boşanmayı tek taraflı isterse belirli bir para karşılığında kocasından boşanma, kurtulma hakkı vardı (Kavuncu, 1999: 164).

17. yüzyıla gelindiğinde ise İngiltere'de bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu kavram kadın-erkek eşitliği kavramıdır. Fransız İhtilali sırasında erkeklerle birlikte mücadele eden kadınlar Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi'ndeki hakların kadın haklarını kapsamadığını görünce haklarını kazanabilmek için mücadele etmeye başlamışlardı. Ortaya çıkan bu kadın hareketlerini Çiçek, Aydın ve Yağcı şu şekilde açıklamıştır: Çıkış noktası açısından bakıldığında zaman kadın hareketi, eşitlik ve özgürlük hareketidir. Hareket bireyselleşme ve özgürlüğü başladığı 18. yüzyılın

sonları ve 19. yüzyılın ideolojisini belirlemiş, daha sonra kendisini “*feminizm*” kelimesi ile ifade etmiştir. 1893 yılında Yeni Zelanda’da kadınlara seçme hakkının verilmesi ile ilk dalga feminizm sona ermiştir. İkinci dalga feminizm “*kadın sorunu*”nun siyasi haklarla çözülemediğini savunmuşlardır. Amaçları cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımının kaldırılması, toplumların ataerkillikten uzaklaşması, “*kamusal alan-özel alan*” ayrımının kaldırılmasıdır (Çiçek vd. 2015: 277). Feminizm hareketi Osmanlı kadınlarını da etkilemiştir. Osmanlıda kadın haklarına dair ilk çalışmalar erkekler tarafından yapılmıştır. Avcı Batıdaki ve Osmanlıdaki kadın hareketleri arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: Batı’da ortaya çıkan kadın hareketi sanayileşme ve sanayileşmenin getirdiği toplumsal değişimin sonucu ortaya çıkarken, Osmanlı’da ise toplumun tepesinden tabanına doğru yapılan reform çalışmalarının niteliği ile ilgilidir (Avcı, 2007: 11).

2.1. Tanzimat Döneminde Kadın

Tanzimat Fermanı Osmanlı’nın hukuksal bir düzen sağlamaya yönelik ilk modernleşme adımıdır. Osmanlı modernleşmesinin mimarları, Avrupa’ya eğitim almaları için gönderilen, eğitimlerini tamamlayıp Osmanlı’ya geri dönen öğrenciler olmuştur. Bu öğrenciler Osmanlıda aydın sınıfını oluşturmuştur. Bu aydınlara göre modernleşmeyi gerçekleştirecek olan modern kadınlardır. Tanzimat’tan önce Osmanlı’daki kadınlar 11 yaşına kadar sıbyan mekteplerine gidebiliyordu. İmparatorluğun her yerinde okul olmamasından dolayı küçük kentlerde yaşayan kız çocukları okula gidememiş ve okuma yazma öğrenememişlerdir. Durumu olan aileler kızlarına evde özel hocalardan ders aldırabiliyordu. Bunun dışında Osmanlı kadınlarının eğitim alma imkânları kısıtlıydı. Tanzimat’ın ilanı ile modernleştirilmek istenen kadınlara yönelik yenilikler yapılmıştır. Bu yeniliklerin amacını Ulu şu ifadelerle açıklamıştır: Kadınlara yönelik yapılan reformların amacı değişim ve dönüşüm yapacak projenin halka yansımasıdır. “*Kadın meselesi*” sadece kadınları ilgilendirmez, çünkü kadının toplumdaki yeri modernleşme hareketlerinin sınırını da belirler. Kadın meselesi, kültür ve medeniyet meselesi haline getirilmiştir. Tanzimat Fermanı cinsiyetinden dolayı hiç kimsenin ikincil duruma düşürülemeyeceği belirtilmiştir. Tanzimat ile birlikte eğitim kurumları kapılarını kadınlara açmaya başlamıştır (Ulu, 2011: 381). Kadınlar modernleşmenin aktörü olarak düşünülmüştür. Kadının eğitimi konusu Osmanlı toplumunda iki bakışın ortaya çıkmasını sağlamıştır; gelenekçiler ve Batıcılar. Batıcılar toplumun geri kalmasına sebep olarak kadının eğitimsizliğini gösterirken; gelenekçiler ise aile mahremiyetini koruyabilmek adına kadının özel alanda kalıp, kamusal alana geçmemesi gerektiğini savunuyordu. İki bakış açısına göre de kadınlar iyi bir eş ve anne olmalıdır. Kadınların eğitimi için yapılan çalışmalar sadece büyük kentlerle sınırlı kalmıştır.

1842 yılında Mekteb-i Tıbbiye’de kadınlara ilk kez hemşirelik ve ebelik dersleri verilmeye başlanmıştır. 1858 yılında Kız Rüşdiyeleri’nin açılması ile kadınların eğitimi yaygınlaşmıştır. 1865 yılında Rusçuk’ta, 1869 yılında İstanbul’da Kız Sanayi Mektebi eğitim vermeye başlamıştır. Bu okullar sanayi alanında kadın istihdamını sağlayarak, kadını kamusal alana yönlendirmiştir. Kadın

öğretmen yetiştirmek amacıyla 1870’de Darül Muallimat Okulları açılmıştır. Tanzimat dönemi kadının kamusal alanda istihdam edildiği bir dönem olmuştur. İlk defa kadın öğretmen ataması 1873 yılında, ilk defa bir kadının kamusal alanda konuşma yapması 1881 yılında, ilk defa kadınların okullara yönetici olarak atanması ise 1883 yılında olmuştur (Ulu, 2011: 382). 1864 yılında İstanbul’da Kız Sanat Okulu açılmıştır (Güven, 2016: 5).Tanzimatla birlikte kadınlar kamuda istihdam edilmeye başlanmıştır (Çaha, 2010: 112).

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanarak ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. 1869 Maarif-i Umumîye Nizamnamesin’e göre Dârümuallimat, rüştiye ve sıbyan olarak iki şubeye ayrılmıştı. Bu şubelerde Müslüman ve gayrimüslimlere özgü olarak iki sınıfa bölünmüştü. Sıbyan şubelerinde öğrenim süresi iki yıl, rüştiye şubesinde ise üç yıldır. Din dersleri her cemaatin kendi dilinde, kendi din adamları tarafından verilecekti. Sıbyan veya rüştiye diplomalarına sahip olan kızlar, Dârümuallimat’a girmek isterlerse sınavsız bir şekilde okula kayıt yaptırabileceklerdi. Eğer bu iki diplomadan birine sahip değillerse heyet önünde sınav olacaklar ve derecelerine göre iki şubeden birine girebileceklerdi. Kız Öğretmen Okulu’ndan mezun olan kızlar için “*hizmet-i ta’limiyeyi*” zorunluydu. Beş yıl içinde geçerli bir özür öne sürmeden öğretmenlik yapmazlarsa, öğrenim hayatlarında almış oldukları bursları ve öğretmen atamaları ile ilgili sahip oldukları öncelik hakkı ellerinden alınacaktı (Altın, 2017: 23). Kız Rüştiyelerinin ilk kuruldukları dönemde bu rüştiyelerde eğitim verecek olan hocalar yaşlı ve edepli erkeklerden seçilirken, rüştiyelerin sayısının artması ile kadın öğretmene duyulan ihtiyaçta artmıştır. Dârümuallimat mezunu kızların zorunlu hizmetlerini yerine getirmek amacı ile taşraya gitmeleri gerekiyordu. Bu görevi yerine getirmek istemeyen kızlar, evlenip görevlerini yapmıyorlardı. Bu sorunun önüne geçebilmek amacı ile II. Meşrutiyet döneminde, Dârümuallimat mezunu kızların taşraya gitmek istememeleri, evlenip görev yapmamalarının önüne geçebilmek için Dârümuallimat’ın yatılı okula dönüştürülmesi, taşradan gelen kızların eğitimleri bitince memleketlerinde dönerek orada öğretmenlik yapmaları düşünülmüştü (Altın, 2017: 28). II. Meşrutiyet’e kadar Dârümuallimat gündüzlü, öğrencilere burs veren bir okuldu. 1914 yılında Darülfünun açılana kadar, kız öğrenciler için en yüksek eğitim kurumu Dârümuallimat olmuştur (Kurnaz, 1991: 28).

Tanzimat kadına hukuki haklarda kazandırmıştır. Toprak mülkiyeti konusunda kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği ortadan kaldıran Arazi Kanunnamesi hazırlanmıştır. Bu kanunname kız çocukların ve erkek çocukların babalarının mirasından eşit hak almalarını sağlamıştır. Çaha yapılan kanunnameleri şöyle açıklamıştır: 1858 Arazi Kanunnamesi ile kadınlar artık mirasta hak sahibi olmuştur. 1881 yılında ise Sicil-i Nüfus Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu Nizamname ile evlilik resmi hale getirilmiştir. Nizamname ile evlilik için resmi izin zorunlu kılınmıştır. İmamlara da nikâh memuru sıfatı verilmiştir (Çaha, 2010: 108). İmama kıymış olduğu nikâhı 8 gün içinde nüfus memuruna bildirmesi şartı getirilmiştir. Kıyılacak nikâhlar için dini makamların vereceği izinlerin belediye dairesince onaylanması zorunlu hale getirilirken; boşanma konusunda da, ilmühaberinin dini makam aracılığıyla belediyeye bildirilmesi zorunlu hale getirilmiştir. 1867 yılında evlilik ile

ilgili düzenlemeleri içeren *'İzdivaç ve Tenaküb Maddeleri Hakkında Tembihatı Havi İ'lanname'* bildirgesi yayınlanmıştır. Bu bildirgenin ayrıntılarını Avcı şu ifadelerle açıklamıştır: Mehir-i Muaccel hariç, evlenecek kızlar için para alınması, yapılacak düğünün iki günden uzun sürmesi ve bunun gibi israfa yol açan masraflar yasaklanmıştır. Yirminci yüzyılda savaşlarında etkisiyle erkek nüfusun azalması, kadınların eşlerini kaybetmesi boşanmanın kolaylaşmasına yönelik istekleri arttırmıştır. 1916 yılında yapılan düzenleme ile kadının kocasının kayıp olması, kocasının karısına nafaka temin edememesi, cüzzam, akıl hastalığı gibi durumlarda kadına boşanma hakkı tanındı. Hukuk-i Aile Kanunnamesi ile eğer kadın eşinin tek eşli olmasını istiyorsa, evlenmeden önce kocasından *"tek eşli kalma"* şartını isteyebiliyordu. Kararname ile dini fark etmeksizin bütün tebaa için mahkemenin denetiminde nikâh kıyma işleminde değişiklikler yapıldı. Artık nikâh kıyılmadan önce ilan edilecekti (Avcı, 2007: 7). 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ise kadına birey olarak yer veren ilk kanuni düzenleme olmuştur.

Kadın konusu Tanzimat edebiyatında da sıkça işlenmiştir. Üst sınıftaki erkeklerin Batılılaşması ve kadının toplumdaki yeri konuları Tanzimat romanlarında anlatılmıştır. *"Şair Evlenmesi"* adlı eserinde Şinasi, görücü usulü evlilikleri eleştirmiştir. Şemsettin Sami *"Kadınlarımız"* adlı eserinde Osmanlı medeniyetinin ilerleyebilmesi, aile hayatının mutlu bir şekilde sürebilmesi için kadının eğitim alıp, erkek ile aynı statüde olması gerektiğini savunmuştur. Romanlarında kadın konusunu işleyen bir diğer yazar ise Ahmet Mithat Efendi'dir. *"Henüz 17 Yaşında"* adlı eserinde hayat şartlarının fuhuşa sürüklediği kadınları savunurken, *"Felatun Bey ve Rakım Efendi"* adlı eserinde kadınların eğitim almaları gerektiğini savunmuştur. Ahmet Mithat Efendi'nin modernleşme ile ilgili görüşlerini daha iyi anlayabilmek adına Çaha'nın şu ifadeleri önemlidir: Ahmet Mithat ise modernleşme ile ilgili *"diplomalı kız"* idealini modernleşmenin gerçek bir göstergesi olarak kabul ediyordu (Çaha, 2010: 108).

2.2. Meşrutiyet Döneminde Kadın

İstibdat Döneminin bitmesini sağlayan II. Meşrutiyet'in ilanı halk tarafından sevinçle karşılanmıştır. Tanzimat'ın getirdiği kadının modernleşme hareketi tepeden tabana doğru başlamışken; II. Meşrutiyet'te durum değişmiştir. Modernleşme hareketi tabandan başlamıştır. Kadınlar Meşrutiyet'i özgürlük olarak görmüştür. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kadınların yaşamış olduğu mutluluğu Çaha şu ifadelerle açıklamıştır: Pek çok kadın örtülerini çıkartarak, kırmızı ve beyaz bayraklarla sokaklara çıkarak sloganlar atmıştır. Bu renkler İkinci Meşrutiyeti ilan eden İttihat ve Terakki Partisi'nin renkleri idi. İttihat ve Terakki ile siyasi sistemde bürokratik aydınların ağırlığı artmıştır. Osmanlı, Modernleşme hareketlerini Batı örnek alarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Batı'ya öğrenciler göndermiştir. Bu öğrenciler yurda döndükten sonra Tanzimat Fermanı ile ağırlıklarını ortaya koymaya başlamış, İkinci Meşrutiyet ile iktidar olma yoluna girmiştir (Çaha, 2010: 113-114).

Yenileşme kadının kıyafetini de etkilemiştir. Gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayrılabilmesi için kullanılan geleneksel kıyafet düzenlemeleri kaldırılırken, II. Abdülhamit'in getirdiği çarşaf yasağını Kurnaz şöyle açıklamıştır: II. Abdülhamit 1892 yılında siyah tül örtünme ve çok ince siyah kumaştan çarşaf giyinme yasaklanmıştır. Bazı erkeklerin hırsızlık yaparken çarşaf giymesi, böyle giyinen kadınların matem tutan Hristiyan kadınlara benzemesi bu yasağın alınmasında rol oynamıştır (Kurnaz, 1991: 33). Evli kadınların pasaport alırken eşlerinden izin alma zorunlulukları kaldırılmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı'da kadın hareketini başlatanlar Tanzimat ile eğitimlerini tamamlamış olan kadınlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti de kadının modernleşmesi gerektiğini düşünüyordu. İttihat ve Terakki'nin kadının modernleşmesi konusundaki amacı ise milli anne ve milli çocuk yetiştirilmesini sağlamaktır. Cemiyet, Batıdaki kadınların sahip olduğu hakların Osmanlı'da yaşayan kadınlara verilmesi, kadınların çalışma hayatına katılması ve özgürlüklerine kavuşmaları için çalışmıştır. Cemiyet 1 Ağustos 1908 tarihinde kadınlara yönelik konferans vermiştir. Konferansın ayrıntılarını Türeyen şu ifadelerle açıklamıştır: Konferansta konuşan Cavit Bey, toplumda kadınların önemli mevkilerde bulunmalarını vurgulamıştır. Konferansta konuşan Emine Semiye Hanım kıyafet üzerinden kadınlara yapılan baskıları eleştirmiştir. Selma Hanım ise kadın eğitiminin yaygınlaştırılması ile kadınların durumunda iyileştirmenin sağlanacağını ifade etmiştir (Türeyen, 2018: 14-15).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra "*Beyaz Konferans*"lar yapılmıştır. Bu konferanslara Beyaz Konferans denilmesinin nedeni salon duvarlarının beyaz olması, konferansa katılan kadınların beyaz başörtüsü takmalarından kaynaklanmıştır (Yürüt, 2017: 382)

Toplum mühendisliği rolünü üstlenen ordu –aydın-bürokrasi üçlüsü, kız çocuklarını biyolojik yönden toplumun üreticisi, toplumun ideolojik olarak yeniden üretimini sağlayacak olan baş aktör olarak görmüştür (Çiçek vd. 2015: 282). Bunları gerçekleştirebilmek amacı ile kız çocuklarının eğitimine, modernleşmesine büyük önem vermişlerdir. Kızların eğitimlerinin sağlanabilmesi adına 1911 yılında Osmanlı'da ilk kez Kız İdadileri açılırken; 1914'te İnas Darülfünun açılmıştır.

1915 yılında Ticaret Bakanlığı hazırladığı yasa ile Osmanlı kadınlarının çalışma hayatına girmesini kolaylaştırmıştır. Sadece yerli değil yabancı firmalarda kadınların çalışma hayatına girmesini istiyordu. Bu firmaların amacını Çaha şu ifadelerle açıklamıştır: Yerli ve yabancı firmaların kadınlardan beklentisi, kadınlardan ucuz emek elde etmek istemeleridir. Hükmet ise azalan erkek nüfusuna karşı, kadınlardan işgücü oluşturmak istemiştir (Çaha, 2010: 130). 1917 yılında ise Hukuk-ı Aile Kararnamesi hazırlanarak bir ilke imza atılmıştır. İlk defa bir İslam ülkesi aile hukuku ile ilgili kanun hazırlamıştır. Evlilik yaşı erkekte 18, kızda 17 olarak sınırlandırılırken, evlenme işlemi memur ve iki şahit önünde yapılacaktı. Poligami sınırlandırılmıştır (Çaha, 2010: 127). İlk eşin izin vermesi ile kocanın ikinci eş ile evlenebilmesine izin verilmiştir. Kadına belirli

şartlarda boşanma hakkı verilmiştir. Bu şartları Şenel şöyle açıklamıştır: Kadına, kocasının akıl hastalığı, fizyolojik bozukluk, geçimsizlik, evin geçimini sağlayamama gibi durumları söz konusu ise boşanma hakkı vermiştir (Şenel, 2018: 1082). Kararname İstanbul'un İngilizler tarafından işgali ile kaldırılmıştır.

2.3. Osmanlı Kadın Dergileri

Tanzimat'ın getirdiği modernleşme çalışmalarına kadar Osmanlı kadını özel alan içinde kalmış, sosyal hayattan uzak tutulmuştur. Modernleşme çalışmaları ile eğitim almaları, kamusal alana çıkmaları sağlanmıştır. Tanzimat yenilikleri ile eğitim alan kadınlar dergi işleri ile uğraşmışlardır.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile istibdat döneminin sonra ermesi toplumsal hayatta olduğu gibi basın hayatında da rahatlamaların yaşanmasını sağlamıştır. Basın hayatında yaşanan özgürlük dergi çıkaran, yazı ile uğraşan kadınların sayısında da artış meydana gelmiştir. Kadınlar bu dergiler aracılığı ile seslerini duyurmuş, haklarını aramış, diğer kadınları bilgilendirmiştir. Yayımlanmış oldukları dergilerde kadın, aile, çocuk, eğitim, moda, sanat, resim, evlilik gibi konuları işlemişlerdi. Kadının eğitimi, toplumsal statüsü, kadın hakları gibi konularda tartışılmıştır. Osmanlı kadın dergilerinin bazıları sadece kadınlar tarafından çıkartılırken; bazılarında erkek yazarlarda yer almıştır.

Dönemin bazı kadın dergileri ise şu şekildedir;

1869 yılında Terakki gazetesinin eki olarak çıkartılan "Terakki Muhadderat" ilk kadın dergisidir. Seçimlerden ve kadın hakların bahseden ilk gazetedi. Toplamda 48 sayı çıkmıştır. Muhadderat kelime olarak namuslu, kapalı Müslüman kadın anlamına gelmektedir (Malkoç ve Yılmaz, 2019: 655). "Terakki Muhadderat"ın anlamı ise iffetli kadınların ilerlemesidir (Yaşar, 2008: 99). Dergi, Muhadderat gazetesinin Pazar günleri yayınladığı ektir. Ali Reşat tarafından İstanbul'da çıkartılmıştır (Mutlu, 2009: 30). Dönemin diğer dergilerinde görülen kadınlık bilinci vurgusu ve kadın kimliği bu dergide yoktur. Dergi kadınlık bilinci ile değil kadının eğitimi ile ilgilenmiştir. Dergi, kadının kendisini nasıl gördüğü ile değil, toplumun kadını nasıl gördüğü üzerine kurulmuştur. Yani kadınlar özne değil nesne durumundadır. Akli iki bölüme ayırırlar. Bunlar ; akl-ı tabii ve akl-ı azizdir. Akl-ı tabii herkeste ortakken, akl-ı azizi ise tecrübeye dayalı olduğu için erkeklerin daha tecrübeli olmasından dolayı erkeklerin kadınlardan daha akıllı olduğunu ileri sürmüşlerdi (Yaşar, 2008: 99-100). Dergide kadınların göndermiş olduğu mektuplara da yer verilmiştir. Üç kadın Terakki-i Muhadderat gazetesine imzalı mektup göndererek, vapurlarda erkeklerle aynı ücreti ödemelerine karşın almış oldukları hizmetin farklı olduğunu söyleyip bu durumu eleştirmişlerdi (Güven, 2016: 6). Bu örnekte de görüldüğü gibi

kadınlar dergiler sayesinde seslerini duyurma, mevcut durumu eleştirmeye, haklarını aramaya çalışmışlardır.

1875 yılında Selanik'te haftalık olarak yayınlanan Ayine, Selanik'te yayımlanan ilk dergidir. Toplamda 39 sayı olarak yayımlanmıştır. Derginin sahibi Mustafa Hamdi'dir. Dergi ilk sayısındaki "Mukaddime" kısmında amacını açıklamıştır. Kişi küçüklüğünde kötü bir terbiye almışsa büyüdüğü zaman istediği kadar uğraşsın, ahlakını tam olarak düzeltemez. Bu yüzden küçükken öğretilen terbiye çok önemlidir. Kişiye bu erdemleri öğretecek olan annedir. Kadınlarında çocuklarına bu erdemleri öğretebilmesi için güzel ahlak sahibi, ilim bilen kadınlar olması gerekmektedir. Derginin adının Ayine olmasının sebebi, kadınların doğası gereği süslenmeye düşkün olduğu ve bunun içinde aynaya gereksinim duydukları, eğitimle düşüncelerini ve ahlaklarını süslemek amacıyla derginin adını Ayine koymuşlardı (Zorba, 2018: 158). Dergi kadınlarda eğitimsizliğin önüne geçmek isterken; çocuklarda ise iyi eğitilmiş, güzel ahlaklı olmalarını amaçlamıştır.

1875 yılında yayınlanmaya başlayan Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderat haftalık olarak yayınlanmıştır. Sahibi Filip Efendi'dir. Derginin konusu kadındır. Yayın hayatına 1880 yılında başlayan Aile dergisi, kadınları bilgilendirmek amacı ile yayımlanmıştır. 1883 yılında çıkarılan İnsaniyet dergisi, kadınların haklarını, çıkarlarını korumak için çıkarılmıştır. Dergide kadınların haklarının korunması, toplumsal statüsünün yükseltilmesi ile ilgili yazılar yazılmıştır. 1883 yılında çıkarılmaya başlanan Hanımlar dergisi aylık olarak çıkarılmıştır. Dergide kadınlarla ilgili yazılar yazılmıştır.

Kelime anlamı çiçek bahçesi olan "Şükufezar" 1883 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Derginin sahibi Arife Hanım'dır. Derginin yayın ilkesini Mutlu şu ifadelerle açıklamıştır: Derginin yayın ilkesi "Biz ki saçları uzun, akıllı kısa, diye erkeklerin alayına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek çalışma ve gayret yolunda olacağız" (Kurnaz, 1991'den aktaran: Mutlu, 2009: 32). Yayın ilkesinden de anlaşılacağı üzere dergi kadınların zeki olduklarını ispat etmeyi amaçlamıştır. Derginin kadınlar açısından bir diğer özelliği ise kadınlar tarafından çıkartılan ve bir kadının sahip olduğu ilk yayındır.

"Mürüvvet" gazetesi tarafından kadınlara özel bir ek olarak çıkartılan dergi, 1885-1886 yıllarında yayımlanmıştır. Dönemin padişahı II. Abdülhamit'te dergiyi desteklemiştir. Dergi amacını kadınların kültürel düzeyini ilerletmek olarak açıklamıştır. Osmanlı Devleti'nde kadınların cehaletini yok etmeye yönelik bir gazetenin yayımlanmaması üzerine Mürüvvet dergisi bu eksikliği gidermek için Avrupa'da yayımlanan milli ve manevi değerlerle uyumlu olan kadın dergilerinin yazılarını çevirerek yayımlayacağını ilan etmiştir (Kılıç, 2014: 37). Dergi yayın ilkelerini de açıklamıştır. İnsanlara mezhebine göre davranmayacağını, insanlara hakaret etmeyeceğini, hangi

topluluk olursa olsun küçümsemeyeceğini, derginin sayfalarının ve sütunlarının gereksiz şeylerle doldurulmayacağını, yazıların sade bir dille yazılacağını, dergide imzasız ve isimsiz yazılara yer verilmeyeceğini, gazetecilik mesleğini iyi amaçlarla kullanacağından söz etmiştir (Kılıç, 2014: 39). Hedef kitlesi kadınlar olan dergi, yayımlayacağı yazıları konu başlıklarına göre ayırarak bir ilki gerçekleştirmiştir.

Rebia Kamile ve Hatice Semiha tarafından 1889 yılında çıkartılan Para Bohçası dergisi on beş günde bir yayımlanmıştır. Kadınlar tarafından yayımlanan derginin hedef kitlesi de kadınlardır. Dergide kadınları ilgilendiren konular, aile, çocuk konuları işlenmiştir.

Osmanlı'da basılan kadın gazeteleri arasında yayın hayatı en uzun süren dergi olan Hanımlara Mahsus Gazete, 1895 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Dergi kadınların ‘nesil yetiştiricilik’ rolü nedeni ile kadının eğitiminin, kültürünün arttırılması, kadının geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (Çiçek vd. 2015: 279). Hanımlara Mahsus Gazete'nin çekirdek kadrosunda yer alan kadınlar aydın bürokrat sınıfının eşleri ya da kızlarıydı. Derginin sahibi İbnül Hakkı Mehmet Tahir'dir. 13 yılda 612 sayı çıkaran gazete, Osmanlı'da basılan kadın gazeteleri arasındaki en uzun süreli olanıdır. Hanımlara Mahsus Gazete'den önceki yayınlarda kadınlar ya sadece ön isimlerini kullanıyorlardı ya da ‘bir hanım’ ifadesini kullanıyorlardı. Hanımlara Mahsus Gazete'de ise yazarlar kimliklerini açıkça belirtmiş, gizleme gereği hissetmemişlerdi. Gazetenin okuyuculardan gelen mektuplara yer verdiği ‘Genç Kızlara Mahsus’ adlı bir eki de basılmıştır. Gazetenin ağırlıklı konuları sağlık, eğitim, moda, aile gibi konulardır. Gazeteden elde edilen 6 aylık gelirin %5'i kimsesiz kızlara çeyiz parası olarak gönderilmiştir. İlk sayılarında kadınların eğitimlerine ve kadının nesil yetiştirici rolünü vurgulamışlardı. Gazetenin yayın politikası ise Batı'daki gelişmeleri takip ederek Osmanlı kadının durumunun sorgulamasıdır. Diğer yayın politikası ise kadınların sahip oldukları nesil yetiştirici rolü nedeni ile daha iyi bir eş ve iyi bir anne olmaları için bir yol göstermişlerdir (Güven, 2016: 7-8).

Dergi, kadınların aile hayatı dışında da var olduklarının kanıtlanmasının önünün açılması gerektiğini vurgulamıştır (Mutlu, 2009: 32). Dergide işlenen başlıca konular moda, aile, sağlık gibi konulardır. Kadının eğitiminin, kültürünün arttırılması gerektiğini vurgulayan dergi kadının anne olduğunu yani bir nesli yetiştirdiğini, bundan dolayı kadınların eğitimleri ile ilgilenilmesi gerektiğini savunmuştur. Derginin kadınlara yönelik yapmış olduğu çalışmalardan biride dergiden elde edilen 6 aylık gelirin %5'i kimsesiz kızlara çeyiz parası olarak gönderilmesidir. Derginin kadınların eğitimi ile ilgili politikalarını Güven şu ifadelerle açıklamıştır: Kadınların eğitimi konusuna milliyetçi bir anlayış ile yaklaşmıştır. Avrupa tarzı yaşam ve eğitim tarzı eleştirilmiştir. ‘Moda Hakkında Bir İki Söz’ adlı makalede kadının mizacında modanın var olduğu kabul edilirken, Avrupa tarzı modanın taklit edilmesi eleştirilmiştir. Toplumun gelişmesi için kadının önemi üzerinde durulmuş, tahsilin, kadının evlenirken sahip olması gereken özelliklerden biri olduğu savunulmuştur (Güven, 2016: 9-10).

Kırım'da yayımlanan Tercüman gazetesinin eki olarak 1906 yılında yayımlanmaya başlayan Âlem-i Nisvan dergisinin sahibi İsmail Gasprenski'dir. Yerel özellikte olan dergi Kafkasya'da yaşayan Müslüman kadınlar için çıkartılmıştır. Dergi de kadınlardan gelen mektuplara yer verilmiş; kadınların mevcut durumlarının iyileştirilmesi üzerinde durulmuştur.

1914 yılında Nigar Cemal tarafından yayımlanan Kadın Duygusu dergisinin hedef kitlesi kadınlardı. Derginin yayın ömrü çok kısa olmuş, sadece iki sayı çıkartılabılmıştır.

1908 yılında yayımlanmaya başlayan Demet dergisi ile kadınlar siyasi yazılarla tanışmıştır. Derginin amacı ikinci sayısında açıklanmıştır. "Emelimiz pek safdır. Kadınlarımızın tenvir-i fikirlerine hizmet etmek, onlara haftada bir kere birkaç an-ı edebi ve ilmi imrar ettirmek istiyoruz. Gayemiz edebi, ilmi ve siyasidir. Ara sıra eğlenceye dair zarif resimler de bulunacak ve mu'assır olan her şey mesliğimiz dâhilindedir" (Keskin, 2005: 292). Dergide erkek yazarlarda yazı yazmıştır. Derginin başlıca konuları aile, kadın, sağlık, moda, çocuk, kadınların çalışma hayatına katılması gibi konulardır.

1908 yılında yayın hayatına başlayan Mehasin dergisi Mehmet Rauf tarafından çıkartılmıştır. Derginin adı olan Mehasin'in kelime anlamı "güzellikler"dir. Mehasin dergisi içinde renkli resimlerin olduğu ilk süreli yayındır. Derginin kısım-i içtimai bölümünde kadının eğitime ve toplumsal rolü ile ilgili yazılar ve kadınların modern bir görünüme kavuşmaları için saç ve moda önerileri yer almaktaydı. Kısım-i edep bölümünde ise şiir, edebiyat, tiyatro, müzik bilgilerine yer verilerek, kadınların sanatsal yönlerinin gelişmesi için çalışılmıştır. Tabahat bölümünde mutfak bilgilerine yer verilmiştir. Terzilik bölümünde ise dikiş nakışla ilgili bilgilere yer verilmiştir (Kekeç ve Taşcıoğlu, 2018: 703). Derginin yazarlarından Hamide Hanım'a göre dergilerin asıl amacı taşrada yaşayan kadınlar olmalıdır (Kekeç ve Taşcıoğlu, 2018: 714). Dergi kadınların çalışmaları, meslek sahibi olmaları gerektiğini savunmuştur.

1908-1909 tarihlerinde Selanik'te yayımlanan Kadın dergisinin yazı kadrosunda Ömer Seyfettin, Hüseyin Cahit, Hüseyin Haşim, Mehmet Emin, Ali Canip gibi önemli isimler yer almıştır. Hedef kitlesi kadınlar olan dergi kadın hakları üzerinde durmuştur.

1911 yılında yayım hayatına İstanbul'da başlayan Kadın derginin yazar kadrosunda Yaşar Nezihe, Prenses Kadriye Hüseyin, Makbule Leman, Köprülüzade Mehmet Fuad gibi önemli isimler yer almaktaydı. Dergi "beyaz konferans" başlıklı bölümden, kadınlar için söylenmiş sözler, kadınlarla ilgili haberler, şiirler, hikâyeler, güzellik üzerine yazılar, sağlık üzerine yazılardan oluşmaktaydı (Malkoç ve Yılmaz, 2019: 657).

1914 yılında yayımlanmaya başlayan Hanımlar Âlemi dergisinin amacı kadınları bilgilendirmek, onların sözcüsü olmaktır. Dergi Fransız dergilerinden aldığı yazılara geniş bir yer

ayırıştır. Fransız kadınlarının kılık kıyafet konusunda Osmanlı'da yaşayan Müslüman kadınlara örnek olması amaçlanmıştır (Mutlu, 2009: 35).

1914 yılında yayımlanmaya başlayan Erkekler Dünyası dergisi kadın hareketine destek vermiş, kadın haklarını savunmuştur. Erkek gözü ile kadınları anlamaya çalışan dergi Mevlanzade Rıfat tarafından çıkartılmıştır. Derginin kapağını Kutlar şu ifadelerle anlatmıştır: Derginin kapağında derginin, aydınlık yolda yürüyen Osmanlı gençlerine armağan edildiği yazmaktaydı (Kutlar, 2010: 6). Derginin evlilik ile ilgili düşüncesi, evlilik birliğinin iki tarafında rızası ile kurulması gerektiği yönündedir.

1918-1919 yılları arasında yayımlanmıştır Genç Kadın dergisinin Hedef kitlesi kadınlardır. Dergide kadın, edebiyat, ahlak ve sosyal olaylara yer verilmiştir. Dergi sansürü kınamıştır. Bu konuyu daha iyi anlayabilmek adına Malkoç ve Vefikuluçay Yılmaz'ın şu ifadelerine yer vermek gerekmektedir: Sansürü kınayan dergi, döneminin önemli yayınlarındandır. Sansür sebebi ile çıkarılan yazıların yerini boş bırakarak sansürü protesto etmiştir (Malkoç ve Yılmaz, 2019: 657).

İnci dergisi 1919 yılında yayımlanmaya başlanmıştır. Sedat Simavi tarafından çıkartılan dergi kadınlara bazı sorumluluklar yüklemiştir. Dergiye göre kadın iyi bir eş ve iyi bir anne olmalı, bunun için de çabalamalıdır. Dergi kadının eğitim alması, sosyal hayata katılıp, kamusal alanda yer alması gerektiğini savunmuştur. Hedef kitlesi kadınlar olan dergide sanat, moda, siyaset, edebiyat gibi çeşitli konular işlenmiştir. Adını "*Yeni İnci*" olarak değiştirdiğinde işlediği konularda da değişiklik yapmış, moda ağırlık vermiştir. Derginin yayımlanmasının üç temel amacı vardır. Kadınlara aile hayatı ve genel hayatla ilgili yol göstermeyi, savaş haberlerinden bıkan insanların kendi mutlu sayfalarına çekerek onları bir nebze de olsa dindirmek, kadınların ruhlarına hitap etmektir (Çetin ve Tüzer, 2017: 206).

1914 yılında yayımlanmaya başlayan Siyanet dergisi, "*Malumat-ı Dâhiliye İstiklâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi*" tarafından çıkarılmıştır. Kadın konusunu işleyen dergide kadınlara yerli malı kullanmaları yönünde öğütler verilmiştir.

1913-1921 yılları arasında yayımlanan Kadınlar Dünyası, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti tarafından çıkartılmıştır. Kadınların iyi bir eğitim almaları, çalışma hayatına katılmaları, kıyafetlerinin düzeltilmesi gerekmektedir. Mevcut kıyafetler, işlerinin yürüyebilmesi için kadınlara engel olmaktaydı (Özdemir Ö. , 2017: 118). Dergi, kadınların hak savaşı için bir araç olarak görülmüştür. Dergide erkeklerin gözündeki ve toplumdaki kadın kimlikleri incelenmiştir. Çok eşliliğe, görücü usulü evliliğe karşı çıkılmış, eleştirilmiştir. Kadınlar için yükseköğretim hakkı istenilmiş, kadının evin dışına çıkarılması istenilmiştir. Kadınlar Dergisi, kadın hareketlerinin oluşmasını sağlamış, kadın hakları mücadelesini başlatmıştır (Yürüt, 2017: 380). Dergi kadın-

erkek eşitliğinin sağlanmasına kadar erkek okuyucuların göndermiş olduğu yazıları yayımlamama kararı almıştır.

2.4. Osmanlı Kadın Dernekleri

Tanzimat ile birlikte eğitim kapıları kendilerine açılan kadınlar, Meşrutiyet ile birlikte erkeklerle aynı haklara, eşit statüye kavuşmak, kamusal alana dâhil olmak istemişlerdi. Bu zamana kadar özel alana sıkışıp kalan kadınlar artık seslerini duyurmak istiyorlardı.

Kadınlar ortak bilinç oluşturmak amacı ile örgütlenmeye başlamışlardı. Bu örgütlenmelerin sonucunda kadınlar dergi çıkartıp, dernek kurmuşlardı. 1909 yılında çıkartılan Dernek Kanunu ile birlikte kadınların kurduğu dernek sayısı da artmıştır. Kadınlar bu dönemde ilk olarak yardım dernekleri kurmuşlardır. Kurulan derneklerin amaçlarını Güven şu ifadelerle açıklamıştır: Oluşturulan derneklerin; kadınlara meslek kazandırmayı amacı ile kurulan dernekler, feminist kadın dernekleri, ülke sorunlarını çözmeyi amaçlayan kadın dernekler, yardım dernekleri, kültür amaçlı dernekler, siyasal amaç güden kadın dernekleri gibi amaçları vardır (Güven, 2016: 6).

Osmanlı'da kadınların kurduğu bazı dernekler şunlardır;

Kadınların modernleşmesini isteyen ve bu konuda çalışmalara yapan "*İttihat ve Terakki Cemiyeti*", kadınların kamusal alana çıkabilmesi, sosyal hayata katılabilmesi için birçok dernek açmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'ni kurmuştur. Kadınların bilinçlenmesi için çalışan Cemiyet, kadınlara Türk Ocaklarında konferanslar düzenlemiştir (Göktaş, 2019: 522).

Cemiyet, müslüman kadınların çalışma hayatına katılabilmelerini sağlayabilmek için İslam Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gibi dernekleri desteklemiş, kadınları çalışmaları konusunda teşvik etmiştir. Kadınlar çalışma hayatına katılmış, ekonomik özgürlüklerine sahip olup sosyal hayatta yer edinmeye çalışmışlardır (Göktaş, 2019: 523).

1908 yılında Halide Edip ve arkadaşları tarafından "*Teal-i Nisvan Cemiyeti*" kurulmuştur. Cemiyetin amacı Türk kadınının kültürünü ve bilgisini arttırmaktır. Yerli feminist söylem oluşturmayı amaçlayan cemiyet, erkekleri ve kadınları ilk kez aynı salonda bir araya getirmiş ve konferanslar vermiştir. Cemiyete üye olabilmek için düzgün bir Türkçe'nin yanı sıra İngilizce de biliyor olmak gerekiyordu. Feminist kadınlar, erkeklerin kadınların iç dünyasını anlayamayacağını ve bu yüzden erkeklerin kadın haklarını savunmalarına şiddetle karşı duruyorlardı. Feminist kadınlar, kadınların kamusal alanda iş sahibi olmalarını kadınların özgürlüğü ile eş tutuyordu (Çaha, 2010: 125).

1908 yılında “*Cemiyet-i Hayriye-i Nisvan*” kuruldu. Selanik’te kurulan cemiyet kadınların eğitimleri ile ilgilenmiştir. Onların iyi eğitim almalarını amaç edinmiştir. Amaçlarını gerçekleştirebilmek için okullar açmış, kız okullarındaki noksanlıkları gidermeye çalışmışlardır (Yürüt, 2017: 384).

1911 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin desteklemesi ile kurulan, Besim Ömer Paşa’nın kurucusu olduğu Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti, Balkan Savaşı’nın getirdiği sorunlara çözüm bulmak amacı ile çalışmıştır. Dr. Besim Ömer Paşa’nın Darülfünun’da konferanslar vermiş, bu tür konferansların verilmesi ile kadınlar özellikle sağlık alanında eğitilmiş ve I. Dünya Savaşı’nda önemli vazifeleri yerine getirmişlerdir (Göktaş, 2019: 522).

1913 yılında “*Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği*” kurulmuştur. Cemiyet’in düşünce yapısı, programının 1. Maddesinde açıklanmıştır. Cemiyetin düşünce yapısının daha iyi anlaşılabilir olması adına Göktaş’ın şu ifadeleri önemlidir: “İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebine nakden ve fikren yardım etmek, şüheda veya muhacirinin yetim ve bi- kes kalan kız çocuklarına tesis olunacak Darüssinai’de sanayi-i nisaiye öğretmek ve hayat-ı iktisadiye-i Osmaniyenin inkişaf ve terakkisine çalışmaktır.” İfadesi derneğin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile aynı düşünce yapısında olduğunun bir göstergesidir (Çakır, 2016’dan aktaran: Göktaş, 2019: 522).

1913 yılında duyuran Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti kurulmuştur. Osmanlı’nın ilk kanuni kadın derneği olma özelliğini taşıyan cemiyet, eğitimin yaygınlaştırılmasını, kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesini, kadınların çalışma hayatında yer edinebilmelerini, kadınların kılık kıyafet konusundaki sıkıntılarının giderilmesini amaçlamış ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için çalışmıştır. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin düşünce yapısını Demir şu ifadelerle açıklamıştır: “*Kadınlar Dünyası*” adlı yayın organları ile kadınlara da boşanma hakkı verilmesi gerektiğini, kadın-erkek arasında eşitlik olması gerektiğini, kadınların mirasta erkeklerle eşit paya sahip olmaları gerektiğini savunmuşlardır (Demir, 1999: 110). Cemiyetin faaliyetleri sonucunda yedi Osmanlı kadını kamu kurumuna girmesini sağlamıştır. Dernek Belkis Şevket’in uçağa binmesini sağlayarak, uçan ilk Türk kadını olmasını sağlamıştır.

1916 yılında “*Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*” kurulmuştur. Enver Paşa ve eşi Naciye Sultan tarafından kurulan cemiyet, artan savaşlar sonucunda erkek nüfusunu cepheye gönderen Osmanlı’da ortaya çıkan işgücü yokluğunu kadınlarla doldurmayı amaçlamıştır. Cemiyet sayesinde kadınlar yeteneklerine göre iş öğrenmiş, kadınlara istihdam alanı açılmıştır. Cemiyet savaşlar yüzünden azalan nüfusu arttırabilmek amacı ile halkı evlilik konusunda teşvik etmiştir. Cemiyet’in faaliyetlerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına Göktaş’ın şu ifadeleri önemlidir: Örgüt sayesinde kadınlara istihdam alanları açılmış, 18-30 yaşları arasındaki gönüllü Osmanlı kadınlarının askere alınıp “*kadın işçi taburlarına*” iştirak edilmesi sağlanmıştır (Göktaş, 2019:

523). Kadınları iş sahibi yapmayı amaçlayan cemiyetin yönetiminde de üyelerinde de kadınların yer almaması ise eleştirilmiştir.

2.5. Osmanlı Modernleşmesindeki Bazı Önemli Kadınlar

2.5.1. Fatma Aliye Topuz

Kardeşi Emine Samiye ile birlikte Osmanlı'daki kadın hareketinde yer almışlardı. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye, ilk Türk kadın yazar olmasının yanı sıra, eserlerinde kadın konusunu işleyen ilk kadın yazardır. Yazı yazmaya meraklı olan Fatma Aliye Hanım, henüz 17 yaşında iken Gazi Osman Paşa'nın da yeğeni olan kolağası Faik Bey ile evlendirildi. Fransızcaya ilgi duyan Fatma Aliye Hanım, evlenirken eşinin Fransızca'yı kendisinden daha iyi bildiğini, eşi sayesinde kendi Fransızcasını da geliştirebileceğini düşünmüştür. Fakat çok geçmeden yanıldığını anlamıştır. Evliliklerinin ilk on yılında eşi okumasını ve yazmasını yasaklamıştır. Daha sonra eşinin izin vermesi ile çeviriler yapmaya başlamıştır (Avcı, 2016: 233).

"*Bir Hanım*" imzasıyla, George Ohnet'in *Volante* adlı eserini Meram adıyla çevirmiştir (Avcı, 2016: 234). Bu ilk çevirisinden sonra "*Mütercime-i Meram*" takma adını kullanmıştır. Ahmet Mithat Efendi kendisini manevi kızı olarak kabul ederken; Fatma Aliye Hanım'da kendisinden "*Manevi pederim*" diye bahsetmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin, Fatma Aliye Hanım'ın eğitiminde de emeği geçmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın Ahmet Mithat Efendi ile çalışmalarını Ulu şöyle açıklamıştır: Ahmet Mithat Efendi ile birlikte 1891 yılında "*Hayal ve Hakikat*" adlı romanı yazmıştır. Romanın "*Vedad*" adlı kısmını Fatma Aliye Hanım yazmıştır. Kitap "*Bir Kadın ve Ahmet Mithat*" imzaları ile yayınlanmıştır. "*Bir Prensese Ulu*" adlı makalesini *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde "*Mütercim-i Meram Aliye*" adı ile yayınlamıştır (Ulu, 2011: 385). Romanlarında kadınların eğitimi, Osmanlı aile yapısı, kadının aile içindeki yeri, kadın erkek eşitliği, kadını boşanma hakkı gibi konulardan bahsetmiştir.

Osmanlı kızlarının kendi kültürleri ile terbiye edilmeleri gerektiğini düşünen Fatma Aliye Hanım, kadınları aydınlatmak için konferanslar vermiştir. Kadınlara, İslamiyet'in kadınlara verdiği hakları öğrenmeleri gerektiğini, tek eşliliğin yararlarını, Batı'nın ve Doğu'nun fikirlerinden yararlanılarak modernlikte ilerlenebileceğini anlatmıştır. Fatma Aliye Hanım'ın çok eşlilik ile ilgili düşüncelerini Karaca şu ifadelerle açıklamıştır: İslamiyet'in çok eşliliğe kocasını kaybetmiş kadınların geçimini sağlaması gereken durumlarda, kadının çocuğunun olmaması durumunda, savaş gibi olağanüstü durumlarda izin verdiğini savunmaktaydı (Karaca, 2011: 102).

Fatma Aliye Hanım, kadınların eğitim alıp, çalışması ile Osmanlı'nın ilerleyebileceğini, kadınların toplumsal hayatta yer bulamaması ile Osmanlı'nın gelişmesine olumsuz yönde etki edeceğini savunmuştur. Kadının eğitimi konusunda Batı'nın taklit edilmemesi gerektiğini ifade

etmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de ilk kadın üyesi olan Fatma Aliye Hanım, 1897 yılında “*Cemiyet-i İmdadiye*” adlı derneği kurmuştur. Derneğin amacı şehit ailelerine yardım etmektir. Derneğe üye olan bütün kadınlar okuma yazma bilen eğitim almış kadınlardı. 1899 yılında toplanan yardımların neticesinde II. Abdülhamit tarafından Fatma Aliye Hanım'a ikinci rütbeden şefkat nişanı verilmiştir (Avcı, 2016: 234). Kadınların üretime girmesini, kadınların eğitim almalarını sağlayabilmek adına kız kardeşi ile birlikte Şevkat-i Nisvan Derneğini'ni kurmuştur.

Kadınların örtünmesi konusundaki fikirleri ise kadının saçını örtmesi vacip olduğunu, fakat yüzlerini örtmeleri ile ilgili İslam'da bir emir olmadığını savunuyordu. O'nun örtünme ile ilgili düşüncelerini daha iyi anlayabilmek adına Kurnaz'ın şu ifadeleri önemlidir: Kadınların saçlarında örtü varken ve elbiseleri kapalıyken erkeklerle görüşmesinin dini yönden yasak olmadığını, ferace, yaşmak ve peçenin sonradan alınan ülkelerin âdeti olduğunu savunmuştur. O'na göre kadınlar modayı takip edebilir. Ancak, yerli kumaş kullanmak, israf etmemek, dine uygun olmak tavsiye edilmektedir (Kurnaz, 1991: 38). Yazmış olduğu “*Eslâf-ı Nisvân: Arab Kadınları*” adlı makalesinde İran'ın fethi ile kadınların geri kalmışlığının başladığını ileri sürmüştür. Fethin sonucunda Osmanlı toplumunda İran'ın bazı adetleri benimsenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk kadın feministlerinden biri olan Fatma Aliye Hanım 1936 yılında vefat etmiştir.

2.5.2. Emine Semiye Önasya

Emine Semiye Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı, Fatma Aliye'nin kardeşi ve Osmanlı kadın hareketinin öncülerindedir. II. Meşrutiyet döneminin kadın yazarlarından olan Emine Semiye, İsviçre'de ve Fransa'da yedi sene sosyoloji ve psikoloji eğitimi almış, Anadolu'nun birçok yerinde Türkçe ve edebiyat öğretmenliği görevinde bulunmuştur. Emine Semiye eğitimci kişiliğinin yanı sıra siyasetin içinde de yer almıştır. İttihat ve Terakki'nin Selanik kadın kolları başkanlığını yapmıştır. Emine Semiye'nin İttihat ve Terakki serüvenini Avcı şu ifadelerle açıklamıştır: İttihat ve Terakki'nin kadınlara özgürlük tanıma sözüne inanmış ve cemiyete katılmıştır. Avrupa'ya devlet aleyhinde yazdığı yazıları gönderince yönetim tarafından dışlanmış, kadınlara özgürlük verme sözünü tutmayan partililerle de anlaşamayınca İttihatçılarla arası bozulmuştur. O'na göre kadının ilerlemesini sağlayacak olan şey kadın mücadelesidir (Avcı, 2016: 236).

Devletin modernleşmesi ve kadının modernleşmesi birbirini tamamladığını düşündüğü için, kadının modernleşmesine önem vermiştir. Emine Semiye kadın erkek eşitliğini savunmuş, fakat kadınların zekâ ve şefkat olarak erkeklerden daha üstün olduklarını iddia etmiştir. Kadının eğitimine önem veren Emine Semiye'ye göre eğitim alan kadınlar geleneksel rollerinden kurtulup, özgürlükleri için savaşıacaklar, ekonomik özgürlüklerini de kazanınca erkeklerin hâkim olup, kadınların kısıtlandığı ataerkil zihniyeti yıkacaklardır. Balkan Savaşları'nda gönüllü hemşirelik

yapan kadınlardan biri de Emine Semiye'dir. "*İslamiyet'te Feminizm*" adlı bir yazı yazmıştır. Yazıda kadınların mevcut durumunu sorgular. O'na göre kadınların mevcut konumunun sorumlusu toplumun mevcut koşullarıdır (Karaca, 2012: 274).

"*Hıdmet-i Nisvan Cemiyet-i Hayriyesi*" adlı derneği Edirne'deki askerlere maddi destek sağlamak amacı ile "*Şefkat-i Nisvan*" adlı derneği ise çocukları şehit olup maddi sıkıntılar çeken kadınlara yardım etmek amacı ile açmıştır.

1944 yılında vefat edinceye kadar Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Türkçe öğretmenliği yapmıştır.

2.5.3. Halide Edip Adivar

İlklerin kadını olan Halide Edip; Amerikan Kolejinden mezun olan ilk genç kız, Cumhuriyet tarihinin ilk kadın romancısı, ilk Türk kadın hatip, Amerikalı Doktor Mary Mills Patrick'in kabul ettiği ilk Türk öğrenci, ilk Türk kadın profesörüdür (Avcı, 2016: 237). Kurtuluş Savaşı'nda bir sivil olarak rütbe almış ve savaş kahramanı olarak sayılmıştır.

Büyüdüğü aile ortamından dolayı çok eşliliği biliyordu. Halide Edip'in annesi, o küçükken vefat etmiş, babası ise çok eşli bir insandı. Çok eşliliğe karşı olan Halide Edip'e göre erkeğin çok eşli olmasının, metreslik ilişkisinden daha dayanılmazdır. Çok eşliliğe karşı olan Halide Edip'in ilk evliliği de bu yüzden bitmiştir. Kendisinin matematik öğretmeni olan Salih Zeki ile yapmış olduğu evlilik, Salih Zeki'nin ikinci evliliğini yapmak istemesi üzerine bitmiştir (Yılmaz, 2013: 121).

Tanin gazetesinde yazılar yazmıştır. Bu yazılarında kız çocuklarının eğitimlerine dikkat çekerek, onlara okul açılması gerektiğini savunmuştur. Yazılarından dolayı Muhafazakâr düşünceye sahip insanlar tarafından eleştirilmiştir.

"*Türk Kadınının İstikbali*" adlı yazısı The Nation adlı dergide yayımlanmıştır. Bu yazısının içeriğini Yılmaz şu ifadelerle açıklamıştır: Bu yazısında; kadınların Meşrutiyet'ten önce önemsenmediklerini, görmekten gelindiklerini, eğitim almış kadınların sayısının azlığından bahsetmiştir. Bu kadınlar çarşaflarını atma düşüncesinde olmadıklarını, gelecek kuşakların eğiticisi olabilmek için çalışma hakkı ve eğitim hakkı istemektedirler (Yılmaz, 2013: 121).

31 Mart Olayının yaşanması üzerine öldürülme ihtimaline karşın Mısır'a gitmiş, Mısır'dan sonra İngiltere'ye gitmiştir. 1909 yılında tekrar Osmanlı'ya geri dönmüştür. 1913 yılı onun için biraz hareketli geçmiştir; 1913 yılında yapılan seçimle birlikte Türk Ocağı yönetimine seçilmiştir. Türkçülük anlayışını desteklemeye başlayan Halide Edip, Türk Yurdu Dergisi'nde yazılar yazmaya başlamıştır. Aynı yıl kadınların sahneden yasaklı olmasına rağmen Yeni Turan adlı eseri için

sahneye çıkmış ve bu yasağı çiğnemiştir. Yine aynı yıl Osmanlı'nın ilk feminist örgütü olarak kabul edilen Teâli-i Nisvan Cemiyeti'ni kurmuştur. Derneğe üye olabilmek için Türkçe'nin yanı sıra İngilizce de bilmek gerekmektedir. Çünkü dernek İngiltere'de kulmuş olan "*Türk Kadınları Muhibbi Cemiyeti*" ile uyumlu çalışmak istiyordu. Dernek, kadınları bilinçlendirmek adına konferanslar vermiştir. Dernek, Balkan Savaşı'nın yaşandığı dönemdeki faaliyetlerini Yılmaz şu ifadelerle anlatmıştır: Balkan Savaşı'nın yaşandığı günlerde ise cemiyete bağlı hastabakıcı çalışanları, hastaneye dönüştürdükleri evde çalışmalarını sağlamıştır. Bu yolla kadınların sosyal hayatta görev üstlenmeleri sağlanmış oldu (Yılmaz, 2013: 122).

Cemal Paşa Suriye'de yetim yurtları ve okullar açmak istiyordu. Halide Edip'i ve Nakiye Hanım'ı Suriye'ye davet ederek bu okullarda müdür olmalarını istemiştir. Suriye'ye giden Halide Edip burada kızların iyi bir eğitim almalarını ve onlara Türk kültürünü öğretmeyi amaçlamıştır.

1918 yılında kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucularından biri olmuştur. Wilson'un 12. Maddesine güvenerek Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde Türklerin egemenliklerinin devam edeceğine inanarak, Amerikan mandasını savunmuştur. 12. Maddeyi daha iyi anlayabilmek açısından Boztaş'ın ifadeleri önemlidir: Wilson'un 12. Maddesi;

Osmanlı İmparatorluğu'nun, nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölümlerinde Türk egemenliği güvence altına alınmalı; İmparatorluk sınırları içindeki diğer ulusların yaşam güvenlikleri ve özerk gelişimleri sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı, uluslararası güvenceler altında tüm gemilere ve ticarete sürekli olarak açık hale getirilmelidir (Dukes, 2004'ten aktaran: Boztaş, 2014: 169).

I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi üzerine başlayan işgalleri protesto etmek amacı ile mitingler düzenlemiş, yazdığı eserleriyle de halkı cesaretlendirmeye çalışmıştır. Fatih mitinginde yapmış olduğu konuşmanın bir kısmını Özdemir şu ifadelerle aktarmıştır: Fatih'te yapılan mitingde yaptığı konuşmaya: "Müslümanlar, Türkler! Türk ve Müslüman bugün en kara gününü yaşıyor. Gece, karanlık bir gece... Fakat insan hayatında sabahı olmayan gece yoktur. Yarın belki meşşşa (parlak) bir sabah doğacaktır..." sözleri ile başlamıştır. Kadınlara seslenerek, içinde bulunulan kötü şartlara rağmen büyük bir inançla mücadele etmelerini onlara hatırlatmıştır:

...elinizde tüfek top yok Hak var Allah var. (Alkışlar) tüfek ve top düşer, fakat hak ve Allah bakidir. Topun yüzüne tükürecek kadar evlatlar, analar, kalbimizde aşk ve millet duygusu var. Hiç korkmayacaksınız hanımlar, Türkler, Müslümanlar! Silah ile çalışmazsanız Hak ve Allah sizinledir. Dünyada millet sınıfına layık olduğumuzu erkek, kadın hatta ihtiyar ve çocuklarımıza kadar ispat ettik (Sunata, 2019'dan aktaran: Özdemir, 2021: 7).

Tarihi Sultan Ahmet Mitingi'nde yaptığı konuşmada hem Türklere hem de İslam dünyasına seslenmiş, herkesi işgallere karşı mücadele etmeye davet emiş, mitinge katılan halka işgal güçlerine boyun eğmeyeceklerine dair yemin ettirmiştir. Bu mitingde yaptığı konuşmanın bir kısmını Özdemir şu ifadelerle aktarmıştır:

Ben kardeş, Müslüman dünyalarına sizim namınıza hitap ediyorum; davamız şudur: zaten elinden tutanları kalmayan, ellerini bacıklarını kaybeden gazilerimiz, şehitlerimiz namına davamızı ilan ediyorum. Bu davam da Türkiye'nin hak ve istiklalidir. Türkler Türkiye'nin ebedi haklarına asla dokundurmayacaklar, yarın hakkın mahkeme-i kübrası önünde zalimlerin hepsi mahkemeye çekilecek, onlara bizim kanlarımızı döktürdünüz diyecekler... (Arıburnu, 1975'ten aktaran: Özdemir, 2021: 11).

İstanbul'un işgal edilmesi üzerine İstanbul'u işgal eden İngilizler Halide Edip ve eşinin de aralarında olduğu 6 kişinin idam edilmesine karar vermiştir. Bunun üzerine Halide Edip ve eşi Dr. Adnan Bey Milli Mücadeleye de katılmıştır. Halide Edip cephede göstermiş olduğu başarılarından dolayı onbaşı rütbesine yükseltilmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal ile düşünce ayrılığı yaşamıştır. Eşi Adnan Bey Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkasının kurucularından biri olmuştur. Partinin kapatılmasından sonra Halide Edip ve Adnan Bey, İngiltere'ye gitmiştir. 1939 yılına kadar yurtdışında kalan Halide Edip, bu tarihte yurda dönmüş ve İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz Filolojisi kürsüsünü kurmuştur. Siyasete atılan Halide Edip 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin adayı olarak girdiği seçimden İzmir milletvekili olarak meclise girmiştir.

2.5.4. Nakiye Elgün

Bir eğitimci olan Nakiye Hanım, Türk kadınının gelişmesi için çalışmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından alınan yenilgi sonucunda vatanın işgal edilmeye başlanmasını mitinglerle protesto etmiştir. Sultanahmet'te yapılan mitingde konuşma yapmıştır (Özyürek, 2014: 31). Kız çocuklarının eğitimleri ile yakından ilgilenmiştir. İstanbul'da Kız İnas'ı açmıştır (Özyürek, 2014: 34). I. Dünya Savaşı sırasında Hilal-i Ahmer'de görev almıştır.

Şehit Ailelerine Yardım Birliği'ni kurmuştur. Bu birliğin amacını Avcı şu ifadelerle açıklamıştır: Bu birlik yetim kalan çocukların okula yerleştirilmesi, şehit ailelerine maaş bağlanmasını sağlamıştır (Avcı, 2016: 242). Cemal Paşa Suriye'de açacağı yetim yurtları ve okullar için Halide Edip ile birlikte Nakiye Hanım'da davet edilmiştir. Suriye'ye giden Nakiye Hanım Şam, Cebeli, Lübnan, Beyrut'ta yatılı okul açılmıştır (Özyürek, 2014: 41). Cumhuriyet'in ilanından sonra kadınların seçme ve seçilme haklarına kavuşmalarının ardından Cumhuriyet Halk Partisi'nin Erzurum milletvekili olmuş, meclise girmiştir.

2.5.5. Nezihe Muhiddin Tepedelengil

1889 yılında İstanbul'da doğan Nezihe Muhiddin, varlıklı bir ailenin çocuğu olarak eğitimini evde aldığı özel derslerle tamamlamıştır (Avcı, 2016: 242). Nezihe Muhittin eğitimi konusunda en büyük yardımcı kuzeni olan Nakiye Hanım'dan almıştır. Nezihe Muhittin'in gözünde onun ilk

öğretmeni Nakiye Hanım'dır. Çağdaş bir kadın olduğuna inandığı Nakiye Hanım'ın düşüncelerinden de etkilenmiştir (Güngördü, 2019: 1497). Fen dersi öğretmeni olan Nezihe Muhiddin, 1909 yılında Kız İdadi Mektebi'nde çalışmaya başlamıştır (Metintaş, 2018: 79). Öğretmenlik mesleğini severek yapan Nezihe Muhiddin, mesleği sayesinde kız çocuklarının eğitimine katkı sağlayabileceğine inanmıştır. Nezihe Muhiddin'e göre Meşrutiyet'in oluşturmak istediği kadın modelini Güngördü şu ifadelerle açıklamıştır: O'na göre Meşrutiyet ile oluşturulmak istenilen kadın modeli giyim kuşamı ile değil, ahlakı ile ön plana çıkan, en önemli görevi vatanına çocuk yetiştirmektir (Güngördü, 2019: 1499).

Eğitimci kişiliğinin yanı sıra kadın haklarının gelişmesi için de çalışmıştır. İkdam gazetesinde psikoloji ile ilgili yazılar yazmıştır. 1913 yılında "*Türk Hanımları Esirgeme Derneği*"ni kurdu. Derneğin amacı savaşların sonucunda eşleri ölen kadınların, kız çocuklarının eğitimleri için çalışmaktır (Avcı, 2016: 243).

Milliyetçi tavırları ile ön plana çıkan Nezihe Muhiddin'e göre Osmanlı'nın kurtuluşu ancak birlik olmakla gerçekleşecektir. O'na göre Avrupa Türklüğü ortadan kaldırmaya çalışıyordu. "*Türk Kadını*" adlı eserinde feminizm ile ilgili düşüncelerini açıklamıştır. O'nun feminizm ile ilgili düşüncelerini Güngördü şu ifadelerle açıklamıştır: Kadın ve erkeği zıt kutuplar olarak betimler, O'na göre bu iyidir, bu toplumsal dengeyi sağlar. Kadınların ve erkeklerin doğalarının farklı olduğunu söyleyerek, kadınların erkeklere benzememesi gerektiğini ifade eder. Çünkü bu durum hem toplum için hem de kadın için kötü sonuçlara neden olur (Güngördü, 2019: 1498). Nezihe Muhiddin kadının ve erkeğin gerek biyolojik gerekse fiziksel olarak birbirlerinden farklı olduklarını belirterek, farklılığa dayalı eşitlik anlayışını savunmuştur.

"*Donanma Muavene-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi*"nin açılmasında önemli rol oynamıştır. Derneğin amacı Osmanlı donanmasını desteklemektir. "*Teal-i Nisvan Cemiyeti*"nin de kuruluşunda rol oynamıştır. Bir kadın dergisi olan "*Kadınlar Dünyası*" dergisinin çıkartılması için de çalışmıştır (Metintaş, 2018: 80). I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ile başlayan işgallere karşı sessiz kalmamıştır. İstanbul'un işgal edilmesinden sonra toplanmış olan Milli Kongrenin katılımcılarından biri olmuştur.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kadınların siyasi haklara kavuşmaları için çalışmıştır. Beraberindeki kadınlarla birlikte "*Kadınlar Halk Fırkası*" adında bir siyasi parti kurmaya karar verdiler. Kanunlar izin vermediği için bu parti kurulamadı. Kadınlar Halk Fırkasının kurulamamasını Avcı şu ifadelerle açıklamıştır: Nezihe Muhiddin Cumhuriyet rejiminde kadınların haklarını savunmak, konularının yükselmesi için Cumhuriyet tarihinin ilk siyasi partisini kurmaya çalışmıştır. Ancak bu parti kurulamamıştır, çünkü 1909 yılında yayımlanmış seçim kanuna göre kadınların siyasi temsili mümkün değildi (Avcı, 2016: 243). Siyasi parti olamayan

Kadınlar Halk Fırkası, derneğe dönüştürülerek “*Türk Kadınlar Birliği*” adını almıştır. Türk Kadınlar Birliği, Cumhuriyet döneminde kurulmuş olan ilk kadın derneğidir.

Türk Kadınlar Birliği'nin amacı, kadınları her alanda ileri taşımak, onları modern bir düzeye çıkarmaktır. Nezihe Muhiddin kadınların siyasal haklara kavuşmasını istiyordu, bu amaçla “*Türk Kadın Yolu*” dergisini kurmuş, bu konuda farkındalık yaratmak istiyordu. Nezihe Muhiddin ve Halide Edip, kadınlara siyasal haklar henüz tanınmamış olsa da 1925 yılında Türk Kadınlar Birliği tarafından milletvekili olmaları için aday gösterilmiştir (Avcı, 2016: 243). Bu yolla kadınlara siyasal haklarını vermeleri için kamuoyunu etkilemek amaçlanmıştır. Amaçlarında başarılı olamamışlardır. Adaylıkları Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından kabul edilmemiştir.

1927 yılında Türk Kadınlar Birliği'nde yapılan kongre ile Nezihe Muhiddin birlikten ihraç edilmiştir. Üzerine atılan yolsuzluk iddiaları kendisini çok yıpratmıştı. Bu dönemde roman yazmış, öğretmenlik yapmıştır. 5 Aralık 1934 tarihi Türk kadınları için siyasal haklarına kavuşmaları açısından çok önemlidir. Nezihe Muhiddin de bu haklara kavuşunca 1935 yılında yapılan seçimlere bağımsız aday olarak katılmıştır. Nezihe Muhiddin 1958 yılında hayata veda ederken bir akıl hastanesindeydi.

2.5.6. Müfide Ferit Tek

Edebiyatçı kişiliği olan Müfide Ferit, eserlerini Türkçülük düşüncesi ile yazmıştır. İlk romanı olan “*Aydemir*”i Türkçülük akımının en önemli temsilcilerinden biri olan Yusuf Akçura'nın desteği ile yazmıştır. Müfide Ferit aynı zamanda Türk Kadını dergisinin de yazarlarından biridir.

Yazdığı eserlerinde kadın haklarına, kadınların eğitime yer vermiştir. “*Pervaneler*” adlı eserinde kadınların eğitime dikkat çekmiştir. Bu eserin konusunu daha iyi anlayabilmemiz adına Avcı'nın şu ifadeleri önemlidir: Müfide Ferit, Pervaneler adlı eserinde işlediği konu yabancı okullarda eğitim alan Türk kızlarının kendi kimliklerini kaybetmeleri ve milliyetlerini unutarak, yabancılara özenmeleridir. Pervanelerin ışığa koşması gibi Türk kızları da yabancı okullara koşmaktadır. Sonlarının da aynı olduğunu, pervaneler gibi yanıp yok olduklarını yazmıştır (Avcı, 2016: 243-244).

Feminizm düşüncesine karşı olan Müfide Ferit'e göre kadınlar feminist düşüncelerin etkisi ile erkekleşir. Zaman içinde kadınlıklarını inkâra başlarlar. Fakat erkekte olamadıkları için kimliksiz bir hayat sürmeye başlarlar. O, kadın ve erkeğin birlikte yürümesini savunur. Avrupa'daki kadınların siyasi hak mücadelesi için de bir yorum yapmıştır. Müfide Ferit'e göre Türk kadınlarının siyasi hak mücadelesi için henüz çok erkendi. Çünkü erkekler bile henüz siyasi haklarını kullanabilmek için yeterli seviyede değildi. O, kadınlar için eğitimde ve iş hayatında eşitlik

istemmiştir. Kadının çalışması ile ilgili düşünceleri ise; kadın hem evinin işini yapacak hem de iş hayatına girecekti (Şahin ve Yeter, 2020: 305).

Müfide Ferit'in eşi Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk İçişleri Bakanı olan Ahmet Ferit Tek'tir. Eşinin görevi için 22 yıl yurtdışında yaşamıştır. 1971 yılında hayatını kaybetmiştir.

2.5.7. Nuriye Ulviye Mevlan Civelek

Osmanlı Devleti'nin ilk feminist dergisi olan kabul edilen "*Kadınlar Dünyası*" dergisini yirmi yaşında iken çıkarmaya başlamıştır. Dergide feminist kadınların yazıları yer almaktaydı. Dergide erkek yazarların yazılarına yer verilmemiştir. Sebebi ise kadınların haklarının ve hukuklarının tanınmamasıdır. Eğer bu haklar tanınırsa erkek yazarların da yazılarına yer verilecektir. Nuriye Ulviye Hanım dergi aracılığı ile kadınların nasıl kurtulabileceğini açıklamıştır. Nuriye Ulviye Hanım'ın bu konudaki düşüncelerini Avcı şu ifadelerle açıklamıştır: kadınların zekâ ve yetenek bakımından erkeklerde farklı olmadıklarını, kadınların yetiştirilme şartlarından dolayı ezildiklerini, erkeklerin kadını sadece ev hanımı, eş veya anne olarak görmek istediğini ve bu hayat tarzını da kadınlara dayattıklarını savunmuştur. Kadınların kurtuluşunu sadece kadınların sağlayabileceğini düşünmüştür (Avcı, 2016: 245). Kadın haklarını korumak amacı ile Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyetini kurmuştur.

Kurtuluş Savaşı sırasında eşinin Kürt bağımsızlık hareketlerini desteklemesinden dolayı sürgüne gönderilmiştir. Bu olayın üzerine Nuriye Ulviye Hanım eşinden boşandı ve öğrenci yurdu işletmeye başladı. 1964 yılında da vefat etti.

2.5.8. Sabiha Sertel

İlk Türk kadın gazetecilerden biri olan Sabihe Sertel, 1895 yılında ataerkil bir ailede doğmuş, büyümüştür. Gerek aile içinde kadınların ezilmesi gerekse babasının davranışları onda evlilik konusunu sorgulama gereğini hissettirmiştir. Görücü usulü ile evlilik yerine tanışarak evlenmenin daha sağlıklı olduğuna karar vermiştir. Sabiha Sertel'in babasının annesine yaptığı haksızlıkları Avcı şu ifadelerle açıklamıştır:

Özellikle eve geç geldiği için babasının annesini "boş düşürmesi", onda her türlü baskıya ve haksızlığa karşı isyana ve kadın haklarını savunmaya iten bir etki yapmıştır. Sabiha Hanım bu durumu "Roman Gibi" adlı kitabında, "Altı çocuklu bir ananın dövülüp, boş ol diye kovulması sonucu içimde baskıya karşı bir kin oluşturmuştu. Okumak, bir şey olmak, hayatımı kazanmak istiyordum" şeklinde anlatmıştır (Avcı, 2016: 246).

Kadın haklarını savunan Sabiha Sertel, bu konu ile ilgili yazılar yazarak yayımlanmaları için Yeni Felsefe, Genç Kalemler gibi dergilere göndermiştir. Bu yazılardan biri olan "*Osmanlı*

Toplumunda Kadın” makalesi Selanik’in en güzel yazısı seçilmiş, Sabiha Hanım ödül kazanmıştır (Avcı, 2016: 246).

1924 yılında eşi ile birlikte Resimli Ay dergisini çıkarmıştır. Bu dergide işçi haklarını savunmuştur. 1936 yılında da Tan gazetesini kurdular. Gazetenin görüşleri üzerine halk gazeteyi basmıştır. Sabiha Hanım ve eşi yargılanmıştır. 1950 yılında ülkeden gitmiştir. 1968 yılında Bakü’de hayatını kaybetmiştir.

2.5.9. Şükufe Nihal Başar

Eğitimci kişiliğinin yanı sıra kadın haklarını da savunan Şükufe Nihal Hanım Darülfünun’dan mezun olan ilk kadın olmuştur. Eğitimi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi almak için Çalışkan ve Özey’in şu ifadeleri önemlidir: Liseyi bitirdikten sonra eğitimine 1916 yılında İnas Darülfünununda devam etmiştir. 1919 yılında son sınıftayken Erkek Üniversitesi olan Zükur Darülfünun ile Kadın Üniversitesi olan İnas Darülfünun birleştirilmesi ile kadınlara iki seçenek sunulmuştur. İsteyen İnas Darülfünunun sınavlarını tamamlayacak, isteyende Zükur Darülfünunun mezunu olabilmek için erkeklerin aldığı ek dersleri verecekti. Bunun üzerine Şükufe Nihal “*Edebiyat Şubesi*”nden “*Coğrafya Şubesi*”ne geçmiş ve ek ders sınavlarında da başarılı olarak Darülfünun’dan mezun olan ilk kadın olmuştur. Bekâr olmak üniversiteye kayıt olabilmek için aranan bir şarttı. Şükufe Nihal, üniversiteye kayıt olabilmek için eşi Mithat Sadullah Sander’dan boşanmıştır. İkinci evliliğini ise üniversite son sınıfta tanışmış olduğu Ahmet Hamdi Başar ile yapmıştır (Çalışkan ve Özey, 2017: 62). Vatan toprağının işgali karşı Sultanahmet mitingine katılmış, Fatih’te yapılan mitingde konuşma yapmıştır. Vatanın kurtarılması için çalışan Asri Kadınlar Cemiyeti’ne üye olmuştur.

Türk Kadınlar Birliği’nin kurucularından biri olan Şükufe Nihal Hanım, Türk Kadın Yolu isimli derginin de yazarlarından biri olmuştur. Kadınların haklarını kazanması, kadınların eğitim hakları için mücadele etmiştir. 1953 yılına kadar coğrafya öğretmeni olarak görev yapmıştır. 1973 yılında da vefat etmiştir.

2.5.10. Afife Jale

Osmanlı’nın modernleşme süreci kültürel hayatı da etkilemiştir. Modern tiyatrodaki bu dönemde krumsallaşmaya başlamıştır. Müslüman Türk kadınlarının da sahneye çıkma fikri gündeme getirilmiştir. Müslüman Türk kimliğini saklamadan sahneye çıkan ilk kadın oyuncu Afife Jale olmuştur (Dinçer, 2017: 83)

Müslüman kadınların sahne yasağı olduğu dönemde Apollon Tiyatrosu’nda Hüseyin Suat’ın “*Yamalar*” adlı oyunda Emel rolünü oynamak için “*Jale*” takma ismiyle sahneye çıkmıştır (Avcı, 2016: 248). Afife Hanım Müslüman Türk kimliğini saklamadan sahneye çıkan ilk kadın oyuncu

olmuştur. “*Tatlı Sır*” ve “*Odalık*” oyunları için de sahneye çıkmıştır. Odalık oyunu oynanırken, polis tiyatroyu basmıştır. Namusunu unutmak, dini kurallara uymamak gibi sebeplerden dolayı gözaltına alınmak istenmiştir (Dinçer, 2017: 90). Afife Hanım yakalanmamak için kaçmak zorunda kalmıştır

Baş ağrıları ile mücadele ederken morfin tedavisi sonucunda morfin bağımlısı olmuştur. Bu bağımlılık sonucunda tiyatroyu bırakmak zorunda kalmıştır. 1941 yılında henüz 39 yaşındayken hayatını kaybetmiştir.

2.5.11. Selma Rıza Feraceli

Eğitimini evde özel derslerle tamamlayan Selma Rıza'nın eğitiminde ağabeyi Ahmet Rıza Bey'in çok emeği vardır. Selma Rıza, Fransa'ya giderek Jön Türklere katılan ağabeyinin yanına kaçmıştır. Paris'te eğitimine devam etmiş, Sorbonne Üniversitesinde öğrenim görmüştür. İttihat ve Terakki'ye üye olmuştur. Cemiyetin tek kadın üyesi olan Selma Rıza, Meşveretin yayınlanması için ağabeyine yardım etmiştir. Bu yardımları sebebi ile ilk Türk kadın gazeteci olarak kabul edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile İstanbul'a dönmüştür. Birçok dergide makale yazmıştır. Eserlerinde kadınların yaşadığı sorunları anlatmıştır. Bu eserlerinden biri olan Uhuvette Osmanlı'nın son yüzyılında yaşayan kadınların sorunlarını ve toplumdaki durumlarını anlatmıştır. Bu roman ve Fatma Aliye Hanım'ın yazdığı Muhadarat, Türkiye'de kadınların yazmış olduğu ilk romanlar olarak kabul edilmektedir (Doğan ve Metintaş, 2017: 106).

Selma Rıza'nın kadınlar ile ilgili düşüncelerini Doğan ve Metintaş şu ifadelerle açıklamıştır: Selma Rıza'ya göre kadınlar eğitim almalı, çalışma hayatına girmelidirler. Kadınlar ancak bunları yaparlarsa toplumda saygı görebilirler. Erkeklerle düşen görev kadınlara hak ettikleri değeri vermeleridir (Doğan ve Metintaş, 2017: 106). Selma Rıza cumhuriyetin ilk yatılı kız lisesinin açılmasına yardım etmiştir. 1931 yılında hayatına kaybetmiştir.

2.5.12. Belkıs Şevket Hanım

Müzik öğretmeni olan Belkıs Şevket aynı zamanda Kadınlar Dünyası dergisinin yazarlarından biridir. Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin de kuruluşunda görev almış, cemiyetinde üyesidir.

Avrupa'da tayyareciliğin gelişmesi ve kadınlarında bu gelişmede yer alması Osmanlı kadınlarına örnek olmuştur. Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Türk Ordusu'na bir uçak hediye etmek istiyordu. Bunun için yardım topluyorlardı. Belkıs Şevket Hanım, uçağa binmek isteyince, isteğinin kabul edilmesi üzerine 13 Aralık 1913 tarihinde uçuşa katılmıştır. Uçuşun ardından Belkıs Şevket uçan ilk Türk kadını olmuştur. O'nun uçma konusundaki amacını Karabulut ve Doğan şu

ifadelerle açıklamıştır: O'nun uçmak isteme sebebi sadece doğu kadınlarının batı kadınlarından geri kalmadığını ispat etmek değildi. Trablusgarp'ta hazin durumda olan Osmanlı ordusunun uçak gereksinimini kavrayıp destek vermek istemiştir (Karabulut ve Doğan, 2015: 1397).

2.5.13. Makbule Leman Hanım

Mahlası Leman olan yazarın gerçek adı Fatma Makbule'dir. Kadın hakları konusunda çalışmıştır. Erkek egemen bir toplumda dışlanan kadınların sesi olmak için çabalamıştır. 11 Şubat 1897'de tek eseri olan Ma'kes-i Hayâl'i yayımlamıştır (Eliuz, 200: 179). Bu eserde kadının özgüveninin olması gerektiğini belirtmiştir. Kadınları üretken olmaya davet etmiştir. Toplumdaki ilerleyebilmesi için bütün bireylerin kadın erkek farketmeden eğitilmesi gerektiğini savunmuştur (Eliuz, 2008: 180). Hanımlara Mahsus Gazete de başyazarı olarak da bir dönem görev almıştır. Yaptığı çalışmalarla II. Abdülhamit'in de takdirini kazanan Makbule Leman Hanım, Şevkat Nişanı'na layık görülmüştür. Toplumun ilerleyebilmesi için toplumdaki herkesin, cinsiyeti ayırt edilmeden eğitilmesi gerektiğini düşünüyordu. Daha çok şiir yazar Makbule Leman Hanım'ın bir tane eseri vardır. Ma'kes-i Hayâl adlı eserinde kadının toplumdaki yerini sorgulamıştır. Makbule Leman Hanım çok erken bir yaşta 32 yaşında hayata veda etmiştir.

2.5.14. Halide Nusret Zorlutuna

Babası İttihat ve Terakki'ye muhalif olduğu için çok uzun süre sürgün yaşamıştır. Bu yüzden Halide Hanım, çocukluk döneminde çok az vakit geçirebilmiştir. Babası siyaseti bırakınca mutasarrıf olarak Kerkük'e atanması nedeniyle Kerkük'e gittiler.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine İstanbul'a geri döndüler. Halide Hanım'ın edebiyat dünyasına girmesi 1917 yılında olmuştur. "*Ağlayan Kahkahalar*" adlı öyküsü ile Talebe Defteri dergisi tarafından düzenlenen yarışmada birinci olmuştur. Bu öyküyü babasının vefatı üzerine yazmıştır (Türeyen, 2018: 32). "*Tesettür Meselesi*" adlı makalesinde tesettürü ilerlemenin önünde engel olarak görenleri eleştirmiştir. O'na göre İslam kadını tesettür ile erkek gibi ilim ve fen yolunda yürüyebilirdi (Türeyen, 2018: 48).

Türk Dil Kurumu'nun kurucularından olan Halide Hanım, Türk Anneler Derneği'nin de kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Birleşmiş Milletler 1975 yılını Kadın Yılı olarak ilan edince, "*Kadının Sosyal Hayatını İnceleme ve Araştırma Derneği*" Halide Hanım'a "*Kadın Yazarların Annesi*" unvanını vermiştir. Türk Basın Birliği 1983 yılında Halide Hanım'a "*Basın Mesleği'nde 50 Yıl Şerefli Hizmet*" plaketi vermiştir. Halide Hanım 1984 yılında hayata veda etmiştir.

2.6. Osmanlı Modernleşmesinde Kadın Söylemleri

2.6.1. Türkçü Düşünce

Bu dönemde kadınlarla ilgili Türkçü söylem, Batıcı söylem ve İslamcı söylem olmak üzere üç farklı söylem ortaya çıkmıştır. Üç söylemde ideal kadını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Tasarladıkları ideal kadının ortaya çıkabilmesi için de kadının eğitiminin sağlanması gerektiğini savunmuşlardır.

Türkçü aydınların en önemlilerinden olan Ziya Gökalp'in kadın konusundaki düşüncelerine bakarsak; Türkler, göçebe olan eski Türklerde kadın ve erkek eşit konumdaydı. Ne zaman ki Türkler Anadolu'ya geldi ve yerleşti, Arap ve Fars kültürü Türk kültürünü etkilemeye başladı. Bu kültürlerin etkisi ile kadının toplumdaki konumu da değişmeye başlamıştır. Kadının içinde bulunduğu konumun İslami gelenekten kaynaklandığını ifade edip, bu durumu eleştirmiştir. Modernleşme süreci ile başlayana kadın hareketini demokrasinin ve feminizmin şekillendirdiğini düşünüyordu. Ziya Gökalp'e göre toplumun üç temel ögesi vardı. Bunlar; aile, devlet ve millettir. Bu üç temel ögeye kadınların nasıl etki ettiğini anlayabilmek adına Çaha'nın şu ifadelerine yer vermemiz gerekmektedir: Gökalp, kadını ailenin temeli, erkeği devletin temeli, milletinde kadın ve erkeğin oluşturmuş olduğu alanda meydana geleceğini söylemiştir. İyi eğitim almış kadın, iyi bir aileyi, iyi bir aile de iyi bir milletin oluşmasını sağlar. Gökalp, kadınların sadece çocukları değil, bütün toplumu eğitmesi gerektiğini düşünüyordu (Çaha, 2010: 115). Ziya Gökalp, kadınların çalışma hayatına katılmalarını, eğitim almalarını, toplumsal hayatta ve aile hayatında iyi bir konuma gelmelerini savunmuştur. Batı taklitçiliğinin Türk kültürünü bozduğunu, bu bozulmanın ancak eski Türk toplumlarındaki aile ahlakının hâkim olması ile düzelebileceğini savunmuştur.

Türkçü aydınlardan Ahmet Ağaoğlu da kadın konusu üzerinde durmuştur. O'na göre devletin Osmanlı'nın geri kalmışlığının iki nedeni vardır. Biri kadın diğeri ise alfabedir. Bu konu ile ilgili "*İslamiyette Kadın*" eserini yazmıştır.

Türkçü aydınlardan olan Halide Edip'e göre kadınların özel hedefleri olmamalıdır. Kadınlar ülkelerinin sorunları ile ilgilenmelidir. Kadının en temel amacı vatanının kalkınmasını sağlamak, bu amaç için çalışmak olmalıdır. Halide Edip'e göre kadının dört temel özelliği vardır. Çaha bu özellikleri şu ifadelerle açıklamıştır: İlk olarak Türk kadını ilk olarak bilgili, milliyetçi ve vatansever olmalıdır. İkinci olarak sosyal haklarını ve özgürlüğünü koruyan, ilerleten, bu amaç için gerekirse ölümü göze alabilen bir insan olmalıdır. Üçüncü olarak eğitilmiş olmalı, kadınlar erkeklerle eşit haklara sahip olmalıdır. Dördüncü olarak dindar olduğu kadar modernde olmalıdır (Çaha, 2010: 116). Halide Edip kadınların eğitim almalarını savunmuş, kurduğu dernekler aracılığı ile kadınların eğitimlerine destek olmaya çalışmıştır.

2.6.2. İslamcı Düşünce

İslami aydınlara göre sorun toplumun İslamiyet'ten uzaklaşması ile başlamıştır. Toplumda dinin ilkeleri yeniden hâkim olursa toplum kurtulacaktır. İslamcılara göre İslamiyet kadınlara çokça hak vermiştir. İslamcılar, İslam'ın aile içinde kadını ve erkeği eşit tuttuğunu savunmuştur. Onlara göre bozulan toplumun düzelebilmesi için kadınların kamusal alana değil; dindar nesil yetiştirmeleri için özel alana girmeleri gerekiyordu (Çaha, 2010: 120). Kadınların eğitim almalarını, İslami çerçevede olmak şartı ile destekliyorlardı. Kamusal alana girip çalışmalarına ise şiddetle karşı çıkıyorlardı. Kadınların kılık kıyafeti konusunda da şeriatın hükümlerine uyulması gerektiğine inanıyorlardı. Buna göre kadınlar mahremi olmayan erkeklerden uzak durmalı ve vücutlarını ve saçlarını örtmelidir. İslamcıların fikir birliği yapamadığı konu ise poligamidir. Bazıları savunurken bazıları da tek eşliliği savunmuştur.

2.6.3. Batıcı Düşünce

Batıcı aydınlar, toplumun ve devletin kurtuluşu için Batılılaşmak gerektiğini savunmuşlardır. Batıcıların geri kalmışlık konusunda fikirleri ikiye ayrılır. Bazıları geri kalmışlığın sorumlusu olarak dini görürken; bazıları da dayandırarak kadın haklarını savunmaktaydı. Düşüncelerinin birleştiği konular ise tek eşli evlilik, boşanmanın tek taraflı olmaması, kadının eğitim alması ve sosyal yaşama katılmasıdır.

Batıcı aydınlardan biri olan Abdullah Cevdet, tesettüre karşı çıkmıştır. Bu düşüncelerini de “*hem Kur'an'ı, hem de kadını aç!*” ifadeleri ile açıklamıştır. “*Pek Uyanık Bir Uyku*” adlı yazısında hayalindeki ideal toplumu anlatmıştır. O'nun hayalindeki toplumu daha iyi anlayabilmek adına Kurnaz'ın şu ifadeleri önemlidir: Abdullah Cevdet yazmış olduğu *Pek Uyanık Bir Uyku* adlı yazısında herkesin tek eşli olması gerektiğini, padişahın dahi tek eşli olması ve cariye kullanma hakkının olmaması gerektiğini, hiç kimsenin kadının giyimine karışmadığı, sadece genel ahlaka uygun olmadıkları zaman polisin nezaketle müdahale etmeleri gerektiğini, kadınların giyinirken israf etmemeleri, görücü usulü evliliklerin yerine her erkeğin seçtikleri ve beğendikleri kızla evlenmeleri gerektiğini savunmuştur (Kurnaz, 1991: 67).

Batıcı aydınlardan Halit Hamit, “*İslam'da Feminizm*” adlı eserinde kadınlarında kamusal alanda siyasi konularda yer almaları gerektiğini savunmuştur.

Batıcı aydınlardan olan Ahmet Muhtar'da “*ya garplaşırız, ya mahvoluruz*” diyerek kurtuluş için Batılılaşmanın şart olduğunu ifade etmiştir.

Sonraki bölümde Ahmet Mithat'ın hayatına, edebi kişiliğine, eserlerine, kadın, kadının eğitimi, Batılılaşma konuları ile ilgili düşüncelerinin eserleri üzerinden incelenmesine yer verilmiştir. Bu incelemeler, Ahmet Mithat'ın seçili dokuz eserinden faydalanılarak yapılmıştır.



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AHMET MİTHAT EFENDİ

3.1. Hayatı

Ahmet Mithat Efendi, 1844 yılında Nefise Hanım ve Bezci Süleyman Ağa' nın en küçük çocuğu olarak İstanbul'un muhafazakâr Müslüman mahallelerinden biri olan Karabaş mahallesinde doğmuştur. Annesi çamaşır diker, babası da bu çamaşırları pazarda satardı. Gelirlerini bu yolla sağlıyorlardı. Ahmet Mithat Efendi yedi yaşında Mısır Çarşısı' nda çırak olarak aktarda çalışmaya başladı. Önceleri çok dayak yemesine rağmen, işinde çok başarılı oldu. Okumuş insanlarla tanışıkça kendi cahilliğine üzölmeye başlamıştı. Okuma yazma bilmediği için kendini, toplum içinde dolaşan hayvanlara benzetiordu. Okuma yazmayı Hacı İbrahim Efendi' den öğrendi. Sıbyan Mektebi'ne devam etti (Çonoğlu, 2015: 27-30).

1861 yılında abisi Niş e tayin olunca, abisi ile birlikte Niş'e gitti ve rüştiyeye başladı. 1864 yılında rüştiyeyi bitirdi. Ahmet Mithat Efendi tayini Rusçuk'a çıkan abisi ile Rusçuk'a gitti. Ahmet'te 1864 yılında Vilayet Mektubi kalemünde memur olarak çalışmaya başladı. Burada Farsça, Arapça ve Fransızcasını geliştirmiştir. Mithat Paşa, çok sevdiği Ahmet'in adına "*Mithat*" adını ekleyerek adını Ahmet Mithat yapmıştır. Okuma ve yazmayı seven Ahmet Mithat Tuna gazetesinin yazı işlerinde de görev almıştır (Çonoğlu, 2015: 30-31).

Ahmet Mithat Efendi abisi ile birlikte 1866 yılında Sofya'ya gönderildi. Ailesinin baskısı üzerine ilk eşi Servet Hanım ile evlendi. Ahmet Mithat, isteği dışında yaptığı bu evlilik üzerinden; eserlerinde de görücü usulü evlilikleri ve zorla evlendirilmeyi eleştirmiştir (Çonoğlu, 2015: 32).

Rusçuk'ta tanıştığı Şakir Paşa'nın tavsiyesi üzerine gazetelerde yazılar yazmaya başladı. Şakir Paşa sayesinde Batı sanatı ile tanıştı; Moliere' nin eski eseri olan Le Mariage'nin çevirisini yaptı. Şakir Paşa görevi gereği Bağdat'ta gönderilince Ahmet Mithat Efendi de onunla birlikte Bağdat'a gitti. Bağdat'ta ressam Osman Hamdi Bey ile tanıştı ve ondan Batı kültürünü öğrendi. Bağdatlı Muhammet ez-Zühafi da klasik İslam bilgisinin gelişmesine yardımcı oldu (Çonoğlu, 2015: 33-35). Basiret Gazetesi'nde yazmış olduğu bir yazı yüzünde İslam karşıtlığı suçlaması ile hapise atıldı, Rodos'a sürgüne gönderildi.

Ahmet Mithat Efendi, toplumun kültürünün ve iktisadiyatın değişmesi gerektiğini düşünüyordu. Ahmet Mithat Efendi, kolayca tutucu olarak damgalanmıştır. Fakat o, ilerici özellikleri olan, Batılılaşmayı savununan bir insandır (Findley, 1999: 9). Ahmet Mithat Efendi, Batı kültürünün iyi ve kötü yönlerinin iyice öğrenilmesi gerektiğine inanıyordu. Eserlerinde yüzeysel ve aşırı Batılılaşmayı eleştirmiştir (Findley, 1999: 10)

Eğitime önem veren Ahmet Mithat Efendi sürgüneyken bir okul açtı. Okula Medrese-i Süleymaniye ismini verdi. Ahmet Mithat Efendi'nin sürgün hayatı sona erince İstanbul'a dönerek İttihat gazetesini çıkartmaya başladı. Aynı yıl Takvim-i Vakayi de müdür oldu. Tercüman-ı Hakikat gazetesini 1878 yılında çıkarttı (Çonoğlu, 2015: 41).

Ahmet Mithat Efendi emekli olduktan sonra Darülfünun da gönüllü olarak ders vermeye başladı. 28 Aralık 1912'de Darüşşafaka da vefat etti (Çonoğlu, 2015: 42).

3.2. Edebi Kişiliği

Lakabı “*Yazı Makinesi*” olan Ahmet Mithat Efendi , en fazla eseri veren yazar olmanın yanı sıra ilk popüler yazar olarak kabul edilmektedir. 200'e yakın eser vermiştir. “*Sanat toplum içindir*” anlayışı ile yazılarını yazan Ahmet Mithat Efendi, geniş halk kitlelerine ulaşmayı, onları eğitmeyi amaçlamıştır. Eserlerini halkın anlayabilmesi için sade, anlaşılır bir dilde yazmıştır. Eserlerinin konuları genellikle yanlış Batılılaşma, cariyelik, tarih, polisiyedir. Romanlarında da okuyucularını bilgilendirmek için olay akışı keser, olay ile ilgili bilgi verir. Eserlerinde okuyucusu ile konuşur gibi bir üslubu vardır. Türk edebiyatının ilk öykü örneği sayılabilecek olan Letalif-i Rivayet, Türk edebiyatının ilk polisiye romanı sayılan Esrar'ı Cinayet'i yazmıştır. Edebiyatın birçok türünde eseri vardır. Romanlarının sonunda kötüler cezalandırılırken, iyiler ödüllendirilir.

Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde toplumun sorunlarını incelemiş, toplumu eğitmeye, toplumda okuma kültürü oluşturmaya çalışmıştır. Bu yolla toplumun kültürünün, bilgisinin artmasını amaçlayıp, toplumu yetiştirmeye çalışmıştır. Ahmet Mithat Efendi bu konu ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

Ben, edebî sayılabilecek hiçbir eser yazmadım. Çünkü benim, eserlerimin çoğunu yazdığım sıralarda, memlekette, edebiyattan anlamayanlar, nüfusumuzun bilâ-mübalâğa yüzde doksan dokuzunu teşkil ediyordu. Benim emelim de, ekseriyete hitab etmek, onları tenvire, onların dertlerine tercüman olmaya çalışmaktı. Zaten ‘edebiyat’ yapmaya, ne vaktim ne de kalemin müsait değildi. Bunun içindir ki, haddimi hududumu bildim. Çizmeden yukarıya çıkmadım ve edebiyatı Hâmid'lere, Ekrem'lere, yani erbabına bıraktım (Uçman, 2002: 142).

Ahmet Mithat Efendi, Tanzimat döneminin materyalist akımına kapılmamıştır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre bilimde dinde hakikati aramaktır. İkisi arasındaki fark, yöntem farklılığıdır. Ahmet

Mithat Efendi materyalist olmadığını Beşir Fuat adlı Beşir Fuat'ın hayatını anlattığı eserinde şu ifadelerle açıklamıştır:

“Kendisi materyalist ise ben değilim. Hilkatimizin tesadüfi olduğuna ve ot gibi mahvolacağıma mümkün değil kanaat edemem” (Efendi, 1996: 63). Ahmet Mithat, materyalist olan arkadaşı Beşir Fuat'ın intihar etmesini, dönemin artan intiharlarını materyalizme bağlamıştır. Materyalizmin toplumda yaygınlık kazanması Ahmet Mithat Efendi'yi kaygılandırmıştır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre bu tarz akımların engellenebilmesi din sayesinde olur:

“Öyleyse, materyalizm denilen hikmet-i maddiyeye, yine maddi bir buhran-ı ibtal olmak üzere, bu su-i akibetten başka bir sey aramak lazım gelir mi?” (Efendi, 1996: 76).

3.3. Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri

Romanları

- Hasan Mellâh yâhud Sır İçinde Esrar
- Dünyaya İkinci Geliş yâhud İstanbul'da Neler Olmuş
- Hüseyin Fellah
- Felatun Bey ile Rakım Efendi
- Karı-Koca Masalı
- Paris'de Bir Türk
- Çengi
- Süleyman Musûlî
- Yeryüzünde Bir Melek
- Henüz On Yedi Yaşında
- Karnaval
- Amiral Bing
- Vah!
- Acâib-i Âlem
- Dürdâne Hanım
- Esrâr-ı Cinâyât
- Cellâd
- Volter Yirmi Yaşında
- Hayret
- Cinli Han
- Çingene
- Demir Bey yâhud İnkişâf-ı Esrâr

- Fennî Bir Roman Yâhud Amerika Doktorları
- Haydut Montari
- Arnavutlar-Solyotlar
- Gürcü Kızı yâhud İntikam
- Nedâmet mi? Heyhât
- Rikalda yâhut Amerika'da Vahşet Âlemi
- Aleksandr Stradella
- Şeytankaya Tılsımı
- Müşâhedât
- Ahmed Metin ve Şîrzât
- Bir Acîbe-i Saydiyye
- Taaffûf
- Gönüllü
- Eski Mektûblar
- Mesâil-i Muğlaka
- Altın Âşıkları
- Hikmet-i Peder
- Jön Türkler

Öyküleri

- Kıssadan Hisse
- Letâif-i rivayet
- Suni'fi Zann
- Gençlik
- Esâret
- Teehhül
- Felsefe-i Zenân
- Gönül
- Mihnetkeşân
- Firkat
- Yeniçeriler
- Ölüm Allâhın Emri
- Bir Gerçek Hikâye
- Bir Fitnekâr
- Nasîb
- Çifte İntikam
- Para

- Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar
- Diplomalı Kız
- Dolabdan Temâşâ
- İki Hud'akâr
- Emânetçi Sıdkı
- Cankurtaranlar
- Ana-Kız

Mektup- Makale

- Menfâ
- Zübdet-ül Hakayık
- Ekonomi-Politik
- Müntehabat-ı Tercüman-ı Hakikat
- Arnavudlar ve Solyotlar
- Müntehabat-ı Ahmed Mithad
- Halla-ü Ukad

Oyunları

- Eyvah
- Açık Baş
- Ahz-ı Sar yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti
- Zuhur-ı Osmaniyan
- Çengi
- Çerkeş Özdenler
- Fûrs-i Kadim'de Bir Facia yahut Siyavuş

Dil Kitapları

- Durub-ı Emsal-i Osmaniye Hekimiyatının Ahvalini Tasvif
- Ruhbilim
- Nevm ve Hâlât-ı Nevm
- İlhamat ve Tagligat

Tarih

- Kâinat
- Üss-i İnkilab
- Tarih-i Umumi
- Mufassal Tarih-i Kurun-ı Cedide

- Tedris-i Tarih-i Edyan
- Tedris-i Tarih-i Umumi

3.4. Eserlerinde Kadın ve Batılılaşma Konuları

Ahmet Mithat Efendi'nin en büyük isteği diploması olan kızlardır. O, bu isteğini modernleşmenin gerçek işaretlerinden biri olarak kabul etmiştir. Eğitim konusunda ise erkek ve kızların aynı haklara sahip olması gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden kadınların eğitim haklarını almaları konusunda çalışmıştır. Eğitim sorunun çözümü için uğraşmıştır. O'na göre eğitim sorunu çözülmezse diğer sorunlarda çözülemez. Eserlerinde de kız çocuklarının okula gönderilmesi gerektiğini ifade edip, kız çocuklarının eğitimi üzerinde sıkça durmuş, bu konuya çok özen göstermiştir. Kadın yazarlara destek veriyordu. Bu yazarlardan biriside Fatma Aliye Hanım'dır. Manevi kızım dediği Fatma Aliye Hanım'ın eğitimi ile ilgilenmiş, yazar olması konusunda ona yardımcı olmuştur. Kadınların basınla tanışmasını desteklemiştir. Bu konu ile ilgili Doğan ve Metinaş'ın şu ifadeleri önemlidir: Hanımlara Mahsus Gazeteye mektuplar göndermiş, bu derginin kadınların eğitimi konusunda ve kadınların belirli bir bilinçe ulaşmasında üretim sağlayacağını belirterek açıkça kadınların basın hayatına atılmalarını desteklemiştir (Doğan ve Metintaş, 2017: 104).

Eserlerinde kadınların eğitimi konusuna değinmiş, görmek istediği ideal kadın tipini çizmiştir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre bir kadın kibar, sanata meraklı, kitap okuyan, sanat ile uğraşmayı seven, masum, edebiyatı seven kişiler olmalıdır. Eserlerinde kadın konusunu da işleyen Ahmet Mithat kadınların eğitim görmesini savunur. Eğitimin az olduğu yerde yaşayan insanlara hürriyetten verilse bile bu insanların hürriyetin ne olduğunu anlayamayacaklarını savunmuştur.

3.4.1. Jön Türk

Osmanlı modernleşmesinin ilk başladığı yer olan askeriyede, askeri okullar açılmış, askeri kıyafetler ve askeri eğitimler de Batı örnek alınarak yapılmaya başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin eseri olan *Jön Türk*'te bir konakta başlamaktadır. Bu konağın sahibi bir asker olan Miralay Gazanfer Bey'dir. Ahmet Mithat Efendi , askeriyedeki modernleşmenin topluma etkisini eserinde şöyle açıklamıştır: “Plevne Savaşı'nda esir olan Miralay Gazanfer Bey'in babası askeri kadınlardan merhum Yusuf Kenan Bey işte konağı eski mimari tarzından çıkarıp yeni tarza koyan zattır” (Efendi, 2019a: 11).

Osmanlı'nın modernleşme çabaları sadece askeri ve eğitim alanında olmamıştır. Modernleşme çalışmalarından mimaride etkilenmiştir. Osmanlı'nın geleneksel konakları yok olmaya başlamıştır. Mahallelerde eski geleneksel yapılarını kaybetmeye başlamıştır. Mahallelerde

de Batılılaşma etkileri kendini göstermeye başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi, eski konakların yok olmasını eleştirmiştir. Bu eleştirilerini *Jön Türk*'te şu şekilde ifade etmiştir:

Gerçi şu 'konak yavrusu' tabiri bugünkü günde adeta unutulmuş bir tabir hükmüne girdi. 'Konak' kalmadı ki yavrusu olsun. Eski zamandan kalma koca koca konaklar bir yangında yandıkça arsaları parça parça satılarak mahalleler oluştu. Yanmayanları da mirasçılar tarafından ilk önce enkazı bu ticaretle meşgul olanlara satılıp yıkıldıktan sonra arsaları bunun gibi yeniden yeniye mahalle olmak üzere parça parça satıldı. Konak da kalmadı yavrusu da (Efendi, 2019a: 9).

Modernleşmenin mimarideki etkisi sadece yapıların dışını değil, içinde etkilemiştir. Modernleşmenin etkisi ile Osmanlı geleneklerinde olan minder, yüklük, tepe camı, sedir gibi unsurlar artık yok olmaya başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre ev sahiplerinin zevksizliği ve alafranga olma istekleri yüzünden eski mimari güzellikler ortadan kaybolmuştur:

Hatta ilk önceki yapımını süsleyen tepe camları, sofa setleri, büyük dolaplar, çiçeklikler, raflar, filanlar kaldırılarak binaya yeni binaların şekil ve sureti verilmeye gayret edilmiş. Gerçi bu gayretteki yanlışlık böyle şeyleri anlayanlara, bilenlere gizli olamazsa da bu evin sahiplerinde o zevkler olmadığından evlerini alafranga yapmak istemişler de bu arzuyla o canım eski mimari güzelliği kaybetmişler (Efendi, 2019a: 11).

Ahmet Mithat Efendi'ye göre erkek çocuğu ve kız çocuğu arasında bir ayırım yapmak gereksizdir. Toplumun eski ve yaygın inancı erkek çocuğun kız çocuğundan iyi olduğudur. Bu yüzden kız çocuklar ikinci planda kalmış, eğitimleri konusunda da fazla çalışma yapılmamıştır. Ahmet Mithat Efendi bu düşünceye katılmaz, hatta kız çocukların erkek çocuklardan daha hayırlı olduklarını savunmuştur. Toplumdaki bu düşünceleri *Jön Türk* adlı eserinde şu ifadelerle eleştirmiştir:

Karısı kız doğuranların erkek doğuranlar kadar memnun olmamaları hala çok sık meydana gelen garip hallerdendir. İki cins evlat arasında bir fark aranacak olursa 'hayırlı evlat' olmaları bakış açısından o fark hemen de yoktur. Hatta biraz ince eleyip sık dokunacak olursa, kız evladın erkekten hayırlı olduğu bile meydana çıkar. Çünkü on beş, on altı sene sonra babasına 'damat' adıyla hazır yetişmiş koskocaman bir aslan getirecektir. Babayı 'büyükbaba'lık şeref ve mutluluğuna erkek evlattan daha tez eriştirilecektir (Efendi, 2019a: 14-15).

Sanatı halk için yapan Ahmet Mithat Efendi, halkı eğitmeyi amaçlamıştır. Tanzimat'ın ilanı ile eğitim alanında yapılan yenilikler sayesinde, eğitimlerine fazla önem verilmeyen kız çocuklarının eğitimleri ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ahmet Mithat Efendi , sadece erkek çocuklarının değil kızların da okuma yazma öğrenmesi, eğitim alması gerektiğini vurgular. Bu eserinde, eserin geçtiği dönemde kız çocuklarının eğitim alması çok yaygın değildi:

Fakat o zamanlar kız çocuklarının eğitim ve öğretimi için vasıtalar bugünkü kadar ne çok ne mükemmel! Ahdiye' nin ise dünyada bir annesinden başka kimsesi yok. Ne amca ne dayı ne hala ne teyze! Bereket versin ki harem tarafında oturan kiracı ailenin de eğitim görmekte olan bir kızı var: Remziye Hanım. Çocuklar henüz altışar, yedişer yaşlarındaiken iki kız kardeş gibi

civarda en yakın olan ve kız ve erkek çocukları karma eğitim ve öğretim gören bir okula devam ediyorlar (Efendi, 2019a: 17).

Kız çocuklarının eğitimi için çabalayan Ahmet Mithat Efendi'ye göre bütün çocuklar eşit eğitim hakkına sahip olmalıydılar. Kız çocukları da tıpkı erkek çocuklar gibi okula gidip, eğitim alabilmeliydiler. Ahmet Mithat Efendi alınacak eğitimin doğru eğitim olması gerektiğini savunuyordu. Yanlış eğitim alan kişiler hem kendileri için hem de çevrelerindeki insanlar için olumsuzluk oluşturmaktaydılar. Eserlerinde de bu konudan bahsetmiştir. *Jön Türk* romanını esas alırsak bu konuyu birbirlerine zıt olan iki kadın karakter üzerinden açıklamıştır. Eserde iyi eğitim almış kadına Ahdiye Hanım, kötü eğitim almış kadına ise Ceylan Hanım örnek verilebilir. Ahmet Mithat Efendi iyi eğitimi Ahdiye Hanım üzerinden şu ifadelerle açıklamıştır:

Kızlar on bir, on iki yaşlarına kadar bu okula devam ettiler. Yeni eğitim tarzının verdiği kolaylık sayesinde okudular, yazdılar. Birkaç hatimden başka tecvit usulünü, Kur'an'ı da öğrendiler. Dört işlem derecesinde hesap bile yaptılarsa da bölme işlemine bir türlü akıl erdiremiyorlardı. Coğrafyayı da duvarda asılı olan bir harita üzerindeki isimleri okumak derecesinde gördüler. Ha bakınız ilmihali pek güzel öğrendiler (Efendi, 2019a: 17-18).

Tanzimat'tan önce kız çocuklarının eğitimi kısıtlıydı. 1859 yılına kadar kız çocukları için tek örgün eğitim kurumları sıbyan mektepleri idi. Varlıklı aileler kızlarının eğitimlerine evlerinde özel hocalarla devam edebiliyorlardı. Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* eserinde Ahdiye Hanım sıbyan mektebinden sonra eğitimine evde özel hoca ile devam etmiştir:

İlkokuldan çıktıktan sonra pek de uzak olmayan komşulardan Hoca Abdülatif Efendi adında bir zat bulundu. Zaten büyücek bir okulun Arapça ve Farsça hocası olan bu ihtiyar adam fazlasıyla da iyi hal sahibi olduğundan epeyce hatırı sayılır bir ücret karşılığında haftada üç gün iki kıza ders vermeye tayin edildi. Belirli gecelerde gelir, başları örtülü olan çocuklara Arapçadan ve Farsçadan birer ders verirdi. İşte Ahdiye'nin dilce olduğu gibi fikirce de ilerlemesini sağlayan ders alma ve öğrenme bu olmuştur (Efendi, 2019a: 20).

Ahmet Mithat Efendi toplumun okumasını istiyordu ama eski eserlerin bırakılarak sadece yeni eserlerin okunmasını ve bu yeni eserdeki yeni düşüncelerin toplumu etkisi altına almasını tehlikeli bulmuştur. Ahmet Mithat Efendi'ye göre modernleşmenin etkisi ile ortaya çıkan bu yeni fikirler İslam ahlakına zarar vermekteydi. Bu fikirler, çıkış yeri olan Avrupa'da bile aşırı olduğuna dikkat çekmiştir. Ahmet Mithat Efendi *Jön Türk*'te bu konu ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

O yeni fikirlerde Hristiyanlık dahi yoktur. Fikirleri o dereceye kadar genişleyince Hristiyanlık da kalmaz. Bunlara 'Avrupalı' demek belki uygun olabilecektir de sözün doğrusunu söyleyelim ki fikir ilerlemelerinin o derecesi Avrupa'da güzel ahlak gayretinde bulunanlar katında da beğenilmemektedir (Efendi, 2019a: 21).

Tanzimat'ın getirdiği modernleşme ile toplumun eğlence anlayışında da değişiklikler meydana gelmiştir. Toplumda bu değişikliklere alışmaya başlayıp, alafrağa kültürünü benimsemeye başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi bu değişiklikleri *Jön Türk*'te Ahdiye Hanım'ın kına gecesi üzerinden anlatmıştır. Geleneksel kültür ile yetişen Ahdiye Hanım'ın kına gecesinde

modernleşmenin getirdiği yeni kültür anlayışı ile eğlence yapılmış, Batı tarzı müzik enstrümanlarına yer verilmiştir:

Dışarıdan çalgı getirmek, hele çengi oynamak gibi şeyler Dilşinas Hanım'ın evine sığar mı? Çalgısız çengisiz düğün de olmaz. Artık Dilşinas'ın itirazlarına bakılmayarak bir kibar komşudan güzel bir piyano getirildi. Yine komşu hanımların udları, kemanları... Yalnız birisinin mandolinası ve birkaçının defleri saz takımını meydana getirdi. (...)Piyanişter nöbet ayrı alıyorlar, bazılarının usta parmakları bozulmasın diye(!) alaturka hiçbir Şey ğretmemişler. Alafranga marşlar, polkalar, valsler alıyorlar. Hatta bazı ilerlemişleri opera ve operetlerin en kolay parçalarını da alabiliyorlardı. Ama usul denilen Şey alafrangada da var. Buna ne kadar uyduklarını ve falsolarının azlığını, çokluğunu kim fark edecek? Mevcut hanımların hemen hepsi gözünden alafranga orkestra bir gürültüden ibaret olmak üzere kabul ediliyordu (Efendi, 2019a: 21-23).

Ahmet Mithat Efendi, eski ve yeni kültürü *Jn Türk* romanında, Ahdiye Hanım'ın kına gecesi üzerinden kıyaslarken, eski kültürün eğlence anlayışının beğenmediği yönlerini de Őu ifadelerle eleştirmiştir:

Eski zaman kına gecelerinde 'engi' denilen rezil insanların 'oyun çıkarmak' tabiriyle komedyayollu yaptıkları Şeyler seyretmesinden gerçekten hayâ edilecek rezaletlerdi. ocuk olduğumuz halde hatıralarımızdan bir türlü çıkamaz. enginin birisi erkek kıyafetine girer, dudakları üzerine bir de bıyık resmeder. Yine kendilerinden kızlar, kadınlar ile o kadar rezaletler yapardı ki o zamanın perdelerinde Karagöz'n rezaletlerini de geçerdi (Efendi, 2019a: 25).

Ahmet Mithat Efendi eski geleneğin eğlence anlayışındaki beğenmediği konuları eleştirirken, aynı Şeyi yeni medeniyet içinde yapmıştır:

Yeni zamanın bazı kına gecelerini hiç sormayınız. Hele birtakım erkek algısı da olursa var ya! Hele kına gecesi esasen kadınlara mahsus olmak üzere düzenlenmiş olduğu halde hısımdan, akrabadan, konudan komşudan bazı delikanlılar da sadece uzaktan (!) dinlemek için selamlık tarafında bulunurlarsa var ya! Bunların bazıları hakkında kulaklarımıza o kadar sesler gelmiştir ki ne bilelim ama yalnız Müslüman değil, gayrimüslim düğünlerinde bile hallerin o trllerine ihtimal verilmez. 'Yeni fikirli' ve 'yeni terbiyeli' hani ya Őu 'alafranga' kızlar! Daha önce bu kızlardan oldukları halde daha sonra kadın olmuş bulunan alafranga hanımlar! Bunların hr olanlara yakışır bir serbestliğinin tam manasıyla ayrıntılarıyla anlatılması işinde Hüseyin Rahmi'nin o güçlü kalemi bile aciz kalır (Efendi, 2019a: 25).

Ahmet Mithat Efendi'nin eleştirmiş olduğu eski geleneklerden biri de "yüz yazısı"dır. İlk önce gelinin yüzündeki ayva tüyleri yolunur. Ahmet Mithat Efendi ayva tüylerinin cildin ss olduğuna inanıyordu. Daha sonra yüze bir kat düzgün ve düzgünün üzerine bir kat koyu zamk sürüp, gelinin yüzüne pullarla resim izerlerdi. Ahmet Mithat Efendi, bu iŐlemin cildin en güzel ssn yol ettiğini savunup, bu âdetin kaldırılmasını yerinde bulmuştur:

Zaman her Şeyi çevirip deėiŐtirdiği gibi Őu gelin giydirme meselesini de o kadar değiştirmiştir ki büyük babalarımızın anneleri veyahut kaynanaları bugün gelip de gelin giyinmesini greceksalsar başka bir milletten gelin giydiriyorlar zannına düşerler. Bir zaman gelinlerin yüzlerini yazarlardı. 'Yüz yazısı' adıyla bu iŐlerin bugün yalnız ismi kalmışsa da cismi büsbütün yok olmuş değildir. İstanbul'a pek yakın yerlerde, mesela Çanakale gibi İstanbul'un bir mahallesi olan yerlerde bile hala gelinlerin yüzlerini yazarlar (Efendi, 2019a: 32-33).

Ahmet Mithat Efendi'nin eleştirmiş olduğu başka bir konu ise düğünlerde halka yemek dağıtılması ve geline bakmaya gitme adetlerinin artık toplumda olmamaları gerektiğini savunmuştur. Davet edilmeden geline bakmaya giden kadınları da eleştirmiş ve bu konuların en kısa zamanda düzelmesi gerektiğini ifade etmiştir:

Düğünlerde halkı yemeklemek meselesi! Malum ya? Büyük masraf yükünün en büyüğü bu şey olduğundan zamanımızda bu adet yavaş yavaş kalkıyor. Keşke daha hızlı kalksa! Keşke birden kaldırılırsa! Hoş, işin başlangıcında bunu kaldırmak geline bakmaya gelmek âdetini kaldırmak kadar zor görünürse de bu adetlerin ikisi de o kadar şikâyet sebebidir ki halk ne olursa olsun göze aldırarak bunların ortadan kaldırıldıkları gün istibdat binasını yıkarak hürriyeti iade edip devam etmişcesine bir büyük başarıya erişmiş sayılacaklardır. Geline bakmaya gitmek! On sekiz mahalle ötedeki yerlerden kadınlar sökün ederler. Davetli değiller. Fakat onlar davetlilik davetsizlik bilir mi? Bazı yeni düğünlerde geline bakmaya gelecek olanlara daha önce birer kart gönderilmesiyle onları da bu şekilde davet etmiş olmak yolu bulunmuş (Efendi, 2019a: 44).

Modernleşmenin etkilemiş olduğu bir diğer konu ise evliliktir. Evlilik konusu Tanzimat edebiyatında da işlenmiştir. Görücü usullü evliliklerin eleştirilmesi, eğitim durumları ve yetiştirilme koşulları farklı olan insanların evlenmeleri toplumda eleştirilmiş, romancılarda bu konuları eserlerinde anlatmıştır. Görücü usulü evliliğin eleştirilmesinde Şinasi'nin Şair Evlenmesi eseri örnek olarak verilebilir. Ahmet Mithat Efendi de *Jön Türk* romanında evlilik konusuna değinmiştir:

Hepsi iyi ama söylentiye göre damat Nurullah Bey pek mükemmel eğitim görmüş imiş. Müziği ile resmi ile bir eğitim ki adeta Avrupalı. Zavallı Ahdiye pekiyi kız ise de eğitim ve terbiye yönünden Nurullah Bey'e eş kabul edilmiyor. Birisi pek alafranga, öteki pek alaturka. Dilşinas Hanım'ı bilmez miyiz? Onun kızı! (Efendi, 2019a: 27).

Ahmet Mithat Efendi evlilik için iki kişinin birbirlerini sevmesinin yeterli olmayacağını, evliliğin sadece iki kişi arasında yapılmadığını, ailelerinde anlaşması, ailelerin birbirlerine denk olması gerektiğini aksi halde tarafların sorun yaşamasının işten bile olmadığını, birbirlerinden hoşlanması gerektiğini düşünüyordu. Bu düşüncelerini *Jön Türk*'te şu ifadelerle açıklamıştır:

Bence şu kız şu oğlan birbirlerine pek layık iseler de Dilşinas Hanım'ın damadı Nurullah Bey'den hoşlanacağını pek de ümit edemem. Çünkü Dilşinas Hanım alafranganın gayet düşmanı olup damat ise tamamıyla alafranga bir adam olduğunu söylüyorlar. Her söylenene inanılmazsa da... (Efendi, 2019a: 27).

Modernleşme ile Osmanlı toplumunda eski ve yeni gelenek olmak üzere iki gelenek ortaya çıkmıştır. Ahmet Mithat Efendi bu iki geleneği eserlerinde karakterler arasında geçen diyaloglarda açıklar. *Jön Türk* romanında yeni geleneğin temsilcisi Ceylan ve eski geleneğin temsilcisi olan Nurullah arasında geçen bir diyalogda, Ceylan eski geleneğin kadına biçmiş olduğu rolü eleştirir:

Gözlerinizi yalnız Doğu'ya dikip oradan ayıramayacağınıza biraz da Batı'ya çevirseniz ya. Avrupa ve Amerika'nın yeni medeniyeti 'medeniyet' değil midir? Her tarafta kadın hakları davasıyla ayağa kalkmıyor mu? 'Kadın' deyince kızlar da dâhil değil midirler? Acayip! Bu ne kadar haksızlık? Bir beyefendi evlenecek. Görücüler gelir. Cariye alacaklarmış gibi kızı uzun uzadıya muayene ederler. Beğenip beğenmemek aşağılayıcı hakkı bunlarda. İlk muayenede beğenirlerse, ikinci muayenede nefesini koklarlar. Gece horlayıp horlamadığını araştırırlar. Bilmem ne, bilmem ne! Sonra da utanmadan çeyizini sorarlar. Babasının servetini sorarlar. Bunlar ne? O zavallı kız varacağı herifi rüyasında bile görmez. 'Pek alafranga' diye bazı daha çürük akılların ayıplamalarına rağmen damat beyin bir fotoğrafı gösterilirse o!... Yeni moda, alafranga bir iş olur. Her yönü kız için bir tür hakareten ibaret olan düğün yapılır. Bundan sonra kızcağzın dirliği, düzenliği kocasının ağzından çıkacak iki kelimeye bağlı kalır: 'Boş ol!' Nuri Bey hala bu fikirde misiniz? Hala bunu medeniyet diye kabul edip onaylayacak fikirde misiniz? (Efendi, 2019a: 63).

Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde okuyucularına bilgi vermek amacı ile olayın akışını keser ve bilgi verirdi. Yukarıda Ceylan'ın yeni medeniyeti destekleyip, eski geleneği eleştirmesi üzerine, Ahmet Mithat Efendi akışı kesip fikirlerini açıklamıştır:

Her şeyde ölçüyü aşma da fenadır! Kızları esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler içinde kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir, doğal bir hürriyet ile başıboş gezen sakalar, isketeler, ispinozlar gibi bırakmak da. Bu doğal serbestlik halinde gezip yaşayan kuşlar da gerçi türlü türlü tehlikelere karşı karşıyadırlar. Kendilerinden daha kuvvetlileri elinde aciz ve yenik kalırlar (Efendi, 2019a: 65).

Sözlerinin devamında kanaryanın kafesten kaçması durumunda, en aciz kuşun karşısında bile kendini koruyamayacağını söyler. Ahmet Mithat Efendi böyle bir durumla karşılaşılması için kanaryaya idman verilmesi gerektiğini, kanaryanın cesaretlendirilmesini savunur. Fakat bir noktaya da dikkat çeker eğer o kanarya kendisini atmaca olarak görmeye başlarsa, kendi tabiatından çıkar ve diğer saldırgan kuşlarla girdiği mücadeleden yenik ayrılır. Sonuç olarak Ahmet Mithat Efendi, kızların tamamen eve kapatılması fikrine ne kadar karşı ise, kızlara sınırsız özgürlük verilmesine de karşıydı. Ona göre en doğru çözüm, durumun getirdiği ölçülü bir özgürlüktür.

Ahmet Mithat Efendi, bahsettiği sınırsız özgürlüğü Ceylan karakteri üzerinden açıklamıştır. Eser boyunca sergilemiş olduğu bütün davranışlarında, konuşmalarında sınırsız özgürlüğü görülmektedir. Eserin yazılmış olduğu dönemi göz önüne alırsak, Ceylan karakterinin düşünceleri toplumun genel düşüncesine zıttı. Ceylan, kadın ve erkeğin eşit olması gerektiğini savunmuş, kadının ikinci planda bırakılmasını eleştirmiştir:

Nasıl olur ki bir delikanlıya her şey caiz, her şey mubah olsun da bir kıza hiçbir şey caiz, hiçbir şey mubah olmasın? Delikanlı her gördüğü kadına, kıza göz koyup bıyık burkabilsin de kız, hatta yahut kadın bir tebessüm bile edemesin? Bir erkek için normal karşılanabilen serbestliğin yüz binde birisi bir kadında, bir kıza görülecek olsa mahvolduğu an o andır. Biz erkek efendilerin adeta eğlencesi olmuşuz, kalmışız... Bize karşı her hal ve tavırdaki onlar serbest, hak ediyor. Biz? Oo! Biz eşyadan sayılı, hayvanlardan bile sayılı değil, nerede kaldı ki insanlardan sayılalım (Efendi, 2019a: 68-69).

Ahmet Mithat Efendi'nin kadın konusundaki düşünceleri, kadın ve erkeğin eşitliğinden yana olmamakla birlikte kadının bir kenara atılmasını da kabul etmez. Eserlerinde kadınların haklarını savunan bir tavır almıştır. Feminizme şiddetle karşı çıkan Ahmet Mithat Efendi'ye göre eğer İslam'ın kadına tanıdığı haklar Türk kadınına verilmiş olsaydı, feminizmin Osmanlı toplumunda neden olduğu olumsuz etkiler görülmeyecekti. Jön Türk adlı romanında Ceylan karakteri üzerinden feminizmi eleştirmiştir. Ceylan karakteri kötü bir karakterdir, yanlış eğitim almış, okuduğu Batılı romanların etkisi ile yanlış düşüncelere kapılmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Nurullah karakteri üzerinden feminizm ile ilgili düşüncelerini ifade etmiştir. Kadınların Avrupa medeniyetinde haklarının olmadığını, evlenme, boşanma gibi konularda bile karar verme yetkilerinin olmadığını ileri sürmüştür. Jön Türk adlı romanında, Ceylan Hanım ve ailesi yanlış Batılılaşmayı temsil etmiştir. Ceylan'ın babası Kazım Bey'in evi de diğer evlerden farklıydı. Evde haremlik selamlık yoktu. Ceylan'ın ailesi alafranga bir ailede büyümüş, alafranga eğitim almıştı. Okuduğu Fransız kitaplardan da kötü etkilenmişti. Ceylan dini hassasiyetlerde taşımamaktadır. Feminizmle yakından ilgilenen Ceylan, nikâhsız evliliği savunuyordu. Ceylan karakteri Avrupa tarzı bir feminizmi savunurken, Nurullah karakteri de daha gelenekçi Müslüman tarzı bir feminizmi savunuyordu. Ahmet Mithat Efendi'ye göre feminizmin Avrupa'da ortaya çıkmasının sebebi Avrupa'da kadına yeterince değer verilmemesidir:

Feminizm denilen kadın bahsi Avrupa kadınlarını öteden beri yakalana geldikleri hafif sesle söylenen bir mazlumluktan kurtarıp insani ve medeni haklara layık edilip erişirmek mertçe gayretinden ibarettir ki Avrupa'yı yalnız görünüşte tanıyanlar için böyle bir gayrete şaşmamak mümkün değildir. Görünürde kadınlara bu kadar saygı ve hürmet gösterisin de gerçek durumda o kadımlar aşağı görülsün. Mazlum görülsün, buna imkân verilir mi? (Efendi, 2019a: 90).

Toplumdaki cinsiyet ayrımcılığına karşı olan, kadının siyasal ve sosyal olarak erkekler ile eşit olması gerektiği düşüncesini savunan feminizm Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Avrupa tarzı feminizme karşıydı. İslam'ın kadına değer verdiğini, bu yüzden feminizme ihtiyaç olmadığını savunmuştur. Feminizm Avrupa'da ortaya çıkmasının sebebi Avrupa'daki kadınlar, Müslüman kadınların sahip oldukları haklara sahip değillerdi. Avrupa'daki kadınlar ezildikleri için feminizm Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Avrupa feminizmi ve Müslüman tarzı feminizm ile ilgili düşüncelerini *Jön Türk* romanında Nurullah karakteri üzerinden şöyle ifade etmiştir:

Bizim İslam medeniyetimizde bir kadın, servetinden başka her hakkına sahip olduğu halde hiçbirisine layık görülmeyerek erkeğin keyfine tabii kalması nasıl inanılmayacak bir hal ise Avrupa medeniyetince de kadının tam bir saygı içinde tutulduğu görülmekteyken gerçek durumda hemen hiçbir hakka sahip olmaması bu derecelerde inanılmayacak olan durumlardandır. Mesela Mehmet Efendi'nin bir kızı olur. Kız oldukça adı "Matmazel Mehmet" olur. Ahmet Efendi'ye kocaya verildiği zaman babasının ismi yok olarak "Madam Ahmet" olur. Gerçi onun mesela Fatma gibi bir ismi de vardır ama "küçük isim" denilen o isim ile kendisini ancak en yakın akrabası çağırabilirler. Asıl ismi kocaya varmak ile kaybettiği baba isminden sonra bir de koca ismidir. Demek ki kadının ismi bile yoktur (Efendi, 2019a: 90).

Ahmet Mithat Efendi kadınların serbest olmalarına karşı olmasının yanında, duruma birde kadın gözü ile bakmıştır. *Jön Türk* romanında alafranga yetişmiş kadınların serbestlik anlayışına eserde alaturka bir ailede yetişmiş bir kadın olan Zeliha Hanım'da karşı çıkmaktaydı. Zeliha Hanım, serbestliğin İslam ve Osmanlı geleneklerine uymadığını savunuyordu:

Kadın hürriyetiymiş, alafrangaymış, bunlar bizim Türk ve Müslüman akıllarına henüz sığar şeyler değildir. Biz gençliğimizde Ceylan'daki serbestliğin on binde birini gösterecek olsak bizden eskiler gözünde bir rezalet diye kabul edilirdi (Efendi, 2019a: 173).

Ahmet Mithat Efendi, karakterler üzerinden özgürlük anlayışlarını açıkladıktan sonra kendi özgürlük anlayışını Nurullah Bey'i okuyucularına tanıtırken şu ifadelerle açıklamıştır:

Hür olanlara yakışır eserleri pek büyük bir lezzetle okur. Hem Türkçesini hem Fransızcasını okur. Zira Mekteb-i Sultani de eğitimini tamamlamış da sonra Hukuk Mektebi'ne girmiş, bir yıl önce oradan da çıkarak 'tez' imtihanlarını vermekle meşguldür. Bir adamın düşünceleri dürüst, ahlakı dürüst olur, gözü gönülgönlü bilgilenme ile gelen ışıklarla aydınlanırsa da, hürriyeti sevmemesi, istibdadı sevmesi mümkün olur mu? (Efendi, 2019a: 75).

Osmanlı ve Fransa arasındaki yakın ilişki sonucunda, Osmanlı halkı Fransız kültüründen, Fransızcadan fazla etkilenmiştir. O dönem adeta Osmanlı toplumunda Fransızca öğrenmek bir moda haline gelmişti. Fransızca bilmek toplumda bir statü göstergesi haline gelmişti. Fransızca bilmek alafrangalık olarak görülmekteydi. Zengin insanlar Fransızca öğrenebilmek için özel hocalar tutuyorlardı. Eserde kötü eğitime örnek olarak verilen Ceylan Hanım'ın eğitimi ise babasının çalıştığı dairededeki cariyelerle başlamıştır. Önce onlardan Çerkezce öğrenmeye başlamıştır. Fakat babası kızının alaturka olmasını istemiyordu. Bu yüzden kızının alafranga olması için Fransızca öğrenmesini istemiştir:

Kızım Çerkezceyi ne yapacaksın, asıl Fransızca'yı öğren. Alafranga, hem de tam alafranga olmak için Fransızca lazımdır. Kibar kızları hep Fransızca öğreniyorlar. Bazıları kadın hocalar tutup bazıları da Frenk okullarına gidiyorlar. Çerkezceyi bırak! Fransızca öğren! Eğer Fransızcanı beğenirsem sana neler alırım neler! (Efendi, 2019a: 79).

Tanzimat'la birlikte değişen hayat, evlilik konusunu da etkilemiştir. Evlenilecek kızın nasıl olması gerektiği üzerine konuşulmuş, yazılar yazılmıştır. Ahmet Mithat Efendi'ye göre iyi eğitim alan kızlar daha iyi bir evlilik yapabirdi. Kadının aile sorumluluğunu bilmediği bir evliliğin yürümeyeceğini düşünen yazar, evlilik için sevginin tek başına yeterli olacağına inanmamıştır. Ahmet Mithat Efendi de eserlerinde bu konuya değinmiştir. Romanda geçen kahramanlardan Ahdiye ve Ceylan üzerinden geleneksel ve Batılı eğitim almış kızları anlatmıştır. Ahdiye karakteri iyi eğitim almış, ahlaklı bir kadındır. Ceylan karakteri ise tehlikeli, Nurullah Bey'i elde etmek için türlü yola başvuran, ahlaki olarak kötü durumda olan, eserin kötü kadınıdır. Ahmet Mithat Efendi evlilik için Ahdiye karakterini uygun bulmuştur. Romanda Nurullah Bey arkadaşı Salih'e evlenmek istediğini söyler ve ikisi ideal kız tipini konuşur: “Şöyle okumuş yazmış olsun. Birazda musikiyi

bilsin. Eski fikirlerden çıkmışsa da yeni fikirlere henüz girmemiş bulunsun. Birazda Fransızca bilsin. Değil mi?" (Efendi, 2019a: 155).

Ahmet Mithat Efendi , aile kavramına önem vermiştir. Bu yüzden mariage libre yani serbest evliliği, evlilik kurumu ve Osmanlı aile yapısı için tehlikeli bulmakta ve serbest evliliğe karşı çıkmıştır. Avrupa'da ortaya çıkan serbest evliliğin zararlarına *Jön Türk* romanında da yer vermiştir. Ceylan Hanım nikâhsız evliliği savunan körü körüne Batılılaşan bir kızdı. Eserdeki yanlış Batılılaşma örneği olan Ceylan, serbest evliliği, bir özgürlük unsuru olarak görmüş ve serbest evliliği savunmuştur:

Mariage libre (nikâhsız evlilik) konusuna dair hiçbir şey okumadınız mı? Kocasını kız kendisi seçmek lüzumu bugün muhakkak şekilde sabit olmadı mı? Bir kızın kocasını anası, babası bunlar yoksa başka velisi seçmek medeniyete en tehlikeli bir şey olacağına hükümler verilmedi mi? O kocaya kızın velileri varacak değil, kız kendisi varacak! (Efendi, 2019a: 69).

Ahmet Mithat Efendi, serbest evliliği İslam'a yakın bir düşünce olarak görmüyordu. Osmanlı'nın toplumsal yapısı da serbest evliliğe uygun değildir. Ortaya çıktığı Avrupa'da bile böyle bir ilişki sonucunda adam kadını terk ederse ya kadın intihar ediyor ya da suçlu görülen taraf diğeri tarafından öldürüyordu. Avrupa'da basılan birçok gazete haberi de Ahmet Mithat Efendi'nin düşüncesini destekliyordu:

Bu yöntemde sakınca bulan da çok. Güzellikler bulanlar da. Bir çiçekçi kız bir makineci oğlanla bağdaşiyor. Bir çocuk dünyaya geliyor. Özel aile kurumunda bakılıyor. Herif kızdan bıkip terk edecek olsa kız bu ayrılığa razı olmadığı zaman vay herifin haline. Bir hançer darbesi, bir revolver kurşunu, bir şişe vitriol şüphesiz hazır, her tarafta yüzlerce benzeri görülüyor. Kancıklık kız tarafında görülürse yine aynı hal muhakkak metresini öldürmüş katiller cinayet mahkemelerinde adamını öldürmüş metreslerden az görülüyor (Efendi, 2019a: 92).

Ahmet Mithat Efendi serbest evliliğin Avrupa'da ortaya çıktığını ve orada yaygınlaştığını, buna rağmen Avrupa'da da onaylanmadığını, çeşitli sorunlara yol açtığını, serbest evliliğin Osmanlı toplumuna da, İslam toplumuna da ters olduğunu savunmuştur. Bu düşüncelerini *Jön Türk* romanında Nurullah karakterinin Ceylan karakterine yazdığı mektupta açıklamıştır:

Nurullah yazdığı cevapta bizim memleketimiz için İslami ve Osmanlı yaşayışına böyle taban tabana zıt olan yanlış bir hayat tarzına nizam ve düzen verilemeyeceğini ve bu tehlikeli yolda devamla göz göre göre kendilerini tehlikeye atmak akıl ve hikmetle uygun duruma getirilemeyeceğini anlatıyordu. Ceylan buna da cevap yazdı. Aman ve metres tarzı yaşayış, İslami ve Osmanlı hayat tarzı ile gerçi uydurma kabul ettirilemezse de bu hayat tarzı yalnız halkın hayat tarzı olup seçkin sınıfın hayat tarzı böyle olmadığını ispat için birtakım hanımların, beylerin âşıkça ilişkilerini sayıp döktü ki âlemin sırları ve gizliliklerine şu genç kızın, şu çocuğun nasıl olup da bu kadar bilgi edinmiş bulunmasına Nurullah Bey fazlaca şaşır kaldı (Efendi, 2019a: 130-131).

Ahmet Mithat Efendi, modernleşmenin de etkisi ile toplumda ortaya çıkan yeni yaşama biçimleri üzerine, toplumda bir kızın nasıl davranması gerektiğini, kadın erkek ilişkileri hakkındaki

görüşlerini geleneksel kültürü temsil eden Nurullah'ın, yanlış Batılılaşmış olan Ceylan karakteri arasında geçen diyalogda, Nurullah karakteri ve üzerinden açıklamıştır. Kadının bir erkekle olan ilişkisinde nasıl olması gerektiğini şu ifadelerle açıklamıştır:

Gerçi bizim milli duygularımıza göre bir kız 'sevdim' demeyecek. Yalnız söylediğini kabul eğiliminde bulunduğunu gösterecek. Bizim şairane duygumuza göre bir kız gönül alan bir güzeldir ki erkek onun tapınırcasına bir sevenidir. O çok güzel bir kadındır ki kürsüsü üzerinde büyük bir ağırbaşlılığıyla oturacak ve erkek tarafından onun kürsü ayağının altına arz ve takdim edilen aşk hediyesini reddetmemesiyle kabul etmiş olacak. Bununla beraber gerek kadında, gerek erkekte görülen fikri ilerlemeler şimdi bu hisleri saflık seviyesine indirmeye yüz tutmuştur. Onun için bende bunları değişmez kabul etmeye lüzum görmüyorum. 'Sevdim' demenize ses çıkarmıyorum. Ama bir şartla! Bu sınırın dışına çıkmamak şartıyla (Efendi, 2019a: 61).

Ahmet Mithat Efendi, Batılılaşma ile birlikte sosyal hayatta daha fazla görünür olmaya başlayan kadınların davranışları üzerinde de durmuştur. Ahmet Mithat Efendi'ye göre kadın bulunduğu durumun ve koşulların gerektirdiği şekilde davranmalıdır. *Jön Türk* romanında yanlış Batılılaşma örneği olan Ceylan ve Nurullah arasında geçen diyaloglar Ahmet Mithat Efendi'nin kadının davranışlarının nasıl olması gerektiğine dair mesajlar verir:

"Siz de her zaman reddettiğim şeyi tekrar ile yorulmamanızı rica ederim. İnsan, hatta bir kız bile birçok şeyleri öğrenmeli. Fakat içinde yaşadığı yerin gereklerine göre uygun davranıştan ayrılmalıdır. Kız kızlığını bilmeli, erkek de erkekliğini" (Efendi, 2019a: 60).

Her fırsatta herkes için eğitimi savunan Ahmet Mithat Efendi , bu eserinde eğitimin doğru olmaması durumunda ortaya çıkabilecek durumları anlatmıştır. Yanlış eğitimin kötü sonucu olarak karşımıza çıkan Ceylan karakteri, serbest yetişmiş, yanlış Batılılaşmış bir alafrağa örneğidir. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerindeki düşkün kadınlar hep gayrimüslim kadınlardır. Bunun tek istisnası ise Ceylan karakteridir. Ahmet Mithat Efendi yanlış eğitimin, aşırı ve bilinçsiz Batılılaşmanın yol açabileceği felaketleri Ceylan karakteri üzerinden açıklamıştır. Bütün yaşanan felaketlerden sonra Ceylan'ın babası, bu felaketlerin sorumlusu olarak kızını ve kızının almış olduğu alafrağa eğitimi görmüştür:

Ceylan! Sen kendin için bir bela bir felaket olmak üzere yetişmiş bir kız olarak çıktın! Dur hemen üstüme saldırma. Dinle! Keşke seni o...daireye hiç yaklaştırmasaydım! Allah bizim belamızı o lanetli alafrağa yüzünden vermek için kalp gözümüzü bağlamış da... Kızım orada alafrağa bir terbiye alıyor diye beni sevindirmiş, şimdi de işte böyle kan ağlatıyor... Evet, kendin için bir bela, bir felaket olmak üzere yetişmiş bir kız çıktın? Fakat o felaket yalnız kendinde kalmadı. Keşke yalnız kendinde kalsaydı. O faciayı oynadığın gecenin ertesinde yahut Nurullah'tan tamamıyla ret cevabı aldığın anda kendini gebertseydin de kendi felaketin yalnız kendinde kalsaydı yaptığının cezasını bulmuş olurdun. Lakin şimdi bela ve felaket genelleşti. Bizi de mahvettin, Kâşif Efendi ailesini de, biçare Dilşinas ailesini de! (Efendi, 2019a: 199-200).

Ahmet Mithat Efendi, yazıları yüzünden Rodos'a sürgüne gönderilmiştir. Ahmet Mithat Efendi, Rodos'a gönderilmesini haksızlık olarak görmüştür. Sürgün döneminde yazdığı eserlerden

biri olan *Jön Türk*'te de başkahramanlardan biri olan Nurullah Bey, uğradığı iftira sonucunda sürgünde gönderilmiştir. Nurullah Bey siyaset ile işi olmayan biri olduğu halde jurnallenmiş ve sürgüne gönderilmiştir. Sürgünde tanıştığı insanların etkisi ile *Jön Türk* olmuştur:

Öteden beri hiç çekinmesi olmaksızın siyaset meydanında yalnız olsaydı işin sonunda başına ne gelebilecek idiyse işte geldi. Bununla beraber Rıfki Bey'in hürriyet teorilerinden birçoğuna hala karşı. Rıfki Bey ise bu muhalefetten pek hoşlanıyor. İşte hoca ile öğrenci arasındaki bu muhalefet ve sert tartışmalar siyasi konularda ders alıp verme coşkusunun önemini arttırdıkça arttırıyor. Jön Türklüğe o kadar çekingen olan Nurullah öyle sağlam ve kuvvetli bir Jön Türk olup gidiyor da kendisinin de haberi olmuyor. Aradan birkaç ay geçtikten sonra kendinin de haberi oldu (Efendi, 2019a: 226).

Ahmet Mithat Efendi, Nurullah Bey üzerinden kendi sürgünün günlerinden de bahsetmiştir. Ahmet Mithat Efendi kendisinin işkence görmediğini, hakaret işitmediğini, hatta bazı günler sabahları kendi evine gidip akşamları hapisaneyeye döndüğünden bile bahsetmiştir:

Sürgünün halini bu kadar daha az kötü olmak üzere ayrıntılarıyla anlatışımızı okurlarımız 'romantik' hayallerine yüklememelidirler. Şu aralık istibdata karşı intikam alınırcaasına yapılan yayınlarımızda sürgün yerlerinin, sürgünlerin hali pek yaman bir şekilde ayrıntılarıyla anlatılmakta bulunmuşsa da biz üç seneden fazla süren sürgünlüğümüzün ilk yedi sekiz ayından başka pek de çabucak sızlanılacak yönlerini görmedik. Hele hiçbir zaman işkence, eza, cefa, görmedik. Hakaret bile çekmedik. Kale içinde her tarafa polis koruması altında olarak gidebilirdik. Gündüzleri evimize, çoluk çocuğumuzun yanına bile giderdik. Fakat akşamüstü yine hapisaneyeye dönerdik. Gerçi esaret ev mahpusluğun bu derecesi de pek ağırdı. Ağlaştığımız zamanlar pek çok olurdu. Fakat şu son zamanlarda bazı haldaşlarımız haklarında layık görüldüğünü işittiğimiz dayanılmaz ölçüde işkenceleri biz görmedik. Bundan dolayı Nurullah Bey'i ayrıntılarıyla anlatmakta kendimizi model kabul etmekteyiz (Efendi, 2019a: 233-234).

Ahmet Mithat Efendi çocuğun eğitiminde anne ve babanın görevi olduğuna inanıyordu. Anne ve babasından iyi eğitim, terbiye alan çocuk ve almayan çocuk arasındaki farkı, *Jön Türk* adlı eserinde Ahdiye Hanım ve Ceylan Hanım'ı kıyaslayarak yapmıştır. Ahdiye Hanım'ın annesi onu geleneksel kültürle büyütürken, Ceylan Hanım'ın ailesi onu alafranga kültürü ile yetiştirmiştir. Ceylan Hanım'ın babası alafrangayı çok seven bir insandı. Annesi de Ceylan Hanım'ın alafranga eğitim almasını desteklemiştir.

3.4.2. Çingene

Ahmet Mithat Efendi için eğitim konusu eserlerinde önemli bir yer tutar. Eserlerindeki doğru karakterler iyi eğitim almış, ahlaklı, terbiyeli insanlardır. *Çingene* adlı eserinde Ferazende Hanım, eşi vefat edince oğlu Şems Hikmet Bey ve kızı Fatma Münevver'in eğitimi için Selimcan isimli hocayı evinde bulundurmuştur:

Ferazende Hanım pek tedbirli bir kadın olduğundan oğlunu ve ondan iki yaş küçük olan Fatma Münevver adındaki tek kızını hem güzel terbiye etmiş hem de babalarından kalan büyük servetin bir zerresini bile ziyan etmeyip tamamını emlake yatırarak ayda yüz elli liradan fazla bir de gelir elde etmiştir. Oğluna ve kızına verdiği terbiye mektep terbiyesi değildir. Selimcan Hind'i

kendi evinde bulundurarak Türkçe, Arapça ve Farsçayı bu zat vasıtasıyla öğrenmesini sağladığı gibi Selimcan çocuğa mükemmel bir de İngilizce öğretmiş, Şems Hikmet Bey Fransızca'yı da İngilizce kuvvetiyle kendi kendine öğrenmiştir (Efendi, 2019b: 7-8).

Ahmet Mithat Efendi, toplumdaki bütün insanların iyi bir eğitim almaları ile birlikte toplumda iyi bir yer edineceğine inanıyordu. Toplumda küçük görülen azınlıklarda dâhil herkese hümanist yaklaşmıştır. *Çingene*'de çingenelere yapılan ayrımcılığın toplumsal hayattaki yansımalarını inceler. Bu incelemeyi Ziba isimli bir çingene kızı üzerinden yapar. Çingeneler, toplumda farklı dinlere mensup insanlarla kıyaslanınca, daha alt sınıfta görülmüştür. Hatta Hristiyan ve Yahudi kızlarla evlenmek normal karşılanırken, çingene kızı ile evlenmek ayıplanmıştır:

Biz çingenelerde öyle murdarlık farz ederiz ki başka hiçbir halkta o murdarlığı tasavvur etmeyiz. Mesela Yahudi ve Hristiyanların kızlarıyla evlendiğimiz halde Çingene kızlarıyla evlenmeyiz. Halkın çoğu Çingene kızıyla birlikte olduktan sonra ne kadar gusül abdesti alınırsa alınsın insanın temizlenemeyeceğine inanmaktadır (Efendi, 2019b: 27).

Ahmet Mithat Efendi eğitime önem vermiş, eğitimin insanları cehaletten kurtaracağına inanıyordu. Eğitimin her yaştan, her ırk ve inanıştan olan insanları geliştirebileceğine inanıyordu. *Çingene* adlı eserinde Şems Hikmet Bey ile Selimcan eğitim hakkındaki konuşmasında Selimcan eğitimin büyüklere tesir etmeyeceğini, küçüklere tesir edebileceğini söyleyince, Ahmet Mithat Efendi Şems Hikmet üzerinden kendi düşüncelerini açıklayıp, eğitimin her yaştaki insanı terbiye edeceğini söylemiştir:

Aziz üstadım! 'Ağaç yaşken eğilir' derler ki gerçek atasözlerindedir. Lakin sanayideki gelişmeler kuru ağacı da ıslatıp ateşe göstermek suretiyle eğmek, bükme imkânını bulmuştur. Hele buharla ısıtıldıktan sonra en kalın direkler bile eğiliyor. Ağacın terbiyesi hususundaki ilerlemeyle orantılı olarak bir de insan terbiyesindeki ilerleme düşünülürse o zaman yalnız 'ağaç yaşken eğilir' demekle yetinmeyiz, 'her ağaç her zaman eğilebilir' diye terbiye hususundaki kudretimizle övünürüz (Efendi, 2019b: 30).

Eserlerinde verdiği bir diğer mesaj kadınların gelişmesinde erkeklerin de kadınlara destek olmasıdır. Bu konu ile ilgili Er Ulu'nun şu ifadeleri önemlidir: Ahmet Mithat Efendi kadın ve erkeğin eğitiminin eşit olması gerektiğini düşünüyordu. O'na göre erkeklerin görevi kadınları bağımsızlaştırmak ve statülerini yükseltmektir. Bu bağımsızlık millî gelenekler bozulmadan yapılmalıdır (Er Ulu, 2011: 383). Ahmet Mithat Efendi, *Çingene* adlı eserinde toplumun bakış açısını değiştirmek istemiştir. Sadece etnisitesine bakılarak insanlara karşı ayrımcılık yapılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Eserdeki Ziba karakterinin kendisi gibi sesi çok güzeldir. Fakat kendisi bir Çingene olduğu için yüzünün ve sesinin güzel olması onu soyundan dolayı aşağılanmasına engel olmuyordu:

"Ya geçen gün Kâğıthane'de dinlediğimiz kızın sesi gibi bir sese sahip olan birinin sırf Çingene olduğu için aşağılanmasına ve hakarete uğramasına ne demeli!" (Efendi, 2019b: 38).

Ahmet Mithat Efendi, ahlaka ve terbiyeye önem veren bir insandı. Ona göre bir kadın sadece güzel olursa, ama ahlakı, terbiyesi olmazsa kimsenin güzelliğe değer vermeyeceğini savunmuştur. Hatta hizmet etmeninde bir terbiye olduğunu düşünüyordu. *Çingene* adlı eserinde kadınların toplumda erkeklere karşı nasıl davranmaları gerektiğini, ahlakın ve terbiyenin önemini Şems Bey üzerinden açıklamıştır. Şems Bey Ziba'ya bir hanımefendi olabilmesi için talimatlar vermiştir:

Senin kadar güzel olan bir kız nasıl olmalıdır biliyor musun? Evvela erkeklerin yüzlerine bile bakmamalıdır. Bir erkeğin yüzüne bakmayı ve özellikle öyle arsızcasına yılışarak bakmayı pek büyük ayıp saymalıdır. Şayet bir erkek kendisine dikkatlice bakacak olursa utanarak gözlerini yere indirmelidir. İşte mahcup kız diye böyle olana derler. Yoksa senin gibi davranan bir kıza sıyrık kız diye kimse itibar etmez. Anlıyor musun? (Efendi, 2019b: 51).

Fakat bilmiş ol ki hizmet etmek de güzel bir kızın ziyneti sayılır. Güzel hizmet edebilmek terbiyeden sayılır. Onun için sen de hizmet etmeyi öğreneceksin. Terbiyeli yerlerde, kibar âleminde nasıl oturup kalkarlar, nasıl yer içerler, nasıl yatarlar, hâsılı evin idaresi nasıldır, bunları öğrenmek için hizmet de edeceksin (Efendi, 2019b: 52).

Eğitimin her yaştan, her etnisiteden insanı değiştirebileceğine inanan Ahmet Mithat Efendi, *Çingene* adlı eserinde Ziba karakteri üzerinden bu durumu açıklamıştır. Ziba Düriye Hanım'ın evinde bir yıl geçirdikten sonra aldığı eğitimlerinde etkisi ile değişmiştir:

“Ziba'nın fiziki gelişimi evvelki Ziba'yla sonraki Ziba'yı birbirine asla kıyas ettiremeyecek dereceye vardı, manevî gelişimi de bu nispeti buldu. Evvela Ziba söz söylendiği zaman her med harfini lüzumundan fazla uzatarak *Çingene* edasına çevirmeyi tamamen terk etti, çıtır çıtır pek güzel konuşur bir kız oldu” (Efendi, 2019b: 65).

Ahmet Mithat Efendi'nin kendisi de ilk evliliğini ailesinin zoruyla evlendiği için evlilik gibi önemli bir konuda kişilere baskı yapılmasına karşıdır. *Çingene* adlı eserde evliliğin öneminden bahsedilirken, görücü usulü evlilik eleştirmiştir. Şems Bey' in annesi, oğlunu Ziba'dan kurtarmak için oğluna artık evlilik yaşının geldiğini, onun artık evlenmesini istemiştir. İsteddiği kızı alabileceklerini söyledi. Şems Bey' in annesine verdiği cevap Ahmet Mithat Efendi'nin evlilikle ilgili düşüncelerini açıklamıştır:

Anneciğim! Şu dünyada insan için en ciddi bir hak düşünülebilirse o da evlilik hakkıdır. Evlilik denilen şey ne anadan doğmaya benzer ne de ölmeye! Bunlar insanların tercihi dışında şeyler oldukları halde evlilik doğrudan doğruya insanın kendi tercihine bırakılmış bir haktır. O haktan niçin şöyle faydalanmıyorsun, böyle yapıyorsun diye kimse kimseye baskı yapamaz (Efendi, 2019: 74).

“Evlenme hakkı bendedir. Eşimi istediğim gibi seçebilirim” (Efendi, 2019b: 77).

Ahmet Mithat Efendi, *Çingene* adlı eserinde etnisiteye ve cinsiyete bağlı ayrımcılığı işlemiştir. Kadınların en büyük problemlerini eğitimsizlik olarak gören Ahmet Mithat Efendi,

eserinde Şems Bey' in Ziba'ya eğitim verdirerek onu hanımefendi yapma arzusundan bahseder. Şem Bey bu eğitim sayesinde Ziba' nın Çingenelik halini terk etmesini ve sonunda onunla evlenmesini umuyordu. Fakat ailesinden umduğu desteği göremedi. Kız kardeşinin eşi ona Çingene de soyundan dolayı asalet olmayacağını söylüyordu:

“Asıl terbiye insanın kendi yaratılışında olmalıdır. Bu yaratılıştan gelen terbiyedir ve buna alicenaplık, asalet, soy, sop gibi bin türlü ad takmışlardır. Elbette bir Çingenede bulunamaz. Her şeyin bir yabanisi, bir evcili olduğu gibi insanların yabancıları de Çingenelerdir. “ (Efendi, 2019b: 80).

3.4.3. Dürdane Hanım

Ahmet Mithat Efendi eserlerinde kadınların eğitim almaları, kendilerini geliştirmeleri, güçlü olmaları gerektiğini savunur. *Dürdane Hanım* adlı eserinde iki kadın karakter üzerinden güçlü kadın ve daha duygusal olan kadını kıyaslamıştır. Güçlü kadın karakter olan Ulviye Hanım, eğitim almış, zeki, güçlü bir kadındır:

Ya ne kadar terbiyeli, ne kadar nazik bir kadındır! Hem de terbiye ve nezaketi yalnız yaratılıştan olmayıp birçok yönleri de terbiye ve nezaketi yalnız yaratılıştan olmayıp birçok yönleri de sonradan kazanılmıştır. Nasılsa babası bu kızın talim ve terbiyesine pek fazla ehemmiyet verip Farsça ve Arapçayı pek mükemmel tahsil ettikten başka İngiliz lisanını da gereği gibi ele getirmiştir (Efendi, 2017a: 67).

“Bundan başka, Ulviye Hanım'ın edebiyata da pek fazla merakı olarak roman ve tiyatro şeklinde şiir ve nesir vadisinde her ne çıkar ise hepsini alıp büyük bir dikkatle okur” (Efendi, 2017a: 67).

Ahmet Mithat Efendi, tiyatroya da önem vermiş, halkın eğitimi için de gerekli görmüştür. O'nun tiyatroya verdiği değeri daha iyi anlayabilmek adına Çonoğlu'nun ifadeleri önemlidir: Toplumda okuma yazma bilmeyen insanların çok fazla olması, okuma yazma bilmeyen insanların bir şeyler öğrenebilmesi için tiyatro gereklidir. Okuma yazma bilmeyen bir halkın, medeniyetinin ilerleyebilmesi için eğitim kitapla değil, tiyatro ile olur (Çonoğlu, 2015: 150). *Dürdane Hanım* adlı eserindeki diğer kadın karakter olan Dürdane Hanım ise duygusal bir kadındır. Sonunu düşünmeden Mergup'a âşık olmuş ve hamile kalmıştır. Dürdane Hanım'ın eğitimi yeteri kadar iyi değildir. Kendisi hiç roman okumamış, tiyatroya gitmemiş bir kadındır. Ulviye Hanım'ın kendisine:

“Kendinizi romanlarda tiyatrolarda görülen kadınlara benzetmek istiyorsanız pek yanlıştır. Böyle hiçbir şeye benzemeyen haller ise romanlarda, tiyatrolarda dahi görülmez” (Efendi, 2017a: 140) demesi üzerine Dürdane Hanım şöyle cevap vermiştir:

“Ben öyle roman, tiyatro filan ne olduğunu bilmem. Roman hiç okumadım. Birkaç defa Bağlarbaşı’nda tiyatroya gittim ise de o da oyunu görmek içindi” (Efendi, 2017a: 141).

Ahmet Mithat Efendi, romanların insanlara hayat ile ilgili tecrübeler verdiğiğine inanıyordu. Eğitime önem veren Ahmet Mithat Efendi, eğitimin, okumanın önemini Ulviye Hanım’ın ağzından açıklamaktadır:

Dürdane’nin ‘Ben hiç kitap okumadım.’ Sözüünü işittiği zaman Ulviye hem kızın sözünün kalanını dinler, hem de zihninden, ‘Eğer sen romanları okumuş, hem de büyük bir dikkat ve itina ile okuyarak erkeklerin kadınların hallerini layığı şekilde öğrenmiş olsaydın kendini bu vartaya uğratmazdın!’ hükmü geçmekte bulunmuştu (Efendi, 2017a: 141).

3.4.4. Felatun Bey İle Rakım Efendi

Tanzimat ile edebiyatımıza giren konulardan biride Batılılaşma konusudur. Ahmet Mithat Efendi, Batı medeniyetinin, Doğu medeniyetinden neden ileride olduğunu sorgulamıştır. Ahmet Mithat, Batı’nın teknolojisinin, ilminin, eğitiminin alınması gerektiğine inanıyordu. Bunun dışında Batı kültürünün Osmanlı için tehlikeli olacağını savunuyordu. Ahmet Mithat Efendi, yanlış Batılılaşmaya karşı çıkmıştır. Eserlerinde de bu konuyu işlemiştir. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanında Batılılaşma konusunu işlemiştir. Felatun Bey yanlış batılılaşma örneği iken, Râkım Efendi doğru Batılılaşma örneğidir. Eserin kahramanlarından olan Felâatun Bey’in babası bir anda alaturkalıktan alafrangalığa sıçramıştır. Yanlış Batılılaşma örneklerinden olan Mustafa Meraki Efendi, oğlunun eğitimi için Fransızca öğretmeninin haftada iki gün eve gelmesi ve oğlunun okula gitmesini yeterli görüyordu. Meraki Efendi giyim kuşam ile modayı takip etmekle alafranga olunacağına inanıyordu:

Fakat şuna da dikkat çekmekten geri durmayalım ki bu çocukların giyinmesi, kuşanması doğrusu söz götürmez idi. Beyoğlu’nda çocuk giyisisi olarak her ne ki moda olmak üzere duyurulur idiyse Meraki Efendi herkesten evvel onu alıp çocuklarına giydirmeye mecbur idi (Efendi, 2012: 10).

Ahmet Mithat Efendi , insanların yanlış Batılılaşmalarını, kendi kültürlerinden uzaklaşıp alafranga olabilmek için yaptıkları şeyleri eleştirmiştir. Ahmet Mithat Efendi eserlerinde Batı kültürüne özenip, Doğu kültüründen uzaklaşılması gerektiğini savunmuştur. Edebiyatımızdaki ilk alafranga tipin işlendiği Felâatun Bey ile Râkım Efendi adlı eserinde Felâatun Bey’in babası olan Mustafa Meraki Efendi’nin alafranga olabilmek için evinde yabancı hizmetçi çalıştırmasını, evini alafranga usullere göre yaptırmasını eleştirmiştir:

Bizim Mustafa Meraki Efendi alafranga bir adam idi. Hem de hangi alafranga tabiatlılardan bilir misiniz? Hani ya bundan on beş-yirmi sene evvel İstanbul’da alafranga tabiatlılar yok mu idi? İşte onlardan. Hal ve vakti pek yolunda, hem de fazlaca yolunda olduğundan kendisi zaten Üsküdarlı olduğu ve orada güzel konağı, bağı, bahçesi dahi bulunduğu halde sadece alafranga, yani rahat yaşamak için hepsini ucuza pahalıya bakmayarak satıp gelmiş, Tophane’nin

Beyoğlu'na yakın bir mahallesinde yeni baştan güzel bir ev inşa ettirip yerleşmiş idi. Alafrangaya olan merakın derecesini şurdan anlayınız ki, yaptırdığı ev mutlaka alafranga olmak için kâgir olarak yaptırılmış idi. Şimdi böyle bir semtte, böyle bir evde, bu kadar alafranga olan bir adam artık evine Arap marap doldurur mu? Bilhassa arada bir alafranga dostları dahil gelmekte olduğundan bunlar arasında hizmet etmek için Rum ve Ermeni hizmetçilere ihtiyacı bellidir (Efendi, 2012: 8-9).

Ahmet Mithat Efendi, çocuk yetiştirme konusuna önem veriyordu. Çocuklara eğitim ilk olarak ailede verildiği için anne ve babaya çok iş düşüyordu. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanında Batı zihniyeti ile büyümüş olan kızların durumunu Felâatun Bey'in kız kardeşi Mihriban Hanım üzerinden açıklamıştır:

Diğer kızlar gibi Mihriban Hanım oya yapmasını bilmez. Zira alafrangalarda oya yoktur. Kese, çorap vesaire örmesini dahi bilmez. Çünkü onları modist kızları örer. Nakışı dahi onlar işler. Yapma çiçekler Beyoğlu'nda çok! Bunları yapmak için neye zahmete girsin? Çamaşır yıkamak, ütölemek hizmetkârların ve yemek pişirmek dahi aşçının işidir. Hatta kendi başını taramak bile alafrangada olamayıp özel olarak perukâr kadın gelir tarar. Alafrangada kızlar için okumak, yazmak, tahsil lazım idiyse de biçare kızcağız öksüz büyüdüğünden muvaffak olamadı. Babası müzika eğitimi için âlâ bir piyanocu madam getirmiş idi. Lakin madam kendisi çalıp babası dinlediği için Mihriban Hanım ' Taş altında bir yılan, kaşları durur divan ' şarkısından başka bir şey öğrenemedi (Efendi, 2012: 15).

Ahmet Mithat Efendi, *Felâatun Bey ile Râkım Efendi* romanında yüzeysel alafrangalığı eleştirirken, alafranga insanların herkesin yüzüne mecburi bir tevazu göstermelerini, gerçek hislerini saklamalarını da Felâatun Bey karakteri üzerinden eleştirmiştir. Felâatun Bey sevmediği insanların bile yüzlerine gülmeye kendisini mecbur hissetmektedir:

Alafrangalık hâli malum ya! Herkese tevazu göstermeye, herkesin yüzüne gülmeye insan mecburdur. Hatta bazı kere Felâatun Bey'in yanında bulunan uşağı kendi beyini bir adam ile gayet tatlı ve nazikçe ve saygıyla konuşuyor görünce, 'Bu efendi bizim beyin pek dostu olmalıdır' inancına düşerdi. Lakin o adamdan ayrıldıktan sonra beyefendinin hiddetinden çıldırmak derecesine geldiğini ve hatta sövüp saydığını görünce ve işitince uşak şaştığından ne düşüneceğini dahi bilemezdi. Gerçi eski kafalı kişiler, sonra arkasından sövüp sayacağı bir adamın yüzüne karşı böyle nezaket göstermeyi kendilerinin dava ettikleri mertliğe uygun bulamaz ise de alafranga olanlar dahi mertlik âdeti ahmaklıktan ibarettir diye hükmeder (Efendi, 2012: 13).

Ahmet Mithat Efendi Batı'nın ilminin alınması gerektiğini savunuyordu. Felâatun Bey karakteri, çıkan bütün yayınları alır, kütüphanesine koyardı. Kitaplara kendi markası olarak gördüğü "A" ve "P" harflerini bastırıyordu. Ahmet Mithat Efendi bu konu üzerinden yüzeysel Batılılaşmayı, Batı'dan esasen alınması gereken şeylerin ilim ve teknoloji olduğunu fakat bunların alınmayıp, Batı'nın yaşam tarzının alındığını söyleyip bu durumu eleştirmiştir:

Fransızca bu iki harfi tanırız ya! Birisi medli 'elif', birisi 'P' harfleridir. Evvelkisi Ahmet Felâatun Bey'in isminin ilk harfi ve ikincisi Felâatun kelimesinin Fransızcası olan Platon kelimesinin birinci harfidir. Alafrangada bir adamın isminin yahut isimlerinin böyle ilk harfi yahut harfleri konulmak vardır ki buna o adamın 'markası' denir (Efendi, 2012: 12).

Ahmet Mithat Efendi, Batılılaşmayı modayı takip etmek olarak algılayan insanları eleştirmek için Felâton Bey karakterini kullanmıştır. Felâton Bey gösteriş meraklısı bir insandır. Modayı takip ederek alafranga olacağına inanmaktadır:

Felâton Bey'in kıyafetini sorarsanız tarife gücümüz yetmeyeceğini açıklarız. Şu kadar diyelim ki, hani ya Beyoğlu'nda elbiseci ve terzi dükkânlarında modaları göstermek için mukavvalar üzerinde birçok resimler vardır ya! İşte bunlardan birkaç yüz tanesi Felâton Bey'de mevcut olup elinde resim, boy aynasının karşısına geçer ve kendisini resme benzetinceye kadar mutlaka çalışırdı (Efendi, 2012: 14).

Ahmet Mithat Efendi Batılılaşmaya tamamı ile karşı çıkmamakla birlikte, doğru bir Batılılaşmayı savunmuştur. Kendi kültüründen uzaklaşmadan, Batılılaşmayı sadece moda olarak görmeyecek şekilde, Batı'nın kültürünün değil, ilminin ve teknolojisinin alınması gerektiğini savunmuştur. Felâton Bey ile Râkım Efendi adlı eserinde doğru Batılılaşma örneği olan Râkım Efendi, Felâton Bey'in tersine, Batılılaşmayı doğru anlamış, iyi eğitim almış, kendi kültürüne bağlı kalmış bir insandır. Alaturka bir insan olmasına rağmen, alafranga yaşamın gerektirdiği şeyleri yapabilecek kadar da Batı kültürünü biliyordu. Bulunduğu ortamda sergilemiş olduğu davranışlarından dolayı kimse onu yadırgamazdı. Çünkü hangi ortamda nasıl davranılacağını bilir, ona göre davranırdı:

Lakin Râkım Efendi'nin aldığı terbiye ve gördüğü tahsil öyle her hal ve vakti yolunda adam evladına nasip olamaz. Kendi isteği ve dadısının sevk ve teşviki sayesinde Arapçadan sarf ve nahiv fıldan başka Risale-i Erbaa'yı şerhleriyle beraber layıkıyla gördü. Hele mantık yönünü son derecesine kadar pek kuvvetli tahsil etti. Hadis ve tefsir ilminde oldukça bilgi kazandı. Fıkhi dahi gözden geçirdi. Farsçadan, Gülistan, Baharistan, Bostan, Pend-i Attar, Hafız ve Saib'i okuyup bitirdikten sonra başka en seçkin parçaları ezber de etti. Fransızcaya gelince: bir kere lisanda inceliklerini iyi derecede öğrendi. Sonra Galata'daki dostundan fizik bilgisi, kimya, biyolojiyi oldukça tahsil edip Beyoğlu'ndaki Ermeni dostunun kütüphanesinde dahi coğrafya, tarih, hukuk ve devletlerarası antlaşmalara dair lüzum derecesinin üstüne dahi malumat topladı (Efendi, 2012: 20-21).

Ahmet Mithat Efendi, kadınların eğitimine önem veren bir insandı. Eserlerinde de bu konuyu incelemiştir. Râkım Efendi bir cariye satın alır. Canan adını verdiği bu cariyenin eğitimi ile ilgilenir. Ahmet Mithat Efendi Canan karakteri üzerinden kadınların nasıl eğitim ve terbiye almaları gerektiğini anlatır. Canan, komşu evdeki cariyeler piyano dersi alınca çok heveslenir ve onlarla birlikte derse katılır. Râkım Efendi eve gelip, Canan'ın evde olmadığını, cariyelerle piyano dersine gittiğini öğrenince sinirlenir ve dadısına:

“Sen yanında olmadıktan sonra Canan'ın Sokak kapısından dışarı çıktığına razı değilim. Sen yanında olduktan sonra nereye istersen al götür. Dünyanın hali acayıptır. Sonra kıza verdiğimiz terbiyeyi kabul ettiremezsek yazık etmiş oluruz” (Efendi, 2012: 38). Daha sonra Râkım Efendi, Canan'a bir piyano alır. Canan'a piyano çalmayı öğretmesi için de Yozefino isimli bir kadın ile anlaşır. Kadın Canan'a hem piyano çalmayı hem de Fransızca konuşmayı öğretir. Canan

karakterinin bir cariye olmasına rağmen aldığı eğitim bir cariyeye göre çok iyidir. Râkım Efendi Canan'ı bir hanım gibi yaşatmış, ona cariye olduğunu unutturmuştur.

Ahmet Mithat Efendi anne ve babanın çocuğuna verdiği önemi vurgulamıştır. Felâton Bey ile Râkım Efendi adlı eserinde Fâlatun Bey'in kardeşi Mihriban Hanım önceleri hoppa olarak tabir edilen kızlardandır. Daha sonra evlenmiş ve kocasının etkisi ile çok değişmiştir. Ahmet Mithat Efendi böyle kızların, kocalarının vereceği terbiye ile akıllanacağını savunmuştur. Bu konuyu şöyle açıklamıştır:

Evet! Kızların, kadınların hali daima başkadır. Hoppa kadınlar ekseriya akıllı kocalarının verdikleri terbiyeyi kabul ederek akıllarını başlarına alabilirler. Dert şunda ki, hoppa kocalar akıllı karılarının tavsiyelerini çoğunlukla kabul edemeyerek ta hanımlarını berbat edinceye kadar varırlar (Efendi, 2012: 135).

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde iyi olarak tasvir edilen kadınlar genellikle vefalı, dürüst, çalışkan, samimi, tutumlu, zeki ve beceriklidir. Bu kadınlar alaturka özellikler göstermek ile birlikte, sınırları belirli olmak şartı ile alafranga özellikler de taşıyabilirler. Felâton Bey ile Râkım Efendi adlı eserinde Canan karakteri buna örnektir. Alaturka bir karakter olan Canan, piyano çalıp, Fransızca konuşmaktadır:

Bunlar karşılıklı içmeye başladıkları esnada Canan piyano başına geçip en âlâ bildiği parçaları büyük bir maharetle çalmaya başladı. Râkım o zamana kadar Canan'ın enikonu piyano çaldığına tesadüf etmemiş olduğu için bu sanattaki maharetini pek fazla buldu. Hatta Râkım, Canan'ın enikonu Fransızca söylediğini de ders verdiği sırada anlayamamış iken bu akşam kızın Yozefino ile konuşmasında gösterdiği yatkınlığa dahi şaşırды ya! (Efendi, 2012: 115).

Ahmet Mithat Efendi eserlerinde Doğu kültürü ile Batı kültürünü de karşılaştırmıştır. Ona göre Doğu kültürü Batı kültüründen daha üstündür. Ahmet Mithat Efendi, Türklerdeki misafirlik kültürünün Avrupa'da olmadığını düşünüyordu. Felâton Bey ile Râkım Efendi adlı eserindeki Yozefino isimli yabancı kadının ağzından bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

“(Osmanlıların şu sabah sefasını pek beğenip) Lakin ne âlâ şey!” (Efendi, 2012: 120).

Ben hakkımı bilirim de dava ederim. Ben sözümü bilirim de söylerim. Bir kere Türklerdeki şu misafirperverlik Avrupa'da bulunmaz. Amacım onlar birbirine gitmezler demek değildir. Lakin sofraları, baloları hep resmi şeylerdir. Herkes evine geldi mi, yine kendi ailesi halkıyla kalır. Arada bir aile içine misafir gelmiş görülmesi veyahut insanın kendisini başka bir aile içinde görmesi bir büyük yenilik demektir (Efendi, 2012: 121).

Ahmet Mithat Efendi Türk kadını ile yabancı kadınları da kıyaslar. Ona göre Türk kadını, geleneksel Türk ailesinin koruyucusudur. Osmanlı kadını ne kadar masum ve saf ise Batılı kadınlarda bu özellikler pek görünmez. *Felâton Bey ile Râkım Efendi* adlı eserinde Felâton karakteri babasından kalan mirası Fransız sevgili ile yemiştir. Felâton karakteri Avrupa'da yaygın olan metres hayatını destekleyip, bu hayatı yaşamak istemiştir. Râkım karakteri ise cariye olarak

satın aldığı Canan'ın eğitim almasını sağlayıp, ona cariyeliğini hissettirmeyip, ona âdetâ bir hanım gibi davranmaktaydı. İki karakterin kadınlar konusundaki düşünceleri de birbirlerinden farklıdır. Felâton Bey, Türk kadınına beğenmez, Batılı kadınları beğenir:

Neye yarar o Türk kadını ki tavrından, kibrinden geçilmez. Güya yarım gülüşüyle insanı ihya edecekmiş gibi, bunu dahi saklayarak çehresinden düşen bin parça olur. Hanıma kendini yarandırmak mümkün olamaz. Nazı çekilmez, şakası lezzetsiz. Bilirsin ya a kardeş, bilirsin ya!.. Ama bir cariyeye al... Artık bizim gibi serbest, hür adamlar bir esirden ne lezzet alabilir? Kim bilir gönlü kimdedir? Esirin olduğu için sana boyun eğmeye mecburdur (Efendi, 2012: 101).

Râkım Efendi ise Felâton Bey'e katılmaz. Osmanlı kadının ağırbaşlı ve namuslu olduğu için çekingen ve mesafeli davrandığını düşünüyordu. Râkım Efendi bir cariyeye olan Canan'ı iyi bir şekilde yetiştirmek için çabalamıştır. Felâton Bey'in cariyeler konusundaki düşüncelerine de katılmaz. Râkım Efendi, cariyelerin kalbini kazandığında çok iyi bir sevgili olacaklarını düşünmektedir:

“Hey şaşkın, esirde yürek yok mudur? Beş-on kuruşa bir kızın hürriyetini satın almak işten bile değildir. Onun yüreğini satın al da bak sana ne kadar yar olur...” (Efendi, 2012: 101).

Ahmet Mithat Efendi'ye göre eğitim almış erkekler, kültürlü ve eğitim almış kızlarla evlenmek istiyordu. Ona göre erkekler eğer kültürlü kız bulamazsa yabancı kadınlarla evleniyorlardı. Bu yüzden Ahmet Mithat Efendi kadınların eğitim almaları konusunu sık sık dile getirmiştir. *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında Canan karakterinin eğitimi ile ilgilenilmiştir. Eserde Râkım Efendi İngiliz kızlar Can ve Margrit'e ders veriyordu. Ahmet Mithat Efendi Canan ve İngiliz kızların eğitimini rekabet haline getirmiştir:

“Şu kadar var ki Canan'ın İngiliz kızlarını geçeceği daha ilk haftasından anlaşıldı. Zira Râkım her gece Canan'ın yanında bulunup kız ise layıkıyla öğrenmiş olduğu dersin tekrarı ricasında bulunduğundan zaruri tekrara mecbur olur idi” (Efendi, 2012: 33).

Ahmet Mithat Efendi kadınların Batılılaşmalarına tamamı ile karşı değildi. Belirli konu ve sınırlar dâhilinde bunu destekliyordu. Eğitim almış, tutumlu, zeki olarak tasvir edilen Canan karakteri üzerinden Ahmet Mithat Efendi ideal kadını anlatmıştır:

Bundan evvel dahi demiş olduğumuz gibi İstanbul'da moda olarak ne çıkar ise en evvel yapınanların birisi Canan olur idi. Bundan başka Canan'ın dolabında en âlâ yapma çiçekler mevcut olup çekmecesinde bir iki elmas iğnesi, küpesi, yüzüğü dahi eksik değil idi. Hafta geçmez idi ki, Râkım, Canan'ın kendisine mahsus olmak üzere en güzel çil paralardan altın, gümüş, seksen yüz kuruş vermesin. Ancak Canan parayı ne yapacak? Sokağa çıkmaz, hiçbir şeye ihtiyaç görmez ki sarf etsin. Tamamen dadı kalfasına verip kalfa dai bunları ayrıca biriktirir ve biraz kümelenedikten sonra yine Râkım Efendi vasıtasıyla kıza bir yüzük ve bir saat, bir kordon kısaca takılardan bir şey aldırır idi (Efendi, 2012: 71-72).

Ahmet Mithat Efendi yanlış Batılılaşma örneği olarak okurlarına sunduğu Felâton Bey'in yüzeysel Batılılığını sıkça eleştirmiştir. Bilgi olarak yeterli olmadığı konularda da konuşmayı seven Felâton Bey, karşısındaki insanları da küçük görmekten çekinmeyen bir insandı. İngiliz kızlara ders veren Râkım Efendi'yi kızların karşısında küçük düşürmek ve acemi İngiliz kızlara “*Felâtonluk satmak*” için elifbada p, ç, j harflerinin yer olmadığını söyler. Râkım Efendi'nin ona cevabı:

“Ama bizim okuduğumuz elifba yalnız Arapça içindir. Türkçe için ise ondan fazla birkaç harfe ihtiyacımız vardır. Mesela ‘paşa, çavuş, müjde’ yazacağımız zaman nasıl yazarız? Elbette bu harflere muhtaç olmaz mıyız?” (Efendi, 2012: 35).

Eserde sıkça Felâton Bey'in rezil olmasına, yüzünün kızarmasına yer verilmiştir. Çünkü o, olduğu gibi davranmayan, bilmediği halde bildiğini savunan, alafranga olmadığı halde alafranga gibi davranmaya çalışan bir insandır. Ahmet Mithat Efendi, onun her seferinde rezil oluşunu anlatarak yüzeysel Batılılığı eleştirmiştir:

... Can ile Margrit ‘Ey saba esme nigârım’ şarkısının Râkım tarafından edilen tercümesini oradakilere naklederek herkesin beğenisini kazandılar. Bu arada Felâton Bey cemiyetin içinde Râkım'ın cehaletini bir daha ispat ederek mayonez meselesinden dolayı kendisine arız olan utançtan büyük bir utanca da Râkım'ı düşürmek için bu şarkının ilk mısraı ‘Ey saba esme nigârım’ diye başlamadığını ve ‘Ey saba esmer nigârım’ diye başladığını söyledi ve hatta esmer demek Fransızca ‘blonde’ demek olduğunu dahi belirtti. Râkım bu itiraza hiç ses çıkarmayıp yalnız garipçe bir tebessümle yetinmiş idi. Ancak o cemiyette bir Baron T... var idi ki Osmanlı lisanına bilgisi kâfi olduğundan Felâton Bey'e karşılık vermeye başlayarak ve şarkının evvelki mısraı ‘Ey saba esme nigârım uykuda’ diye başlamak lazım geleceğini ispat etti.

Margrit- Bir de efendim, Fransızca ‘blonde’ demek, esmer demek midir ya? Bu kelimeyi bize hocamız ‘Kumral’ diye tercüme etmiş idi. Sakın bunda da yanlışlık olmasın?

Baron T... Hayır kızım! Pek güzel tercüme etmiş. ‘blonde’ demek, Türkçe ‘kumral’ ve ‘sarışın’ demektir. ‘Esmer’ dahi ‘ebrun’ lafzının tercümesi olabilir (Efendi, 2012: 65).

Ahmet Mithat, Felâton Bey'in alafranga gibi davranıp aslında alafranga olmamasını eleştirmiştir. Felâton Bey alafranga giyinince, dans edince alafranga olacağına inanıyordu. Fakat olmadığı biri gibi davranınca her seferinde rezil oluyordu. Felâton Bey, salon adamı gibi davranmaya çalışsa da, o bir kahvehane adamıdır. Felâton Bey'in rezillikleri bununla da kalmaz. Polka isimli alafranga dansı ederken Margrit'in ayağına basması, pantolonun yırtılması gibi türlü rezillikler yaşadı:

Gayet dar ve siyah olmasından dolayı çürük bulunan pantolonun kıcı boylu boyuna ayrılmış olmaktan başka bir şey değil idi. Arkasındaki gayet kısa ceket, kapatmak için kâfi olmadığından pantolonun sakatı meydanda idi. Bereket versin ki o akşam ayağında iç donu var idi. Zira Felâton Bey, pantolonun düzlüğü bozulmamak için böyle bir büyücek yere geldiği zaman pantolonu donsuz giymek, - zira alafrangalığın sonu budur düşüncesinde idi- alışkanlığı olduğundan eğer yine bu adeta riayet etmiş olsa idi, işin içindeki en büyük sakatlık o zaman meydana vurdu idi (Efendi, 2012: 67).

Ahmet Mithat Efendi, Ziklas ailesi Felâton Bey'in evin hizmetçisi ile olan ilişkisini öğrenince Felâton Bey ile görüşmeyi keserken, doğru bir kişilik olan Râkım Efendi ile görüşmeye devam etmelerini Râkım Efendi'nin edepli, terbiyeli bir adam olmasına bağlamıştır. Çünkü Ziklas ailesi düzgün, kızlarının eğitilmesine önem veren, saygılı, ahlaklı bir aile olarak anlatılmaktadır. Mister Zikla Râkım Efendi'ye şöyle söylemiştir:

“Allah için sizin namusunuzdan, edebinizden, ahlakınızdan pek memnunuz. İlminizden memnun olduğumuz kadar memnunuz” (Efendi, 2012: 73).

Felâton Bey, alafrangalıkta olan her şeyi yapmaya çalışan bir insandı. Yaptıklarının kendi kültüründe olup olmaması onun için önemli değildi. Ahmet Mithat Efendi, Felâton Bey'i Batı özentisi olup, kendi kültüründen uzaklaştığı için eleştirmiştir:

Felâton- Hiç sorma birader. Hele şu 'devil', yani yastan kurtulduğuma bir şükrediyorum ki! Malum ya, babamın vefatı üzerine yas tutmak alafrangada vardır. Her tarafım gece karanlığı gibi simsiyah kesilmiş idi.

Râkım- Evet! Alafrangada vardır, ama biz, yani Türkler bu âdeta uymaya mecbur değiliz. Cuma geceleri bir Yasin-i Şerif ile ölülerimizi anmak... (Efendi, 2012: 95).

Ahmet Mithat Efendi, Felâton Bey üzerinden yüzeysel alafrangalığı anlatmıştır. Felâton Bey sevgilisini Râkım Efendi ile tanıştırmak isteyince Râkım Efendi bunun için Felâton Bey'in iznini isteyince Felâton Bey onu alafanga olamamak ve kaba Türklük ettiği için küçümsemiştir. Ahmet Mithat Efendi, kıskançlık duygusuna tamamen karşı değildir. Ölçülü olmak şartı ile kıskançlığın olabileceğini, kıskançlık ve sevginin birbirleri ile ilişkili olduğunu ifade eder. Bu yüzden Felâton Bey'in sevgilisini kıskanmamasını eleştirmiştir:

“Râkım- Müsaade eder iseniz niçin istemem. Fakat bu kadar muhabbetiniz olan bir kızı yabancılara...

Felâton- Peh! Adam sen de. Hâlâ kaba Türklük ediyorsun be! Alafrangada öyle şeyler var mıdır?” (Efendi, 2012: 96).

Ahmet Mithat Efendi Felâton Bey'in sevgilisini Râkım Efendiye anlatırken Fransızca kelimeler kullanmasını, yabancı kelimeler kullanarak alafanga olacağını düşünmesini eleştirmiştir:

“Hele o 'elökans' (söz söyleyişi)! Ağzından bal akar. (...) Kadın lisanıyla okuduğunu, vücuduyla da 'deklame' (eda ve anatma) ediyor” (Efendi, 2012: 96).

Ahmet Mithat Efendi, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında Felâton Bey'in sevgilisi Fransız Polini ile Râkım Efendi'nin cariyesi Canan üzerinden Osmanlı kadını ile Batı kadını

kıyaslar. Canan karakteri ne kadar kibar, iyi huylu, tutumlu, güzel ahlaklı ise Polini karakteri tam tersidir. Felâton Bey'i kumara alıştıranak parasını kaybetmesine sebep olmuş, ona hakaretler ederek toplumun içinde küçük düşmesine sebep olmuştur:

“Polini- (Felâton'a) Ey suda haşlanmış sümsük hindi! Bak bu efendi sen gibi değil. Sana dünyada kaç şey lazımdı? Hani diyor idin. Şarap, kadın bir de müzika, öyle mi?” (Efendi, 2012: 95).

Ahmet Mithat Efendi Avrupa'daki kölelik ile Osmanlı'daki cariyeliğin aynı olmadığını Felâton Bey ile Râkım Efendi adlı eserinde açıklamıştır. Ziklaslar Râkım Efendi'ye alaturka bir akşam geçirmek istediklerini söyleyince Râkım Efendi onları akşam yemeğine davet etmiştir. Can ve Margrit Canan'ı görünce çok şaşırılmışlardı. Onlar esirin Amerika'daki gibi insanları hayvanlar gibi tavlama bağlanır zannediyorlardı. Canan'ın Fransızca konuştuğunu, elmaslarını görünce Canan'ın esirliğini anlayamamışlardı. Ahmet Mithat Efendi, cariyeye veya hür ayırımı yapmadan bütün kızların eğitim alarak aynı olabileceklerini savunmuştur.

3.4.5. Çengi

Ahmet Mithat Efendi, *Çengi* adlı eserinde çocuğun eğitiminde annenin rolünü anlatmıştır. Daniş Çelebi isimli karakteri annesi Saliha Molla küçük yaşından itibaren cinlerle, perilerle dolu hikâyelerle büyütüştür. Daniş Çelebi annesinden iyi bir eğitim alamadığı için hastalıklı bir psikoloji ile büyümüştür:

Saliha Molla, biricik oğlu Daniş Bey'i kendi evinde kendi kendisine okuttu. Çocuk epey okuryazar ve okuduğunu anlayıp yazdığını anlatır bir düzeye gelmişti. Ne var ki, çocuğun eline geçen kitaplar Hamzaname, Binbir Gece, Aziz Efendi'nin Kuruntuları ve Ebu Ali Sina gibi sihir, simya bilimi, cin ve peri hikâyeleri anlatan kitaplardı. Bunlar da Daniş Çelebi beyimizin kuruntu ve inançlarına güç vermekten geri kalmıyordu. Söztün kısası, yirmi yaşından sonra Daniş Çelebi öyle bir hale geldi ki yanında biri dişlerini gıcırdatarak acayip bir sesle homurdanıp ‘Ben filan cinim’ dese, derhal inanır ve korkusundan beti benzi kül kesilirdi (Efendi, 2017b:19).

Ahmet Mithat Efendi, *Çengi* adlı eserinde evlilik konusuna da değinilmiştir. Daniş Çelebi, Peri isimli bir kadınla evlenmiştir. Kadın Daniş Çelebi'ye peri olduğunu söyleyerek onu kandırmıştır. Yalan ile kurulan bu evlilikten doğan çocuk olan Cemal Bey'in aile eğitiminin doğru olmasını kimse bekleyemezdi. Daniş Çelebi annesinin vefatından sonra dadısının da desteği ile Peri'yi öldürmek istemiştir. Durumu fark eden Peri ise evdeki mücevherleri alarak kaçtı. Eleştirdiği diğer evlilik ise Canbder Bey ile Hüveyda Hanım arasında yapılan evlilikti. Bu evlilik ise Hesna Kadın'ın istemesi üzerinde yapılmıştır. Yani bu evlilikte bir sevgi evliliği değildir. Ahmet Mithat evliliğin birbirini seven iki kişinin karşılıklı rıza göstermesi ile yapılması gerektiğini düşünüyordu.

Ahmet Mithat Efendi, *Çengi*'de kadın karakterlerin anneliklerini de incelemiştir. Saliha Molla karakteri, otoriter bir annedir. Oğlu annesinin gölgesinde, onun anlattığı hikâyelerle büyümüş ve hayali cinlere perilere inanmaktadır. Evin reisi olan Saliha Molla'nın otoriterliği oğlunu Peri ile evlendirmiştir. İkinci anne karakteri, daha sonra adının Sümbül Hanım olduğunu öğreneceğimiz Peri'dir. Peri karakteri de iyi bir anne değildir. Zeki ve başına buyruk bir karakter olan Peri, evdeki mücevherleri alarak oğlunu akli yerinde olmayan kocasına bırakarak kaçmıştır. Üçüncü anne karakteri ise Hüveyda Hanım'dır. Fakat o henüz bebeğini göremeden, doğumda vefat etmiştir. Dördüncü anne karakteri ise Melek Hanım'dır. Cemal Bey'den olan oğluna iyi bir annelik yapan Melek Hanım, eserin örnek annesidir. Baba konusunda ki düşünceleri ise çocuklarına fazla mal bırakan babaların genellikle çocuklarına yeterli terbiyeyi vermeyen babalar olduklarını düşünüyordu.

Ahmet Mithat Efendi çocuğun terbiyesine önem veren, bu konu ile ilgili gazetelerde yazılar yazan bir insandır. Bilgiyi çocuğa soru ve cevap şeklinde aşlamak gerektiğini vurgulamıştır. Çocuğun sorduğu sorunun sebebi ve uygunluğu fark etmeksizin, soruya cevap verirken ciddi cevaplar verilmesi gerektiğini, böylece çocuğun zekâsının gelişeceğini ifade etmiştir:

Çocuk terbiyesine ait, galiba Basiret gazetesine olacak, gazetelerden birisine yazdığım yazıda, soru ve cevap yoluyla çocuğa çok bilgiyi telkin etmenin mümkün olduğunu belirtmiştim. Hazır şimdi hikâyenin bu noktasında zihinlerimiz insanlığımızın ilk zamanlarına doğru dönmüşken, bu konuda ne kadar hakkım olduğu düşünülün. Sizin özel olarak öğretmenizi beklemeksizin, kendi merakı üzerine size münasebetli münasebetsiz (münasebetsiz demeye dilim varmaz ama bu deyiş genelde kullanıldığı için kullandım) birçok soru sorduğu bir zamanda, ona ciddi cevaplar vererek o genç zekâyı hakkıyla aydınlatırsanız, çocuk ne kadar gelişti? Fakat buna kimin vakti vardır? Ya da çocuğu hakkıyla aydınlatılabilecek kadar bilgi her babada bulunur mu bakalım? (Efendi, 2017b: 80-81).

Ahmet Mithat Efendi'nin *Çengi* adlı eserindeki kahramanlardan biri olan Canberd Bey, kızı Melek Hanım'a okuma yazma öğretmiştir. Fakat kızına hiç kitap okutmamıştır. Çünkü kızının dış dünyayı tanmasını, kızının saflığının bozulmasını istemiyordu. Bu yüzden kızını konaktan çıkartmıyor, kimseyi de konağa almıyordu:

“Aslında kız okudu yazdı ama hiçbir kitap görmedi. Zira Canberd Bey kıza vermek istediği terbiyeyi bozmayacak hiçbir kitap bulamazdı. Gerçekte kız babasından pek çok şey öğrendi. Fakat aşk, evlenmek ve buna bağlı konuların büsbütün cahili kaldı” (Efendi, 2017b: 84).

Ahmet Mithat Efendi, *Çengi* adlı esrinde Canberd Bey'i kızına dış dünyayı anlatmadığı, kızının kitap okumasına izin vermediği, kızını dış dünyaya karşı tecrübesiz yetiştirdiği için eleştirmiştir. Kızına âşık bir baba olan Canberd Bey, kızının birine âşık olacağı, biri ile evleneceği düşüncesine bile dayanamıyordu. Bu yüzden kızına kimse ile evlenmesin diye yalanlar söylemiştir:

Koca mı! Adı batsın! Yere geçsin! Koca! Kocayı soruyorsun değil mi? Dur ben sana kocanın ne olduğunu anlatayım. Koca ha! Kızım koca denilen şey cindir cin! Bazı kızları görür, yemek ister. Gelir kızın babasına ‘Ya kızını bana verirsiniz yahut seni parçalayıp yerim’ der. Babası da kendisini yedirmemek için kızını feda eder. İşte kızını bu şekilde cinin pençesine teslim etmeye ‘kızını kocaya vermek’ denir. O gün ağlamak, matem etmek lazım geldiği halde, bizim komşular bayram ediyorlar (Efendi, 2017b: 91).

Ahmet Mithat Efendi bir genç kızın nasıl yetiştirilmesi gerektiği ile ilgili olarak *Çengi* adlı eserinde, genç kıza dünyayı, kızın gözüne siyah bir perde çekerek gösterilmemesi gerektiğini, eğer kız o siyah perdeyi biraz aralarsa dünya sevgisi o kızın gözlerini kamaştırır. Ahmet Mithat Efendi sevginin ruhi bir gıda olduğunu ifade ederek, kızın bu gıdadan mahrum bırakılmaması gerektiğini söylemiştir. Eğer kız bu gıdadan mahrum kalırsa, aç gönüllü olarak yaşayan bu kız eğer bir gün seveda masasına ulaşma şansını yakalarsa, bu durumu hazmedemeyerek patlayabilir. Bu düşüncelerini de Fransız ve İngiliz kızlar üzerinden açıklamıştır:

Gözümüzün önünde iki büyük millet var. İkisinin de tecrübeleri, medeniyet yolunda ilerleyen milletler için güvenilir örneklerden sayılır. Birisi Fransızlardır ki, pek meraklı olan aileleri kızlarına dünyayı göstermemek için manastırlarda büyütürler. Hele hele kızlara aşk ve sevdaya dair kitap okutmamaya varan dikkatleri aşırılık derecesindedir. Fakat bu dikkatin sonucu neye yol açar? Şair bir kişi olan Musset’in dediği gibi, çoğu durumda karyolanın altında bir canlı varlık saklamaya çalışırlar.

İkincisi İngilizlerdir. Kızları erkekler kadar serbest büyütürler. Kızlar istedikleri gibi gezer dolaşırlar. Okuryazarlar, fakat nikâh zamanı gelince, kocalarının esiri olur kalırlar (Efendi, 2017b: 98-99).

Ahmet Mithat Efendi bu iki milletinde kız yetiştirme usullerini beğenmez, ona göre en doğrusu bu ikisinin orta yoludur.

3.4.6. Müşahedat

Ahmet Mithat Efendi bazı eserlerinde kendisini de karakterlerden biri yapmıştır. O eserlerden biri de *Müşahedat*’tır. Ahmet Mithat Efendi alafranga bir insan olmamasına rağmen, alafranga bir ortamda ortamın gerektirdiği usulde davranılması gerektiğini düşünüyordu. *Müşahedat* adlı eserinde Agavni ve Siranuş karakterlerini ilk gördüğü zaman kızların alafranga giyimlerinden dolayı onları alafranga usulüne göre selamlamıştır:

Genç kadınlar pek alafranga giyinmiş olduklarından, alafranga usulünce kendileriyle tanışıklığımız olmadığı halde bir baş işaretleriyle selamlaşmak gerekirdi. Yanlarındaki ihtiyar kadın geniş bir siyah yünlü fistan giyip, başına da bir siyah yemeni bağlamış. Böylece yerli oldukları anlaşılacak, bu selama da gerek görülmemiştir (Efendi, 2019: 32).

Ahmet Mithat Efendi’nin *Müşahedat* adlı romanının kahramanlarından biri de kendisidir. Romanda Siranuş ve Agavni karakterlerinin evine gidip, evin uşağına onlarla görüşmek istediğini

söyleyip, onlardan gelecek haberi kahvehanede beklemiştir. Kahvehanede iken yabancı dergi ve gazetelere göz atmıştır. Ahmet Mithat Efendi günlük hayatında Batı'dan tamamen uzak kalmamış, basın yolu ile Batı'yı takip etmiş, Batı'da meydana gelen gelişmeleri öğrenmiştir:

“Uşağa dediğim gibi Lüksemburg kahvesine gittim. İllustration adındaki Fransızca resimli gazeteyi alıp, resimlerini seyre başladım. O bitti, Le Monde İllustre gazetesini aldım. O da bitti. İngilizlerin en meşhur resimli gazetesi olan Grafik de bitti” (Efendi, 2019: 76).

Ahmet Mithat Efendi eserlerinde mirasyedi gençleri her zaman için eleştirmiştir. *Müşahedat* romanın kahramanlarından olan Rafet'in ailesi Batılı tarzda yaşayan bir ailedir. Rafet'i özel hocalarla yetiştirmişlerdi. Babasının vefatından sonra gazete bile okumayan Refet gazeteci Ahmet Mithat Efendi'yi bile tanımaz. Gençlik döneminde babasından kalan mirası kaybeden Refet ve ailesi zor günler geçirmiştir. Diğer mirasyedilerden farklı olan Refet zeki, iyi ahlaklı bir gençtir:

Mirasyedilik ve hovardalıkla servetini telef ve mahvetmiş olmasını, kendisi için bir noksanlık saymak isterseniz reddinde inat edemem. Ama ben bunu da Rafet'le dostluğumu kesecek önemli sebeplerden saymam. Bir adam, bir serveti idareye kabiliyetsizmiş. Kabiliyetsiz olduğu için onu telef ve mahvetmiş, bunun nesine acımalı? (Efendi, 2019: 111).

Ahmet Mithat Efendi, fuhuş konusunu da eserlerinde işlemiştir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre ecnebi nüfusun fazla olduğu Galata ve Beyoğlu'nda fuhuş fazladır. Çünkü bu yerlerde Avrupa ahlakı hâkim konumdadır. İslam fuhuşa izin vermediği gibi bu cezayı işleyene de ağır cezalar verir. Ondandır ki önceleri Osmanlı topraklarında olmayan fuhuş, Batılılaşma ile Osmanlı'ya gelmiştir. Fuhuşun en çok olduğu yerler ise gayrimüslim halkın en fazla yaşadığı yer olan Galata ve Beyoğlu'dur:

İstanbul'umuzda bir milyon yüz bin kadar nüfus tahmin olunur. Yedi yüz bini İslam olmak üzere, ecnebi nüfus da yüz yirmi bine vardırıyolar. Bunların oturduğu çoğu bölgelerde, yerli Hristiyan ahaliye nazaran çoklukları beklenemez. Ecnebilerin çoğaldıkları semtlerde Avrupa ahlakı da halim duruma geçiyor. Suistimal, fuhuş ve rezaletler artıyor (Efendi, 2019: 153).

Yazar, *Müşahedat* romanında da cariyelik konusuna değinmiştir. O, İslam geleneğinde kullanılan cariyeler ile Avrupa geleneklerindeki besleme kullanma arasında da farklılıklar olduğunu ifade etmiştir. Hatta beslemelik yaparak çeyiz paralarını toplamak için İstanbul'a gelen birkaç kızın amaçlarına ulaşmaları ile daha fazla kız İstanbul'a gelmeye başlamıştır. Fakat sonuç onlar için hüsrana olmuştur. İstanbul'a gelen kızlardan sadece yüzde on beşi evlerine dönerken, kalan yüzde seksen beşlik kısmı ise başlarına gelen felaketlerle mahvolmuş gitmişlerdi. Bu olayın üzerine Kiliselerde İstanbul'a beslemelik yapmak için gelmemeleri konusunda yeminler ettirmiştir:

Avrupalı düşünürler bizdeki esareti tenkit ederler ha? 'Esaret' kelimesindeki mana, İslami hayatımızın neresinde görülmüştür? Hangi cariyeye esareten dolayı sefalet düşmüştür. İçlerinden kaç tanesi kocasız kalmaya mahkûmdur. Bilakis bizdeki cariyelerin ev, bark, çoluk çocuk sahibi

olmak yüzünden nail oldukları bahtiyarlık, Beyoğlu'nca değme talihli aile kızlarında bile görülemiyor.

Hele 'cariye' istihdamını 'esarete cevaz vermektir' diye reddederek, 'besleme' kullanmayı medeniyete muvafık gören alafrangalık âleminin zavallı beslemeleri arasında, kendisini sefaletten kurtarıp da ev bark sahibi olanlarını güç hatırlarlar. Bunların birtakımı Karnik'in hemşiresi Takuhi'ye ve birçoğu anası Novart'a benzeyip, birçoğu da sefalet âlemlerinde sürüne sürüne yakasını veremin pençesine vererek eriyip giderler (Efendi, 2019: 184-185).

Ahmet Mithat Efendi, kadının eğitimi konusuna önem vermiş, eserlerinde de bu konuya sıkça yer vermiştir. *Müşahedat* romanında kadın karakterlerden olan Agavni ve Siranuş eğitilmiş, alafranga insanlardı. Fransızca bilen, piyano çalan Batılı tipler olarak karşımıza çıkmaktadırlar:

En çok uğraştığı şey, romanlar mütalaasından ibaretti. Siranuş ise bilakis kendisine her ne öğretirse, olanca kudret ve gayretiyle onu anlamaya çalışıyordu. (...) Agavni ise kendi ifadesinden ziyade Siranuş'u eğlendirmeye gayret ederek, vakit buldukça arkadaşını piyano başına celp ederek, saatlerce işgal ve kendi de meşgul oluyordu (Efendi, 2019: 236).

Ahmet Mithat Efendi, eğitilmiş ve eğitim almayan kadınları kıyaslayarak eğitimin önemini açıklar. *Müşahedat* adlı eserin diğer kadın karakter ise Seyyit Mehmet Numan'ın hastalıklı kızı Feride'dir. Feride Rafet'e âşıktır. Aşkı için Agavni'yi öldürtür. Agavni'nin ölümünden sonra da vicdan azabına dayanamayıp hastalanır ve ölür:

"Hâsılı Feride güzel değildir. Çirkin bir şeydir. Bu bilgileri kendisinden aldığım Rafet'in tarifine göre bünyesinin zayıflığı ve babasının bir taneciği olmak yüzünden talim ve terbiyesi için de sıkıştırılmamıştır" (Efendi, 2019: 214).

3.4.7. Henüz 17 Yaşında

Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında* romanında toplumda "düşmüş kadın" olarak tanımlanan kadınlara yer vermiştir. Ahmet Mithat bu kadınlara acıyıp, onları topluma kazandırmaya çalışmıştır. Bazı kaynaklara göre eserin kahramanlarından olan Ahmet Efendi Ahmet Mithat Efendi, Kalyopi karakteri ise Ahmet Mithat Efendi'nin ikinci eşi olan Müslüman olduktan sonra Hafize Melek adını alan Vasiliki'dir. Eserdeki Kalyopi karakterinin başına gelen olaylardan sonra fuhşa sürüklendiğini, Ahmet Mithat Efendi'nin ona acıması ve onu bu hayattan kurtarması anlatılmıştır:

"Zavallı Kalyopi! Eğer kumanda kendisinde kalsaydı bir gececiği olsun iffetli kadınlar gibi rahatça geçirecekti. Aman ya Rab! Bir gececik rahatı nimet sayacak hale gelmek ne beladır! Zavallı kızcağz! Gönlü ne kadar açık! Zihni ne kadar geniş! Gönlünü, zihnine neler geliyor!" (Efendi, 2020: 75).

Ahmet Mithat Efendi, yaratılışları gereği melek gibi olan kızların, fuhuşu kendilerine iş olarak görmelerini ve bunu yaparken de utanmamalarını yanlış terbiyeye bağlar. Burada kast ettiği yanlış terbiye anne ve babadan aldıkları terbiye değildir. Elbette anne ve babadan aldıkları terbiyenin etkisi hiç yoktur da diyemeyiz, fakat Ahmet Mithat Efendi'nin burada kast ettiği yanlış terbiye kızların birbirlerinden görüp, etkilendikleri terbiyedir:

Karakterin yaratılışa galibiyetini açıkça görmek için bu fahişe kızların yine kendi fahişeliklerinden başka bir ayna aramak lazım mıdır? Düşünülmelidir ki yaratılışları dâhilinde olarak bunlar melek gibi masum ve iffetli yaratılmışlardır (...)Yaratılışları genel olarak bu şekilde olan kızlar, nasıl olup da şimdi fuhuşu kendilerine bir iş ve kazanç saydıkları halde utanmak, arlanmak, akıl ve hayallerinden bile vazgeçmiyor? Yaratılışın bir karaktere dönüşümünde bu kuvvet nereden geliyor? (Efendi, 2020: 81).

Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında* romanında Kalyopi karakteri üzerinden geneleve düşen kızların buralara nasıl düştüklerini öğrenir. Bazı kızları babaları ve annelerinin buralara sattıklarını, patrikhanenin ve hükümetin ise bu olaylara bir şey demediklerini, çünkü bu olaylardan haberleri olmadıklarını, kızların bile bu olaydan çok sonra haberleri olduklarını söyler. Ahmet Mithat Efendi Osmanlı'da genelevlerin ortaya çıkmasını Avrupa kültürünün Osmanlı'da yayılmasına bağlar. Avrupalıların, Türkiye'de esareti kaldırıp, özgürlüğü getirme düşüncelerinin gerçek olmadığını, çünkü Türklerde hiçbir esir genelevlere satılmaz:

Ey Frenkler! Türkiye'de esareti yasaklayacağız diye birtakım medeniyet taraftarı ve hürriyet aşığı gibi sözlerde bulunursunuz! Hâlbuki bizde hiçbir esir, böyle kerhanelerde bayağı kimselere ayak bezi olmak için satılmaz. İşte asıl esirler ki anaları babaları onları fuhuş kiryile kirletmek için satıyorlar (Efendi, 2020: 105).

Ahmet Mithat Efendi'ye göre genelevlerde çalışan kadınlar başlarından geçen kötü olaylar sonucunda bu yerlerde çalışmaya başlamıştır ve bu yerlerden kurtulup toplumda aşağılanmadan yaşamak isterler. *Henüz 17 Yaşında* romanındaki Kalyopi karakteri ailesinin borcunu ödeyebilmek için genelevde çalışmaya başlamıştır. Buraya borcunu ödedikten sonra kendisini satın alıp buralardan uzak duracağını söylemiştir:

Ben burada yalnız bir ekmeğin için duruyorum. Bir kuru ekmeğin için. Eğer bir hamal bile çıkıp bana bir kuru ekmeğimi temin edecek olsa eteklerine sarılıp bir daha ondan ayrılmam. Şu kadar ki o bir kuru ekmeğin bir parçasını kendim yersem, diğer parçasını da anama babama veririm (Efendi, 2020: 114).

Ahmet Mithat Efendi bu romanında Batılılaşma ile toplumda meydana gelen özellikle ahlaki yönden toplumu tamiri mümkün olmayan sorunlardan bahsetmiştir. Batılılaşma ile fuhuş Osmanlı toplumuna girmiştir. Ahmet Mithat Efendi bu düşüncesini eserinde şu ifadelerle savunmuştur:

“Ben diyorum ki Türklükte, İslamiyet’te ve Osmanlılıkta bu iğrenç şey yoktur. Ancak Frenklikten gelmiştir. O şapkalar yok mu o şapkalar? İşte onlar hangi memlekete girmişlerse orada bu pislik türemiştir” (Efendi, 2020: 122).

Ahmet Mithat Efendi’ye göre Osmanlı kültüründe de Türk kültüründe de fuhuş yoktur. İslamiyet’in fuhuşu ve zinayı cezalandırması bunun bir kanıtıdır. Fuhuşun Osmanlı topluma girişi gayrimüslim kadınlar yüzünden olmuştur. Bu kadınların henüz girmemiş oldukları yerlerde ise fuhuş yoktur. Fuhuşun en çok olduğu yer Beyoğlu’dur. Çünkü Osmanlı’da yaşayan Frenkler Beyoğlu’nda ikamet ediyorlardı:

Fakat işte Kuranikerim’de zina için cezaların belli olması da ispat eder ki İslam’da bu pis iş yokmuş. Zira bir şey suç olarak kabul ediliyorsa o şey yasa ve örflerde yok demektir. Var olsaydı varlığı hoş görülür, cezası da olmazdı. Şimdi Beyoğlu’nda olduğu gibi adeta sakıncasız sayılırdı. Ne gerek? İşte Anadolu, işte Asya! Henüz şapkaların girmemiş olduğu yerlere gidiniz de, haydi bakalım bir kerhane bulunuz! Gündüzün ışığından korkarak ve gecenin karanlığına sığınarak, önce bin belayla hazırlanabilmiş olduğunuz bir adi kariya gidecek olsanız bile, halk haber alacak olursa hemen basılıp ya âleme rezil olursunuz ya da ölüm derecelerinde belalar muhtemeldir. Beyoğlu ahalişi yüz bin nüfussa, binden fazla aleni fahişesi ve yirmi bin civarında da zina yapan adamı vardır. Yüzde bir zinaya bulaştığı bilinen kadını ve yüzde yirmi aleni zinaya bulaşmış adamı, Anadolu ve Asya’nın içeri taraflarında hangi memleketlerde bulabilirsiniz? (Efendi, 2020: 123).

Ahmet Mithat Efendi’ye göre daha önce Osmanlı topraklarında yaşayan yerli Hristiyanların Tanzimat dönemine kadar ki adetleri Osmanlı adetlerine yakındı. Fuhuş gibi kötü huyları yokken, Batılılaşmanın yaygınlık kazanması ile Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan halklarda, Osmanlı adetlerinden uzaklaşıp, yabancı Hristiyanlara özenmeye başlamış, onların adetlerini uygulamaya başlamıştır. Bu uygulamanın sonucunda zarar gören yine yerli Hristiyan kadınları olmuştur.

Ahmet Mithat Efendi yabancılarıdaki drohoma geleneğini de eleştirmiştir. Bu gelenekte gelin tarafı erkek tarafına para veya mal götürür. Parası olmayan kadınlar evlenemez ve kötü yollara düşerler:

Pek doğru söylüyorsun. Lakin bu sözler beni reddetmiyor. Bilakis benim davamı ispat ediyorlar. Ben dedim ki, bizim yerli Hristiyanlar ’da da bu kötü adet yokken, şapkalar türediği zamandan beri bu da türemiştir. Drahoma âdeti zaten Hristiyanlıkta var mıdır? Hala başlarına yerli başlıkları giyen Hristiyan kavimlerinde çeyiz denen şey aynıyla bizim Müslümanlarda olduğu şekildedir. Fakat yerli Hristiyanlarımızda birçoğu başlarına şapka giymedikleri zamandan başlayarak Avrupa adetlerini de almış, drahomayı nikâhın temeli saymışlardır. Ermeni karılarının düne kadar yaşmaklı olduklarını unuttuk mu? Hala Anadolu ve Arabistan’da Hristiyan karılarının İslam kadar kapalı olduklarını görmüyor muyuz? (Efendi, 2020: 124-125).

Ahmet Mithat Efendi’ye göre Doğu toplumlarının bozulmasının nedeni Batı toplumlarıdır. Batı, medeniyet diye insanları ahlaksızlaştırmıştır. Balkan toprakları Osmanlı’nın iken Balkanlarda yaşayan kadınlar zinadan ve fuhuştan habersizdi. Ne zaman ki bu topraklar Osmanlı toprağı

olmaktan çıktı, bu topraklarda yaşayan kadınlar Batı toplumlarının etkisinde kalarak namuslarını kaybetmişlerdi:

Doğu kavimlerini Batı kavimleri bozmuştur. Osmanlı idaresi altında bulunduğu zaman Yunanistan'da Solyotlar, Manyotlar gerçekten kahraman kavimlerdiler. Kadınları, kızları adeta başka milletlerin erkeklerinden daha kahramandılar. Fuhuş ve zina hemen hemen bilinmeyip meşru aşkları ile kahramancaydı. Şimdi ise Atina'ya, Şire'ye git de bak. Besleme ve hizmetkâr kızların hepsi "dağlı" adıyla anılan kızlardandır ki bunlar arasında Solyot ve Manyotlar da çoktur. Sen ise en doğru bir söz olarak kendin dedin ki beslemeler kerhanelerin adaylarıdır! (Efendi, 2020: 125).

Fuhuş konusu 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın en büyük sorunlarında biri olmuştur. Batılılaşmanın etkisi ile özellikle gayrimüslim halkın fazla olduğu Galata ve Beyoğlu'nda fuhuş fazlaca artmıştır. Ahmet Mithat Efendi de bu konuyu eserlerinde işlemiştir. Fuhuş sorununa çözümler aramıştır. Kızların iyi bir terbiye ile büyütülerek fuhuştan korunması, kızlara aile kurmanın erdemlerinden bahsetmek gerekmektedir. Geneleve düştüğü için pişman olan kızlarında kurtarılması gerekmektedir. Fakat bunlar fuhuşun ortadan kaldırılması için yeterli değildir. Genelevlerin kapatılması için çalışılmalıdır. Ahmet Mithat Efendi, *Henüz 17 Yaşında* romanında fuhuşun ortadan kaldırılması için kurduğu hayali şöyle anlatmıştır:

Bekârlığı genel kanuna aykırı sayarak, bekâr olacak olanlardan bir vergi almaya kadar varıp, o vergiyle yalnız fakirliğinden dolayı koca bulamayan kızları evlendirmek veya terbiye yokluğundan ve cehaletinden dolayı bu korkunç vadiye giren kızları daha çocukluklarından talim ve terbiye etmek gibi taraflara harcamak tedbirine de kalkışır (Efendi, 2020: 126).

3.4.8. Paris'te Bir Türk

Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde Doğu kültürünü ve Batı kültürünü kıyaslamıştır. *Paris'te Bir Türk* adlı eserinde de Doğu ve Batı kültürlerini kıyaslamış, Batılıların Türklerle ilgili yanlış düşüncelere sahip olduklarını ifade etmiştir:

Catherine - Vay bu adam Türk ha?

Cartrisse - Hem de hani ya şu gerçekten Türk olanlar yok mu? İşte onlardan. Öyle...

Catherine - Haniya şu dört karı, on sekiz cariyenin agûş-ı şehvet ve muhâsedelerinde top gibi atılıp deveran eden Türklerden.

Cartrisse - Kaç karısı ve kaç cariyesi olduğunu bilemem.

Catherine - Haniya şu bir karıdan hevesi geçer geçmez onu sahife-i hatırdan silip çıkarmak için yalnız bir kelimeyi telâffuzdan başka hiçbir şeye muhtaç olmayan Türklerden (Efendi, 2000: 44).

Paris'te Bir Türk adlı eserinde Ahmet Mithat Efendi Türklerin ve Doğu kültürünün, Batı tarafından yanlış tanındığını savunup Nasuh karakteri üzerinden bu yanlışlıkları düzeltmeye çalışmıştır. Eserde Nasuh karakterinin okuduğu bir gezi yazısında Türklerle ilgili olarak, Türklerin hatır gönül bilmedikleri, Türklerin barbar oldukları ve karşısındakini hemen vurup öldürebileceği yazıyordu. Nasuh ise bu gezi yazısında yazarların gerçek olmadıklarını Türklerin misafirperver,

kibar, insan haklarına saygılı olduklarını savunmuştur. Vapurdaki yolculardan biri olan Cartrisse'de Nasuh'a hak vermiştir:

Elverir Monsieur Nasuh! Demek oluyor ki muharrir efendinin efkârına göre eğer Türkler Ayasofya mabedini yerle yeksan etmiş olsaydılar o zaman medenî addolunacaklardı. Gerek resimlerini ve gerek sû-ret-i tasvir ve iş'arını pek beğendik. Ressam ve muharrire tarafımızdan teşekkürler ediniz. İşte bizim Avrupalıların Türkiye'yi lâyıkıyla tanıyamamaları bu zevzek muharrirlerin bu gibi hezeyan nameleri seyyesidir. Monsieur Nasuh doğrusu ya hak kazandı (Efendi, 2000: 28).

Eserde kılık kıyafet konusuna da değinilmiştir. İstanbul'da yaşayan pek çok insanın alafranga tarza giyindiğini, fakat medeniyette kıyafetin ve elbisenin hiçbir dahli olmadığını savunmuştur:

Bendenize kalır ise ondan daha kolay hiçbir şey olamaz. Büyük Petro gibi bir adam olur da bir günde tebdil-i kıyafeti emr ve emrini icra ettirebilir. Yahut bu yolda bir heves-i cahilannenin koca bir halka delâlet etmesi dahi mümkündür. Fakat size şunu sorarım ki şimdi Paris halkına bir aba, potur, cepken filân giydirsek, başlarına dahi kocaman birer fes veyahut sarık koysak Parisliler barbar olurlar mı? (Efendi, 2000, s. 28-29).

Ahmet Mithat Efendi eğitimin gerekliliğini eserlerindeki karakterler üzerinden vurgulamıştır. Eserlerinde yer alan doğru karakterler eğitim almış, Batılılaşma konusunu doru bir biçimde anlayıp Batılılaşan karakterlerdir. *Paris'te Bir Türk* romanında ana karakter Nasuh karakteri iyi eğitim almış bir insandır:

“Tahsil cihetine gelince Türkçe, Fransızca, Arabi ve Farisinin cümlesine birden başladık. Hatta pederim Rumcaya dahi bunlar ile beraber başlatamamış olduğuna teessüf ederdi” (Efendi, 2000: 105).

Ahmet Mithat Efendi bu eserinde Osmanlı ve Fransız kültürünü kıyaslayıp, Osmanlı kültürünün üstünlüklerinden bahsetmiştir. İstanbul'da insanlar mahallelerine yeni taşınan insanlara komşu ziyaretine gittiklerini, Paris'te ise böyle bir şeyin olmadığını ifade ederek Türk kültürünün Fransız kültüründen önde olduğunu savunmuştur:

İstanbul'da bir mahalleden bir mahalleye göç eylediğiniz zaman mahallenin kadınları hareminize gelip vazife-i hoş amediye müsaraat gösterirler. Vakıa bunların şu ilk ziyaretleri hareminizin istihzaya şayan ahvali var ise onu görmek emel-i aslisine mübteni olduğu süphesiz ise de, mahaza bu hal sür'at-i muarefeye yardım edeceği cihetle her halde makbul olmak lazım gelir. Paris'te ise böyle konu komşu ile icap eden muaarefe pek tez ve pek kolay hâsil olmaz. Zira nuarefe hasıl olmak yani iki komşu birbiriyle merhabalaşmak için ya daireleri kapısından girer veya çıkar iken veyahut merdiven üzerinde tesadüfle boyun eğmekten başlamak lazım gelir (Efendi, 2000: 119).

Paris'te Bir Türk romanında Ahmet Mithat Efendi çok evlilikten de bahsetmiştir. Osmanlı toplumunda evlilikler erken yaşta yapılıyordu. İslam dini aslında erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesini emretmiyordu. Fakat bazı istisna durumlarda buna izin vermiştir. Otuz yıl sonra kadın

kocasından daha yaşlı hale gelir. Erkek ise çocuk sahibi olabilecek kadar genç kalır. Böyle bir durumda erkek tekrar evlenerek metres ilişkisi olmadan bir kadınla nikâhlanır, hem de doğacak çocuğu nüfusuna alabilir. Ahmet Mithat düşüncelerini Nasuh karakteri üzerinden açıklamıştır:

Pek kolay bir şey. Hazret-i Kur'an emretmiş ki eğer size bir karı kifayet etmez ise iki alabilirsiniz. O da kifayet etmez ise üç, nihayet dört alabilirsiniz. Lâkin bunlar miyanında adalet-i tâmmeye riayet edeceksiniz ve illâ bir karıdan başka karı alamazsınız! İşte cevaz şundan ibarettir. Yani mutlaka birden ziyade karı almak lâzım gelmeyecek. Lüzum ve ihtiyaç görülür ise almak dahi men olunmayacak, yani bu bapta insan hürriyet-i tâmme içinde bulunacak. Mürüvvet-i merdâne ise karılar miyanında adlin tavsiyesi oluyor. Cümlesine muamelei âdilânede bulunamayacak olan insanda mürüvvet-i âdilâne dahi olamayacağını hükümler böyle mürüvetsiz bir şehvetperestten o hürriyeti dahi men ediyor (Efendi, 2000: 150).

Ahmet Mithat Efendi, Doğu kültürünün kadına verdiği değer ile Batı kültürünün kadına verdiği değeri, evlilik konusunu, kadın ve erkek ilişkilerini *Paris'te Bir Türk* romanında kıyaslamıştır. Ahmet Mithat Efendi, İslam'ın kadına verdiği değeri Nasuh karakteri üzerinden anlatmıştır:

Evet! Bu da hikmet-i İslâmiyyenin nazar-ı dikkatinden uzak kalmamıştır. Kur'an hayal âleminde gezinmez. Hakikat âleminde gezinir. Binaenaleyh şimdi arz eylediğim gibi insanı, insanlığının fevkinde tasavvur etmez. İnsan ise bir nev'i hayvandır. Hayvan mevâlîd-i selâsenin en mükemmelidir. Tenasül-i tabîî babında erkeklik tohum ve dişilik tarla olmak üzere tasavvur edilmek zarurîdir. Kur'an dahi böyle tasavvur eder. İmdi bir tarlaya birkaç çiftçi tohum rez' etse, sonra herkes kendi tohumunun mahsulünü derk etmek lâzım gelse tefriğe ne cihetle imkân bulunabilir? (Efendi, 2000: 151).

Ahmet Mithat Efendi Batılıların Türkleri yanlış tanıdıklarını düşünüyordu. Nasuh karakteri üzerinden Batı'nın Türkleri doğru bir şekilde tanımalarını sağlamaya çalışmıştır. Nasuh karakteri düzgün, eğitilmiş bir insandır. İnsanlar Nasuh'u tanıdıkça ona hayran olmuşlardı. Donanımlı bir insan olan Nasuh, Fransızları kendisine hayran bırakmıştır:

Türklerin bu son asırdaki terakkiyatına söz yoktur. Okuduğumuz gazetelerin rivayeti böyle olduğu gibi, şarka seyahat edip gelenler dahi böyle söylüyorlar. Numunesi ise elyevm gözümüzün önündedir. Zira henüz kendisini göremediğim ve fakat asarından ve kendisini görenlerden aldığım malûmat üzerine görmüş ve ahvalini tedkik etmiş kadar tanıdığım Nasuh Efendi isminde bir yeni Türk, doğrusu milletini umum âlem-i medeniyetin payitahtı demek olan Paris'te hüsn-i suretle teşhir eylemiştir demişti. Bu medh-i sitayiş Zekâ beyefendiye biraz çirkince görünerek kendisini Nasuh'a takdim ettirmenin en âlâ yolunu bulmuş olmak zu'muyla (Efendi, 2000: 343).

Eserin sonunda Nasuh İstanbul'a dönmeye karar verir. Virginie Nasuh'u sevdiğini, onunla birlikte İstanbul'a gelip onunla evlenmek istediğini söyledi. Nasuh ise Virginie'nin Müslüman olmamasından dolayı onunla evlenmeye pek sıcak bakmaz. İslam'ın Hristiyan bir kişi ile evlenmesine izin verdiğini söyleyen Nasuh, arkadaşlarından da Hristiyan kadınlarla evlenenlerin olduğunu, fakat arkadaşlarının henüz yaşlanmadıkları için tecrübesinin tekmil olmadığını söyler. Virginie Müslüman olmaya karar verir. Nasuh, Virginie ve kardeşleri İstanbul'a döner:

Orası öyle, ama ben tezevvüç edeceğim karının kendi dinimden olmasını isterim. Vakıa ahabımdan pek çokları vardır ki Avrupalı karılarla izdivaç etmişlerdir. Karıları Hristiyan olduğu halde güzel güzel yaşarlar. Ancak bunlar henüz ihtiyar olmadılar ki tecrübem tejmil olsun. İhtiyarlık icabınca vücuda ölüm soğukluğu geldiği ve âlem-i ukba yaklaştığı zaman bakalım o hüsn-i zindegani devam edecek mi? (Efendi, 2000: 523).

3.4.9. Felsefe-i Zenan

Ahmet Mithat Efendi eserlerinde evlilik konusuna sıkça yer vermiştir. Ahmet Mithat Efendi, Felsefe-i Zenan adlı eserinde kadınların gözünden bakarak evlilik kurumunu ve erkekleri anlamaya ve eleştirmeye çalışmıştır. Kadınların eğitim almaları gerektiğini savunan Ahmet Mithat Efendi'nin bu eserindeki kahramanlarından olan Fazıla Hanım, babasından iyi bir eğitim almış, bilgili bir kadındır. Ahmet Mithat Efendi, çocukların eğitimlerinde anne ve babanın önemli bir role sahip olduğunu düşünüyordu. Eğitime önem veren Fazıla Hanım, zamanının büyük bir kısmını okumaya ayırmakta, ev işlerini ise eğitimine engel olarak görmekteydi.

...binâberin olanca vakt ü zamanını taallüm ve tefennüne hasredip hattâ hânesinde mutfak ittihâzıyla yiyeceği yemeği pişirmek ve bir kazan su koyup giyeceği çamaşırı yıkamak hususlarını dahi taallüm ve tefennünü mâni bir meşguliyet addiyle çarşı açsısından yemeğini getirtmekte ve çamaşırlarını dahi hârice yıkatmakta bulmuş idi (Efendi, 1998: 17).

Ahmet Mithat Efendi kadınların kendi ayakları üzerinde durmaları gerektiğini düşünüyordu. Fazıla Hanım, babası vefat edince kendi evinde, tek başına yaşamaya başlar. Fazıla Hanım, bir çocuğunun olmasını isteyen fakat evlenmeyi düşünmeyen bir kadındı. Ayasofya Kütüphanesi'nin memuru Fazıla Hanım'a öksüz bir kız çocuğu getirerek, ona bakmasını istedi. Fazıla Hanım, Akıle adını verdiği bu kızın eğitimi ile ilgilenmeye başladı. *"Cenâb-ı Hak bu kızcağıza ol kadar akıl ve iz'an vermiş ki bunu güyâ akl-ı mücessem yaratmış bulunduğundan Fâzıla Hanım bu kıza "Akıle" tesmiyesiyle terbiye ve tedrisine merâkı saldırdı ve gayet kestirme bir yolda okutarak az zamanda çok şey öğretti"* (Efendi, 1998: 18).

Ahmet Mithat Efendi kız çocuklarının eğitimlerine verdiği önemi bu eserinde de vurgulamıştır. Fazıla Hanım'ın eski komşusu Fatma Hanım kocasının vefat ettiğini söyleyip Fazıla Hanım'dan kızı Zekiye'yi yetiştirmesini ister. Fazıla Hanım da bu teklifi kabul ederek, kızların iyi bir eğitim almaları için çalışmaya başlar.

Ahmet Mithat Efendi, geleneksel tutum ve yaklaşımın aksine kız çocuklarına da miras bırakılabileceğini düşünüyordu. Bundan dolayı olmalı ki, Felsefe-i Zenan adlı romanının kahramanlarından biri olan Fazıla Hanım'a -gördüğü rüyanın etkisi ile öleceğini düşündüğünden- bütün mal varlığını iki kıza miras olarak bıraktırır. Kızlarına da bıraktığı mirasın yanında, birbirlerinden ayrılmamalarını, evlenmemelerini ve özgürlüklerine sahip çıkmalarını vasiyet eder.

Ahmet Mithat Efendi, bu eserinde kadının erkeğe muhtaç olmadan yaşayabilmesi gerektiğini savunmuştur. Kadının bunu yapabilmesi için de sabit bir gelire ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Çalışan kadını, eserdeki Zekiye karakteri üzerinden anlatmıştır. Burada Zekiye, Muhsin Paşa'nın çocuklarına öğretmenlik yapmayı kabul edip, Halep'e gitmiştir: *'...Haleb'e gitmeğe râzı olur isem bana her ay beş yüz kuruş cep harçlığı vereceğini ve bundan başka tepeden tırnağa kadar esvâbımı dahi kendisi yapacağını vaad eyledi'* (Efendi, 1998: 25).

Ahmet Mithat Efendi, bu eserinde ayrıca evli bir kadının okumaktan daha önemli işleri olabileceğini anlatmaya çalışmıştır. Bunu da Akile'nin evlilik konusundaki olumsuz fikirlerinden yola çıkarak temellendirmeye çalışmıştır. Akile, Zekiye'ye mektup yazarken bile tedirgin olmakta, evli kardeşinin evi ile ilgilenmekten, gelen mektubu okuyacak vakti olamayacağını düşünmektedir:

'Neme lâzım şimdi Zekiyeciğim bu gibi bahisleri muhâkeme edecek hâlde değildir. Evi barkıyla meşguldür. Allah bilir ama devâm-ı sıhhatine dair yazdığım şeyleri dahi okuyabilmeğe belki de vakit bulamaz' (Efendi, 1998: 61).

Ahmet Mithat Efendi, bu eserinde çok eşliliği eleştirmiştir. Bunu Sıtkı Efendi üzerinden anlatır. Zekiye Hanım'ın eşi Sıtkı Efendi, Zekiye Hanım'ı aldatmış olmasına rağmen, yaptığında bir yanlışlık olduğunu düşünmez. *'O sözler eski darb-ı meselleri birer daha tekrardan ibâret idi. Bir şey ki muvâfık-ı şeriat olduktan sonra onu kabul etmemek olur mu?'* (Efendi, 1998: 69). (O sözler, eskilerin tekrarından başka bir şey değildir. Bir şey şeriata uygun olduktan sonra, onu kabul etmemek olmaz.)

Ahmet Mithat Efendi, erkeğin çok eşli olmasının, toplumun yapısından ve geleneklerinden kaynaklandığını savunmaktaydı. Bu düşüncelerini Akile Hanım üzerinden açıklamıştır:

Hiç erkeklere inan olur mu? Şehvet elinde esir olan bir erkek o esâret ribkasından rakabesini kurtarabilir de ahlâk-ı hamidenin tavsiyesi mucibince hareket edebilir mi?...Bâhusus âdet-i umumiye bir kadını yalnız bir erkeğe tahsis ederek erkeği müteaddid kadınlara ta'mim edip durur ve erkekler dahi bu nimetin kadrini takdirde kusur etmemekte bulunur iken hazır kendilerine arz-ı hâşiş eden bir kıza iffet-fürüşluk edebilirler mi? (Efendi, 1998: 68).

Ahmet Mithat Efendi aldatılma durumunun kadın için de erkek için de uygun bir durum olmadığını, kadının da erkeğin de bu durumda eşit olduğunu vurgulamıştır. Kocasının kendisini aldattığını gören Zekiye'nin verdiği tepkiden, Ahmet Mithat Efendi'nin konu ile ilgili düşüncelerini anlamamız mümkündür:

‘‘Ne olacağım? Sen beni bir erkekle bulmuş olaydın ne olur idiysen ben de aynıyla öyle oldum’’ (Efendi, 1998: 69).



SONUÇ

Bu tez çalışmasında, Osmanlı Modernleşmesinde kadın ve kadının eğitiminin yeri konusu, Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri üzerinden incelenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların eğitim haklarına kavuşmaları, sosyal hayatta görünür olmaları ve iş hayatına katılmaları Osmanlı Modernleşmesi ile başlamıştır.

Modernleşme sürecinde yer alan Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile eğitimde modernleşmenin sağlanabilmesi için Maarif Nizamnamesi yayımlanmıştır. Yine bu süreçte Sultan Abdülmecid döneminde kızların eğitimlerine yönelik olarak ilk kız rüştiyesinin, kızlara yönelik sanat okullarının açılması ve ilk defa kız öğretmen yetiştiren okulların kurulması gelişmeleri yaşanmıştır. İzleyen dönem Sultan Abdülaziz'in saltanat dönemidir. Bu dönemde eğitimin düzenlenmesini amaçlayan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlanmıştır. Nizamname'de kız ve erkek çocuklar için sıbyan mektepleri zorunlu olmuştur. Eğitime önem veren Sultan II. Abdülhamit döneminde mevcut okullara ek olarak birçok okul açılmıştır. Hem kızlar için hemde dilsiz ve sağır vatandaşlar için okulların açılması söz konusu olmuştur.

Kadın ve modernleşme konusu Türk Edebiyatı ile de karşılıklı bir etkileşim içerisinde olmuştur. Dönemin yazarları eserlerinde kadının modernleşmesi konusuna sıkça yer vermişlerdir. Bu yazarlarından olan Ahmet Mithat Efendi de eserlerinde sıkça kadın ve Batılılaşma konularına değinmiştir. Ahmet Mithat Efendi kadınların eğitim almalarını bir zorunluluk olarak kabul etmiştir. Ama bu eğitim herhangi bir eğitim değil "doğru" bir eğitim olmalıdır. Doğru eğitim ise toplumun genel, kültürel, ahlaki ve geleneksel yapısına uygun düşen eğitimidir. Yoksa Batılılaşma adına geleneksel toplum yapısından uzaklaşma ve ona yabancılaşma sonucunu doğuran eğitim değildir.

Ahmet Mithat'ın ele aldığı konulardan biri de kadınların çalışma hayatına katılmalarıdır. Bu konuda yazarın kafasının epey karışık olduğu dikkat çekmektedir. Çünkü eserlerinin birinde (*Müşahadat*) kadına ekonomik özgürlük sağladığı için kadınların çalışmasını hararetle desteklerken, bir başka eserinde (*Jön Türk*) bunun gayrimeşru ilişkilere yol açmak sureti ile ailenin birliğini bozduğu gerekçesi ile buna karşı çıkmaktadır.

Ahmet Mithat dönemin kadınlarla ilgili olarak tartışılan aşağı yukarı her konuya eserlerinde yer vermiştir. Mesela konu ile ilgili olarak yazar, *Felâhî Bey ile Rakım Efendi* adlı eserlerinde Canan karakteri üzerinden kadının eğitimi ile ilgili düşüncelerini açıklamıştır. Burada Canan, Rakım Efendi tarafından satın alındığı zaman okuma yazma bilmeyen bir cariye karakterindedir.

Rakım Efendi onun eğitimi ile ilgilenmiş, ona piyano çalmayı öğrenmesi için hoca tutmuş, Fransızca öğrenmesini sağlamıştır. Bu nokta bu araştırma konusu için merkezi öneme sahiptir. Çünkü bilindiği gibi Fransızca bilmek dönemin yazar ve edebiyatçıları için bir modernleşme göstergesiydi. Bir diğer eseri olan *Jön Türk*'te ise Ceylan ve Ahdiye karakterleri üzerinden kadının nasıl eğitim alması gerektiğini anlatmıştır. Ceylan karakteri yanlış eğitim almış, dolayısı ile yanlış Batılılaşmış bir karakter iken, Ahdiye karakteri doğru bir eğitim almış bir kadındır.

Çengi adlı eserinde çocuğun eğitiminde anne ve babanın rolünün önemini vurgulamıştır. Salıha Molla'nın oğlu Daniş Çelebi'ye iyi bir eğitim verememesi, onu cinli, perili hikâyelerle büyütüp gerçek dünyadan uzak tutması sonucunda sağlıklı bir birey olamayan Daniş Çelebi, kendi çocuğuna da iyi bir örnek olamamıştır.

Çingene adlı eserinde eğitimin, toplumun her kesimine mensup insanın değişmesini, gelişmesini sağladığını anlatmıştır. Şems Hikmet Bey, çingene olduğu için toplumda ilgi görmeyen bir kız olan Ziba'nın eğitimi ile ilgilenmiş, çevresindeki insanların çingeneden hanımefendi olmaz sözünü dinlememiş ve Ziba'yı eserin sonunda bir hanımefendiye dönüştürmüştür. Bu eserde ayrıca geleneksel evlilik anlayışını da eleştirmiştir. Evliliğin birbirleri ile anlaşılan, birbirlerini tanıyan iki insan arasında yapılması gerektiğini savunmuştur.

Dürdane Hanım adlı eserinde Dürdane Hanım kitap okumayan, tiyatroya gitmeyen bir kadındır. Mergup adlı karaktere âşık olmuş ve hamile kalmıştır, Ulviye karakteri ise iyi bir eğitim almış, kitap okuyan, tiyatro izleyen bir kadındır. Ulviye karakteri Dürdane Hanım'ın başına gelen olayları Dürdane Hanım'ın kitap okumamasına bağlar. Çünkü kitaplarda hayattan parçalar vardır. Kitaplardan hayat ile ilgili tecrübeler öğrenilir.

Müşahadat adlı eserinde Siranuş ve Agavni karakterleri iyi eğitim almış, Fransızca bilen, piyano çalan, alafranga tiplerdi. Feride karakteri ise hasta, eğitim almamış, âşık olduğu adam için Agavni'yi öldürten bir karakterdir.

Henüz 17 Yaşında adlı eserinde düşmüş bir kadın olan Kalyopi karakterinin yaşadıklarını anlatmıştır. İyi bir eğitim almamış olan Kalyopi, başından geçen olaylardan sonra ailesine yardımcı olabilmek için bir genelevde çalışmaya başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi bu eserde, toplumun bu kadınlara sırtlarını dönmemeleri, onlara sahip çıkarak hayatlarının düzelmesini sağlayabileceklerini anlatmıştır.

Paris'te Bir Türk adlı eserinde ise Doğu ve Batı kültürlerinde kadın konusunu kıyaslar. Eserde İslam dinin kadına verdiği önem anlatılır.

Tanzimat edebiyatında sıkça işlenen kadın konusuna eserlerinde yer veren Ahmet Mithat Efendi, kadınların eğitim almalarını ve sosyal hayatta aktif rol oynamaları gerektiğini savunmuştur. Yaşadığı dönemde Fatma Aliye Hanım gibi kadın yazarları da desteklemiştir.

Bu araştırmanın sonucu olarak Osmanlı Modernleşmesinde kadın ve kadının eğitimin önemli bir yere sahip olduğu gözlemlenmiştir. Kadınların eğitiminin devlet politikası haline geldiği ve bu politikanın bir gereği olarak yapılan yenilik çalışmaları ile kadınların mevcut konumlarında gözle görülür bir değişim yaşandığı ortaya konulmuştur. Tez çalışmasında başlangıç varsayımı olarak Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde Osmanlı kadınlarının Osmanlı Modernleşmesine pozitif katkı sundukları kabul edilmekteydi. Çalışma boyunca bu varsayımın Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde desteklendiği görülmüştür. Bir diğer ifade ile, Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde kadının ve kadın eğitiminin modernleşmenin önemli bir parçası olduğu kanısındadır.



KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz (1999). İttihat ve Terakki 1908-1917 (5. Baskı b.). (N. Yavuz, Çev.) İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aktel, Mehmet (1998). Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 177-184.
- Akyılmaz, Gül (1999). Birinci Jön Türk Hareketinin (Yeni Osmanlılar Cemiyeti) İdeolojisine Bir Örnek: Namık Kemal ve Fikirleri. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 233-251.
- Alkan, Mehmet Ö (2008). Osmanlı İmparatorluğu nda Modernleşme ve Eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (12), 9-84.
- Altın, Hamza (2017). Osmanlı Eğitim Tarihinde Darülmüallimat (Açılışı ve Gelişim Süreci). *Akademik MATBUAT*, 1(1), 21 - 37.
- Altuntek, N. Serpil (1993). İlk Türk matbaasının kuruluşu ve İbrahim Müteferrika. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* , 10(1), 191-204.
- Avcı, Müşerref (2016). Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*(55), 225-254.
- Avcı, Yasemin (2007). Osmanlı Devleti'nde tanzimat döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*(21), 1-18.
- Aydın, Abdulhalim (2017). Batı Kavşağında Şinasi ve Duruşu. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 17-26.
- Berkes, Niyazi (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Boztaş, Asena (2014). Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif. *Gazi Akademik Bakış* , 7(14), 163-176.
- Bülbül, Gül (1989). İslahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve İslahat Fermanı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 2(2), 157-179.
- Çağır, Mine ve Türk, İbrahim Caner (2017). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi Ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* , 4(11), 37 - 50.
- Çaha, Ömer (2010). Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hareketi. Ö. Çaha içinde, *Sivil kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın* (s. 95-131). İstanbul: Savaş Yayınları.
- Çalışkan, Vedat, ve Özey, Ezgi (2017). Darülfünun'dan mezun ilk kadın coğrafyacı: Şükûfe Nihal (1897-1973). *Türk Coğrafya Dergisi*(67), 61-66.

- Çelebi, Nurhayat ve Asan, H. Tezer (2014). II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim ve İnsan/ Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 262-270.
- Çetin, Emrah ve Tüzer, Cansu (2017). İnci Dergisi Üzerine Bir İnceleme. *Milli Eğitim Dergisi*, 46(216), 203 - 255.
- Çiçek, Atıl Cem vd. (2015). Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 269-284.
- Çonoğlu, Salim (2015). *Hikaye ve Romanlarında Ahmet Mithat Efendi*. Ankara : Ötüken Yayınları.
- Demir, Nilüfer Ö. (1999). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 107-115.
- Diñer, Fahriye (2017). Modernleşme Sürecinde Tiyatroda Kadın Kimliğinin Sorgulanması: Afife Jale Örneği. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 83-96.
- Doğan, Rümeyza Betül ve Metintaş, Mustafa Yahya (2017). Sema Rıza Feraceli (1872-1931) ve Türk Kadınının İlk Gazetecilik Deneyimleri. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1(2), 100 - 108.
- Dönmez, Ahmet (2019). Tanzimat, Islahat Fermanları ve Avrupa Devletleri: İçerik, Ortaya Çıkış ve Tepkiler (1839-1856). *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*(22), 37-65.
- Efendi, Ahmet Mithat (1996). *Beşir Fuad*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- _____ (1998). *Felsefe-i Zenan*. (H. İnci, Dü.) İstanbul: Arma Yayınları.
- _____ (2000). *Paris'te Bir Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2012). *Felâton Bey ile Râkım Efendi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- _____ (2017a). *Dürdane Hanım*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- _____ (2017b). *Çengi*. İstanbul: Anonim Yayıncılık.
- _____ (2019). *Müşahadat*. İstanbul: Mercan Kitap Yayıncılık.
- _____ (2019a). *Jön Türk*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- _____ (2019b). *Çingene*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- _____ (2020). *Henüz 17 Yaşında*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayıncılık.
- Eliuz, Ülkü (2008). Meşrutiyet'e Giden Süreçte Yeni Kadın İmgesi: Fatma Makbule Leman. *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(47), 177-192.
- Ellek, Hasan (2014). Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), 119-159.
- Findley, Carter V. (1999). *Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da*. (A. Anadol, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Giddens, Anthony ve Sutton, Philip W. (2018). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. (A. Esgin, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Göktaş, Dilara (2019). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kadın Dernekleri ve Basın Bağlamında Toplumda Kadın Konusuna Yaklaşımı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 519 - 527.

- Göktaş, Yakup (2009). Modern Eğitim Kurumlarının Batılılaşma Dönemindeki Gelişimi (1700-1900). *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*(22), 11-25.
- Güngördü, Sedef Erkmén (2019). Nezihe Muhiddin ve Mefkuresi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(3), 1496-1510.
- Güven, Zühre Canay (2016). Eril Tarih Söyleminde Bir Osmanlı Kadın Kamusal Alanı: Hanımlara Mahsus Gazete. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*(43), 1-14.
- İnal, Halil İ. (2008). *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Nokta Kitap Yayıncılık.
- İnce, Yunus (2017). II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32(2), 427 - 457.
- Karabulut, Umut ve Doğan, Sema (2015). İstanbul Semalarında Uçan İlk Türk Kadını: Belkis Şevket Hanım. *Belgi Dergisi* (10), 1393 - 1401.
- Karaca, Şahika (2011). Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları. *Karadeniz Araştırmaları* , 93 - 110.
- (2012). Öncü Bir Kadın Yazar Emine Semiye'nin Kaleminden "İslamiyet'te Feminizm". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 269-280.
- Karaer, Nihat (2005). Abdulaziz. *Tarih Araştırmaları Dergisi* , 24(37), 313 - 326.
- Karaosmanoğlu, Derya (2018). Nam Kemal'in Türk Şiirinin Yenileşmesine Katkıları. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2(3), 322-329.
- Karpat, Kemal H. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda Değişim, Modernleşme ve Halk: Bir Vesika. *Kebikeç*(21), 5-11.
- (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları .
- Kavuncu, Mualla (1999). Osmanlılarda Aile ve Kadın. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 143 - 168.
- Kekeç, Susin Gören ve Taşcıoğlu, Raci (2018). II Meşrutiyet Dönemi Türk Basınında Kadın: Mehasin Dergisi Üzerine Bir İnceleme. *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, (s. 689-723). Elazığ.
- Keskin, Tülay (2005). Demet Dergisi'nde Kadın ve İlerleme Anlayışı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(37), 289-312.
- Kılıç, Neslihan (2014, Haziran). Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, Selda K. (2005). 1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(37), 99 - 111.
- Kızıleşik, K. Nur (2021, 01 14). *Geleneksel Toplum ve Modern Toplum Arasındaki Farklar*. Sosyologer: <https://www.sosyologer.com/geleneksel-toplum-ve-modern-toplum-arasindaki-farklar/> adresinden alınmıştır
- Kocaoğlu, Mehmet (1995). Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6(6), 195 - 210.
- Koç, Raşit (2007). Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Aydınlarının Türk Dilinin Eğitimine ve Yapısına Bakışları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(33), 11-25.

- Köker, Levent (1993). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurnaz, Şefika (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*. Ankara: TC Başbakanlık Aile Araştırma Yayınları.
- Kurtdaş, M. Çağlar (2019). Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 399-411.
- Kutlar, Mithat (2010). Osmanlı Kadın Dergileri içinde Erkekler Dünyası Dergisi. *Fe Dergi*, 2(2), 1 - 15.
- Malkoç, Selda, ve Yılmaz, Duygu V. (2019). Osmanlı Dönemi Kadın Dergileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(63), 654-659.
- Mardin, Şerif (1991a). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- (1991b). *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- (2011). *Türkiye, İslam ve Sekülerizm Makaleler 5*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mutlu, Nermin (2009). Popüler Kadın Dergilerinde Kadın Temsili (Örnek Olay: Cosmopolitan Dergisi). *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ortaylı, İlber (1991). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Özdemir, Nuray (2021). Milli Mücadele Dönemi Mitinglerinde Türk Kadını. *Belgi Dergisi*(21), 1-22.
- Özdemir, Özge (2017). “Kadınlık Yalnız Meyve Değildir”: Kadınlar Dünyası Dergisi'nin Başyazılarında Kadın Kategorisinin İnşası. *Fe Dergi*, 9(1), 113-120.
- Özyürek, Mustafa (2014). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Eğitimci: Nakiye Elgün. *Atatürk Dergisi*, 3(2), 29-46.
- Pamir, Aybars (2004). Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(2), 61-82.
- Sakaoğlu, Necdet (2008). *Bu Mülkün Sultanları 36 Osmanlı Padişahı*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Serbestoğlu, İbrahim (2011). Zorunlu bir modernleşme örneği olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*(29), 193-214.
- Şahin, G. Belkız, ve Yeter, S. Cansu (2020). Kadına Yüklenen Misyollar Bağlamında Aydemir Romanı. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 298-314.
- Şahin, Muhammet, ve Tokdemir, M. Ahmet (2011). II. Meşrutiyet Döneminde Eğitimde Yaşanan Gelişmeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(4), 851-876.
- Şenel, Şennur (2018). Osmanlı Modernleşmesinde "Kadın". *Electronic Turkish Studies*, 13(26), 1071-1090.
- Tekin, Yusuf (2012). Türk Siyasi Geleneği'nde Cumhuriyet Öncesi Türk Devletlerinin Etki ve Önemi. Y. Tekin, ve Ç. Okutan içinde, *Türk Siyasal Hayatı* (s. 1-65). Ankara: Orion Yayınları.
- Totonji, Hashim (2019). II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikalarında Odak ve Aşiret Mektebi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(9), 63-72.

- Tunaya, Tarık Zafer (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:1 II. Meşrutiyet Dönemi* (2. Baskı b.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Turan, Hilal (2019). III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 37-46.
- Türeyen, Nurcan (2018). II. Meşrutiyet Dönemi Basınında Kadın Dergileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçman, Abdullah (2002). Türk romanında ilk alafranga tip: Felâtun Bey. *Kitaplık*, 140-147.
- (2014). Tanzimat'tan Sonra Edebiyat ve Siyaset: Namık Kemal ve Ziya Paşa Örneği. *Türkiyat Mecmuası*, 24(1), 113-128.
- Ulu, Dilek E. (2011). Fatma Aliye (Topuz) Hanım (1862-1936) ve Kadının Toplumdaki Yeri Hakkındaki Fikirleri. *Humanities Sciences*, 6(2), 380 - 395.
- Williams, Raymond (2005). *Anahtar Sözcükler Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*. (S. Kılıç, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yamaç, Müzehher (2014). İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasi). *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 54-68.
- Yaşar, Fatma Tunç (2008). Osmanlı Kadınının Eğitimine Yönelik İlk Süreli Yayın: Terakki-i Muhadderat. *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 98-105.
- Yılmaz, Ayfer (2013). Halide Edip'te Kadın Hakları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20(1), 119-134.
- Yürüt, Berna (2017). Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri. *TBB Dergisi*, 365-396.
- Zorba, Hatice Akın (2018). Muhadderât ve Etfâle Mahsus Bir Osmanlı Dergisi: Âyîne. *Folklor/Edebiyat*, 24(95), 155 - 170.
- Zürcher, Eric Jan (1993). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Y. Saner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Özlem KIZILTAŞ, 2009 yılında Gazi Mustafa Altıntaş ilköğretim Okulu'nu; 2013 yılında Henza Akın Çolakođlu Lisesi'ni; 2018 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi- İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nü bitirdi. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladı.

KIZILTAŞ, bekar olup, İngilizce bilmektedir.

